

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ (ਚੋਣਵੇਂ ਖੋਜ ਪੱਤਰ)

ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ
ਚੇਅਰਮੈਨ
gsandhu@live.in

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੰਟਰ ਰਿਲੀਜੀਅਸ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ

172 SIDHU FARM HOUSE, BEHIND SUKHNA LAKE, VILLAGE – KAIMBALA CHANDIGARH

Dedicated
To
550th Birth Anniversary
of
Humanitarian Revolutionary
“JAGAT GURU”
Sri Guru Nanak Dev Ji

ਤਤਕਰਾ

• ੴ ਦਾ ਸੰਕਲਪ / ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	4
• ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਮਹਾਨ ਯਾਤਰੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ/ ਡਾ. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ	25
• ਸੁਜਸੁ ਗਾਵਉ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ ਜਿਨਿ ਮਾਣਿਓ /ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ	45
• ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮ ਅਤੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ/ਭਾਈ ਹਰਿਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ	50
• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ/ <i>ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ</i>	55
• ਅਜੋਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਫਲਸਫਾ/ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੁੱਟਰ	64
• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ-ਵਿਰਾਟ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ-ਚੇਤਨਾ/ ਡਾ. ਸੁਬਾ ਸਿੰਘ	71
• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾਦੈਵੀ-ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਪਦ-ਪਦਵੀ/ ਪ੍ਰੋ. (ਡਾ.) ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ	78
• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਅਰਬ-ਈਰਾਨ ਦੀ ਫੇਰੀ ਬਾਰੇ/ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋ.	90
• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ/ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ	95
• ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ-ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ/ਡਾ. ਕੁਲਵੀਰ ਕੌਰ	105
• ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਅਚਾਰ.../ ਡਾ. ਗਗਨਦੀਪ ਕੌਰ	108
• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਰੱਬ/ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	114
• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ/ ਡਾ. ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ	123
• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ/ <i>ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਕੌਰ</i>	128
• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧਰਮੇ/ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ	135
• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਲਾਸਫੀ ਨੂੰ ਮੌਲਿਕ ਦੇਣ/ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ	142
• ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ/ ਡਾ. ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਕੌਰ	162
• ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਖੋਜ/ ਪੁਸ਼ਪਾ ਦੇਵੀ	165
• Sikhism arises/ Dr. Bhagwan Singh	169
• Guru Nanak Hi & Principle Of Equality/Dr. Kashmir Singh	174
• Feminism By Shri Guru Nanak Sahib/Nanak Singh Nishter	179
• Bhai Bala Ji : Sri Guru Nanak Dev Ji's Life Long Companion	188
• Bhai Mardana Ji: Sri Guru Nank Dev Ji's Muslim Comp./Dr. Amrit Kaur	192
• Guru Nanak's Travels & My Own/Harleen Kaur	202
• 'Thusspake Guru Nanak'/By Simran Singh	205
• Sri Guru Nanak Dev Ji : A Great Social Reformer/Dr. Amrit	208

ੴ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

ੴ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਲਈ ਜੇ ਅਸੀਂ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਖਰ ੧ (ਇੱਕ) ਅਤੇ ਓ (ਓਅੰਕਾਰ)। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਅੱਖਰ ੧ (ਇੱਕ) ਦਾ ਭਾਵ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਗੇਤਰ ਪਿਛੇਤਰ ਤੋਂ। ੧ ਤੇ ਓਅੰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਦੇ ਦੋ ਸਰੂਪਾਂ ਨਿਰਗੁਨ ਤੇ ਸਰਗੁਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਝਣਾ ਅਤਿ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਨਿਰਗੁਨ ਸਰੂਪ ਦੇ ਭਾਵ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਅਕਲ ਤੋਂ ਕਈ ਜੋਜਨ ਦੂਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਬੁਝਾ ਕੇ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਅਗਮ ਦੀ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ, ਅਗੋਚਰ ਅਤੇ ਅਪਰੰਪਾਰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਮੰਨ ਕੇ "ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਹ ਜਾਣੇ" ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਤਾਂ ਮਨ, ਬਾਣੀ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਨਾਮ, ਰੂਪ, ਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਰਖਰੂ ਹੈ। ਉਹ ਆਦਿ ਹੈ, ਅਨੀਲ ਹੈ, ਅਨਾਹਦ ਹੈ, ਅਨਾਹਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਕੋ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਤਿ ਨਾਮ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੋ ਸਦਾ ਚਿਰ ਭਾਵ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਤੋਂ ਵਿਚਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸਚਾਈ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਤੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਨਿਰਗੁਨ ਸਰੂਪ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਾਡੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਅਨੰਤ ਗੁਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਉਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਮਨ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਆਮ ਸੰਸਾਰਿਕ ਸੋਝੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਉਠਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਿੱਧਾ ਨਾਤਾ ਜੋੜਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਜਿਥੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸੋਝੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਥੋਂ ਉਪਜਿਆ? ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇਹੀ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਉਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨੇ ਹੀ ਸਾਰਾ ਰਚਨ ਰਚਿਆ ਹੈ। ਉਸੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸਰੂਪ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦੁਆਰਾ ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਰ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਕੇ, ਆਤਮ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਰਗੁਨ ਸਰੂਪ, ਪਰੇ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਦੂਰ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਨਿਰਲੇਪ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਕਰਤੇ ਦੀ ਲੀਲਾ, ਉਸ ਦਾ ਨਿਆਰਾਪਨ, ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੋਕ ਹੀ ਆਖੀਏ ਤਾਂ ਰਹਿ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਜੀਅ ਚਾਹੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਲੀਲਾ ਵਿਚੋਂ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ ਜਾਂ ਇਕ ਵੱਢਿਓਂ ਉਹ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਭਾਣਾ ਵਰਤਾਉਣ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਤੀਜਾਂ, ਰੁਪੈ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਰੋਕਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗਲ, ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਸ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਕੜ ਕੇ ਕਹਿ ਦੇਵੇ। ਉਪਰੰਤ

ਕਰਤਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰੇ ਜਾਂ ਨਾਂ ਵੀ ਕਰੇ ਕੋਈ ਉਸ ਪਾਸ ਉਜਰ ਮਾਮਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਸੁਨ-ਮਸਾਨ ਵੀ ਵਰਤਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਇਸ ਗੁੰਝਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ, ਸਮਝ ਆ ਜਾਣ, ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਇੰਝ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਪਰੰਪਾਰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰਗੁਨ ਸਰੂਪ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚਆਪਣਾ ਆਪ ਰੱਖ ਕੇ ਵੀ ਅਪਰ-ਅਪਾਰ ਹੇਠੀਆਂ ਜੇਠੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਗੁਣ ਪੱਖ ਜਾਂ ਸਰੂਪ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਾਹੇ ਇਸ ਆਪਣੇ ਅਨੋਖੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਆਪ ਮੁੜ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਤੇ ਸਵੱਛ ਸਰੂਪ 'ਨਿਰਗੁਨ' ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਆਪ ਹੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪੂ ਰਚੀ ਹੋਈ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੜੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਆਪਣੀ ਸਰਗੁਣ ਕਲਾ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਮੁੜ ਨਿਰੋਲ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਕਰਕੇ ਨਿਰਗੁਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਨਿਰਗੁਣ ਨੂੰ ਸੁੰਨ - ਮਸਾਣ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਜਿਸ ਦਾ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਹੈ 'ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ'। ਪਰ ਇਸ ਸੁੰਨ (ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ) ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਹ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਸਮਰਥ ਹੋਂਦ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹੀ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਕਰਤੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਰਜੀ ਨਾਲ ਅਲੱਗ ਥਲੱਗ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਰਤਾ ਆਖਦੇ ਨਹੀਂ ਥਕਦੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ? ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਇਹ ਗਲ ਸਾਡੇ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤੇ ਨੂੰ ਉਪਜਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਆਪ ਹੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਸਾਰੀ ਲੀਲਾ ਵਰਤਾ ਕੇ ਮੌਜਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਏਕੰਕਾਰ (ਏਕੇ ਦਾ ਸਰੂਪ) ਅਮਰ ਹੈ, ਅਜੋਨੀ ਹੈ, ਅਗਮ ਹੈ, ਅਗੋਚਰ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ -ਰੇਖ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿਤਰ -ਚਿਹਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਨਿਰਗੁਣ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਪਣੇਅਨੁਭਵ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਸੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਦੂਰ ਨਾ ਸਮਝੋ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ-ਅਸਾਡੇ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਰਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਹ ਨਿਰਗੁਣ ਹੀ ਆਪੇ ਸਰਗੁਣ ਹੋ ਕੇ 'ੴ' ਅੰਕਾਰ ਸਦਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਏਕੰਕਾਰ (ਨਿਰਗੁਣ) ਦਾ ਜੇ ਕੋਈ ਭੇਦ ਪਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤੇ ਮੁੜ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ, ਰਾਮ ਹੈ, ਰਹੀਮ ਹੈ, ਬੀਠਲ ਹੈ, ਆਦਿ ਸਰੂਪ ਦੇਵ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਕੇ ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਬਨਾ ਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ ਦੋਵੇਂ ਨਾਮ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦੇ ਧਰੀਕ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਪੜਾ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਥਾਂ ਤੇ ਜਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ੴ' ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦਾ ਨਚੋੜ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ, ਨਿਰਗੁਣ, ਹਰੀ, ਆਪ ਹੀ ਸਭੋ ਕੁੱਝ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ੴ' ਹੈ, ਉਹ ਸਰਗੁਣ ਹੋ ਕੇ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਆਤਮ ਸਰੂਪ ਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਗੁਣ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਚਾਰ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪਰਤੱਖ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

(1) ਨਿਰਗੁਣ (ਏਕੰਕਾਰ) (2) ਸਰਗੁਣ (ਓਅੰਕਾਰ), (3) ਆਤਮ ਸੰਸਾਰ ਤੇ (4) ਕੁਦਰਤ (ਪਦਾਰਥਕ ਸੰਸਾਰ), ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਆਤਮ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਕੁਦਰਤ (ਪਦਾਰਥਕ ਦੁਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ) ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ੴ' ਤੋਂ ਅਰਥਾਤ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਹਰੀ ਤੋਂ, ਬ੍ਰਹਮ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਚਨ ਕਲਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੇ 'ੴ' ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਹਰੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੁਆਰਾ ਸਾਰਾ ਪਸਾਰਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਪਰੰਤੂ ਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਵੀ ਉਸ 'ੴ' ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਧੀਨ ਹੀ ਸਾਰਾ ਪਸਾਰਾ ਕੀਤਾ। 'ੴ' ਤੋਂ ਮੁਢਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਵ ਗਿਆਨ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਰਿਖੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਓਅੰਕਾਰ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰੂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ੴ' ਤੋਂ ਹੀ ਜੀਵ, ਹਰੀ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੁਆਰਾ ਤਰੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁੱਖ ਜੀਵ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖਤਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਤਾਂ 'ੴ' ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਤੇ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਬਿਆਨ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ ਥਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਤਾਂ 'ੴ' ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਉਪਰੰਤ ਸਮੇਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣਦੇ ਬੁਝਦੇ ਹਾਂ। ਵੈਸੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਇਸ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੇ ਤੋਂ ਅਲਗ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਚਲਾਉਂਦਾ, ਉਪਜਾਉਂਦਾ, ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਤੇ ਸਮੇਟ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸ਼ਿਵ, ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ 'ੴ' ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਡੇ ਅੰਤਰੀਵ ਚਿਹਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ੴ' ਤੋਂ ਉਤਰੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਨਾਮ (ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ) ਦੁਆਰਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੇਵਲ 'ੴ' ਹਰੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੀ ਅਭੁੱਲ ਸਮਝੀ ਗਈ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਕੋਈ ਭੁਲੱਕੜ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਕਰਤਾ (ਗੁਰੂ, ਹਰੀ ਗੁਰੂ) ਹੀ ਅਭੁੱਲ ਤੇ ਸਦਾ ਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਹਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਅਗਵਾਈ ਮਿਲਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਅਗਵਾਈ ਸੱਚੀ ਤੇ ਠੀਕ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਥੋਥੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦੁਰਬਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸਰੀਰਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਸੱਚਾ ਦੇਹ-ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਉਹ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਭਾਵ ਅਜਿਹੇ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਹਰੀ ਆਪਣਾ ਆਪ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਤੇ ਦੇਹ-ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਾਲੇ ਪਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭੇ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਨ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਹਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਤੇ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵੀ ਬਝਵੇਂ ਨੇਮਾਂ ਅਧੀਨ ਹੀ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸੱਚ ਦੀ ਧਾਰਾ ਤੇ ਚਲਣ ਦਾ ਵਰ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਜਿਹਾ ਸੱਚੇ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਹਰੀ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪੂਰਾ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਜੀਵਨ 'ਚੋਂ ਸੱਚ, ਪ੍ਰੇਮ, ਦਇਆ, ਖਿਮਾ, ਸੰਤੋਖ, ਨਿਮ੍ਰਤਾ, ਧੀਰਜ, ਮਿਠਾਸ, ਗਿਆਨ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਦੀ ਸੇਧ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਕੰਮ ਇਤਨਾ ਸੌਖਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਮ ਉਚਾਰਨਾ ਨਿਰਾ-ਪੁਰਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰੀ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਨਾਮ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਸ ਹਰੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਬੋਲ ਬੋਲ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਸਹੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਚ-ਸਰੂਪ ਹਰੀ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਹੈ ਨਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਜੋ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁੱਖ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਹਰੀ ਨੂੰ ਸਿਮਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਕੱਚਾ ਹੀ ਹੈ, ਕੂੜ ਹੈ ਤੇ ਕਪਟੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਝੂਠਾ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮੋਹ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਲਾਲਚ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪੇਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਨਿਰੋਲ ਝੂਠੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਛਿਨ ਭੰਗਰ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਣ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਲਈ (ਆਦਮੀ+ ਇਸਤ੍ਰੀ) ਰੋਟੀ-ਟੁੱਕ ਖਾਣਾ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅੰਨ ਇਸ ਨੀਯਮ ਅਧੀਨ ਖਾਧਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੇ ਅੰਨ ਜੁਬਾਨ ਦੇ ਚਸਕੇ ਤੇ ਸਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਖਾਧਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਝੂਠਾ ਖਾਣਾ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਖਾਣਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਖਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਖ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਰੋਗੀ ਤੇ ਫਿਰ ਪੱਕਾ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ, ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਿਰੋਲ ਝੂਠੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪ ਹੀ ਸਹੇੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਇਸ ਨੂੰ ਕੂੜ, ਕਪਟ, ਸੁਪਨਾ, ਧੂਏਂ ਦਾ ਪਹਾੜ, ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਬਾਦਲ ਦੀ ਛਾਇਆ ਆਦਿਕ ਕਹਿ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ। 'ੴ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਵਿਉਂਤ ਬੰਦੀ ਨਾਲ ਭੁਲੀ ਹੋਈ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣ-ਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭਟਕਣਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਧੀਰਜਵਾਨ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਚੰਗੇ ਭਾਗ ਹੋਣ ਤਾਂ ੴ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਚਰਨ ਧੂੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਧੂੜ ਨਿਕੰਮੇ ਤੇ ਨਿਕਾਰੇ ਹੋਏ ਲੋਹੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਬਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਕੰਚਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਤੀ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਤਾਂ ਹਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਨ ਬਣਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਹੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਜੋਨੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਆਪੂ ਵੀ ਹਰੀ ਵਰਗਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਪਰੀ-ਪੂਰਨ ਤੇ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹਰੀ ਦਾ ਰੂਪ-ਰੰਗ, ਨਾਮ-ਤੋਲ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਤੇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਉਹ ਹਰੀ ਆਪ ਹੀ ਜਾਨਣਹਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਸੂਰਮੇ ਦੀ ਨਿਆਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,

ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਹਰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਤੇ ਨਿਧਤਕ ਹੋਕੇ ਸੱਚ ਆਖਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੀ ਮਾਤ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਜਦੋਂ ਜਦੋਂ ਭੁਲੇ ਭਟਕਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹੇ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਧਰਮ (ਆਚਾਰ) ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਅਰਥਾਤ ਧਰਤੀ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਕੱਚੇ ਜਾਂ ਪੱਕੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹੀ ਪਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਧਰਮ' ਸ਼ਬਦ ਧ੍ਰਿਹ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਹੈ 'ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ' 'ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਣਾ', ਜਿਵੇਂ ਅਗਨੀ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਬਲਨਾ। ਜਦੋਂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਨਿਕਲਨੀਆਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਨੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵ ਜਾਤਿ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਪਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਜੀਵਨ ਵਾਸਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ੴ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਭਰਮ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸਾਰੀ ਆਯੂ ਮਨੁੱਖ ਗੁਮਰਾਹ ਹੀ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਚਤਮ ਧਰਮ ਉਹ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਅਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਹਰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਨਿਰੋਲ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ੴ - ਹਰੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ, ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਇਸੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ 'ਸ਼ਬਦ' ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ੴ -ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਹੀ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਰਪੱਕ ਤੇ ਪੂਰਨ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਆਪ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਅਪੂਰਨ ਤੇ ਕੱਚਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਮੰਨੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਮਾਰਗ, ਗਿਆਨ-ਮਾਰਗ ਹੈ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਖਤਰੀਆਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਸੂਰਮਤਾਈ ਹੈ ਤੇ ਸੂਦਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਇਆ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲੀ ਭੇਦ ਜਾਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਮਾਰਗ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹਰੀ 'ੴ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹੀਓ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੇਵਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ ਜੀਵਨ ਮਾਰਗ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਬਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਈਰਖਾ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਵਾਂਝੇ ਨੂੰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਗੱਦੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਬੈਠੇ, ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਗੱਦੀਦਾਰਾਂ ਤੇ ਗੁਮਰਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਅਰਥਾਤ ਜਿੰਨਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸਹੀ ਅਰਥ ਲੱਭ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਝਗੜੇ-ਝਾਂਜੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ, ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਸੱਚ ਹੀ ਖਿਲਾਰਦੇ ਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਤਾਂ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਤੇ ਸਹੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦਸਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ-ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼,ਕਾਲ, ਕੁਲ (ਜਾਤ-ਪਾਤ) ਤੇ ਰੰਗ ਆਦਿ ਦੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲਗ-ਭਗ ਇਕੋ

ਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਵੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਉਪਰੰਤ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤਿ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਇਤਨੀ ਕੁ ਲੱਚਕ ਹੋਣੀ ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਵਾਧਾ ਰੁਕ ਨਾ ਜਾਵੇ।

ਗੁਰੂ, ਅਵਤਾਰ ਤੇ ਪੀਰ-ਪੈਗੰਬਰ, ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਦਕਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਝ-ਸੂਝ-ਸੋਚ ਇਕ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸਾਰੇ ਰੋਸ਼ਨੀ (ਚਾਨਣ) ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ 'ਐ' ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਵਰਤਾਈ ਗਈ ਗਿਆਨ ਧਾਰਾ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸ ਹਰੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਸਮਾਦ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਕੇ ਵਰਨਾਤਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਓ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਾਨਸਿਕ, ਕਲਚਰਲ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਹਾਲਤਾਂ, ਵਿਦਿਅਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਇਸ ਵਰਨਣ ਤੇ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਸਮਾਦੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਦਿਮਾਗੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਵੱਖਰਾ ਮਨ ਹੋ ਜਾਣਾ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕੋ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਭ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਕ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀ ਸ਼ੀਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ। ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਨਦੀਆਂ ਤੇ ਨਾਲੇ, ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਹਿਣ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਕੋ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸਤਿਆਂ ਦਾ ਬੇ-ਸ਼ੁਮਾਰ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਵਿਚ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਜਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪ੍ਰਸਪਰ ਆਪਸੀ ਖਿਚੋਤਾਣ ਵਧਾ ਕੇ ਇਹ ਹੱਕ ਜਤਾਉਣਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਹ ਗੱਲ ਧਰਮ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸ ਹਰੀ (ਐ) ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਕਿਸੇ ਇਕ ਧਰਮ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ (ਰੂਹਾਨੀ) ਤੌਰ ਤੇ ਅਮੀਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਰ ਪੜਾ ਤੇ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰਿਆ ਭਾਵ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫਿਰ ਦ੍ਰਿੜ ਭਾਵ ਹੀ ਚੰਗਾ ਤੇ ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਚਲਣ ਲਈ ਰਸਤੇ ਦੇ ਹੀ ਹਨ ਪਹਿਲਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਸਿਆ ਹੋਇਆ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਆਪਹੁਦਰੇਪਨ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ। ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਗਿਆਨ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਵਿਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਸਮਝੋ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਚਕਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮੰਦ-ਭਾਗੇ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬੋਲ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਰਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਵੇ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਲਗਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਖੋਚਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਹਰੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਕੋਸਾਂ (ਬਹੁਤ) ਦੂਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣਾ ਅਨਮੋਲ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਗਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੱਚ, ਦਇਆ, ਪ੍ਰੇਮ, ਨੇਕੀ, ਧੀਰਜ, ਸਹਿਜ ਆਦਿ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਝੂਠੇ ਤੇ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ, ਜੋ ਕਰਤੇ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਰੁਝਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਖਚਿਤ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਮਤਲਬ ਦੇ ਯਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਤੰਗਦਿਲ ਤੇ ਮੁਤੱਸਬੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਸੋਚ ਪਿੱਛੇ ਲਗ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਖਣੇ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਗੁਜਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੈਠਣ-ਉੱਠਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਚਲਣ ਤੇ ਰੀਂਗਦੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ। ਉਪਰੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀਵ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰੀ ਦੇ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਤੇ ਤਨ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦਾ ਵਾਸਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰੀ ਨਾਮ ਹੀ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਰਾਧਨਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅਗਮ ਪੱਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੀ ਸੋਝੀ ਬਖਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਣਦੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹਨ (ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ) ਪਰੰਤੂ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ-ਵਾਂਝਾ ਹੀ ਉਸ ਹਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਸੁਣੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਵਰਤਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਵੀ ਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਬਚਨ, ਆਪਣਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਹੇ ਭਾਈ ਜੇ ਤੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰੇਂਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਤੂੰ ਅਮਰਾ ਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਂਗਾ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤਨੋ ਮਨੋ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾ ਕੇ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੋਇਆ ਅਗਲੇ ਪੜਾ ਵਲ ਨੂੰ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਇਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ 'ੴ' ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾਂ ਰਖਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਪੈਰ ਵੀ ਉਸ ਵੱਲ ਪੁਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਹੋ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਤੇ ਰਟਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ 'ੴ' ਆਪਣੇ ਕਰਤਬ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਉਪਰ ਜਦੋਂ ਹਉਮੈਂ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਭਾਰੀ ਗਲਬਾ ਆਣ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ, ਅਰਥਾਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੀ ਵਿਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਹੁਦਰੇ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਅਨੇਰੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਟੁਬੀਆਂ ਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ

ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਵਾਂਝਾ ਉਸ 'ਇਕ' ਨੂੰ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਦੋਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਤਾਂ ਹਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਹਰੀ ਦਾ ਵਾਸਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਨੋ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਮਹਿਲ ਦੀ ਸਿੰਵਾਣ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਫਿਰ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕੋ ਉਸ ਹਰੀ, 'ੴ' ਨੂੰ ਸਦਾ ਨੇੜੇ ਸਮਝੋ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਤੱਕਣ ਵਾਸਤੇ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕੀਏ ! ਉਹ, 'ੴ' ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੰਧ ਤੋਂ ਉਖੜਿਆ ਮਨੁੱਖ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਕਿ ਕਿਸ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਹਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਟਿਕਾਏ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਹਰੀ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਦੀ ਤੁੱਛ ਮਾਤਰ ਹੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮਤਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਠੱਗਾਂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਤੇ ਹੰਕਾਰ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਠੱਗ ਬੂਟੀ (ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ) ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਸ਼ੇ-ਹਵਾਸ ਉਡਾ ਛੱਡੇ ਹਨ। ਇੰਝ ਉਹ ਸਜਣ ਲਬ, ਲੋਭ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੁਥਾਜੀ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਆਪਣੀ ਦੁਰਲਭ ਕਾਇਆ ਗਾਲ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਸ ਦੁਰ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਪਛਤਾਵੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਝੁਲਸੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਉਸ ਰਾਜੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਭਿਖਾਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਹ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਭਿਖਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਸਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਐਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਾਡੇ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ੈਨਸ਼ਾਹ ਹੈ ਭਾਵ 'ੴ' ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ ਵਾਸਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕਰਤੇ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਐਧਰ-ਉਧਰ ਭਟਕਦਾ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਭਗਵਾਨ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਦੀਵਾਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਵੱਡੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ ਪਰ ਉਸੇ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹੀ ਮਿਤਰਤਾ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਰੱਖੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਦਾ ਕੋਈ ਬਹੁ-ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਮਾਇਆ ਨਾਲੋਂ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ- ਨਾਤੇ ਤੋੜ ਕੇ 'ੴ' ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਹਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਗੁਣ ਵਡਿਆਈਆਂ ਨਾਲ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾਂ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾਮ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪੱਕੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾਂ, ਜੋ ਸੰਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਹਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਚ ਦਾ ਚੱਕਰਵਿਊ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਨ-ਬਿੰਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੀ ਸਰੂਪ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਅਗਨੀ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰ ਆਪਣਾ ਹੀ ਜਾਪੇਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਟੱਬਰ ਵਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ। ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਜਿਹੀ ਸੋਝੀ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਹੈ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹੀ

ਤੁਲਵੀਂ ਭਾਵ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਕਿਸ ਦਾ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨ (ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ) ਭਗਤੀ ਤੇ ਕਰਮ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਅਰਥਾਤ ਧਿਆਨ ਸਾਨੂੰ ਮਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤੋਂ ਅਗੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਰਸਤਾ ਭਾਵੇਂ ਅਤੀ ਕਠਨ ਹੈ ਤੇ ਅਤੀ ਭਾਰੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਵੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ, ਸਾਨੂੰ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਨਿਤਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਅਪਨਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਹਰੀ ਨੂੰ ਖੋਜ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਉਸ ਹਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੀ ਅਵਸ਼ਕਤਾ ਹੈ, ਹਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੱਤ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਬਸ ਫਿਰ ਹਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ। ਮਨੁੱਖ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਉਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦਾ, ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਾ ਦੇਵੇ।

ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਭ ਰੋਗਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਕੱਟ ਕੇ ਐਸਾ ਜੀਵਨ ਦੇਵੇ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਰੋਗ-ਸੋਗ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਵੇ। ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਕੋਈ ਕਸ਼ਟ ਰਹਿ ਹੀ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਜੇ ਕਿਤੇ ਬਿੱਲੀ ਖੂਹ ਵਿਚ ਡਿੱਗੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਖੂਹ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਬਿੱਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ (ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ) ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਐਸਾ ਦਾਰੂ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵੱਲ ਤੋਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਕੇ ਛੱਡਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚ, ਪਿਆਰ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਨੇਕੀ, ਦਇਆ, ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ, ਗਿਆਨ, ਸੁਭ ਵਿਚਾਰ, ਖਿਮਾ, ਨਿਮ੍ਰਤਾ, ਧੀਰਜ ਤੇ ਮਿਠਾਸ ਵਰਗੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤ੍ਰੈਗੁਣੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਉਚੇਰੀ, ਤੇ ਸਹਿਜ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਹਜ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਉਹ ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅਡੋਲ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰੈਹਮੰਡ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਸ਼ੀਲ ਹੋ ਕੇ ਭਰਮ, ਵਹਿਮ, ਭੁਲੇਖੇ, ਦੁਸ਼ਵਾਰ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨੇਕੀ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਦੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਚਸ਼ਮੇ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ, ਮਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਨਵੇਂ ਨਰੋਏ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਵਿਖਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਜਲੀ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ ਹੀ ਨੇਕ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹੇਠਲੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਤਿੰਨ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਉਹ ਨੇ ਜੋ ਅਤਿ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਜਲਾਲਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਸੱਚ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਤਮੋ-ਗੁਣੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁੱਸਾ, ਈਰਖਾ, ਅਹੰਕਾਰ ਆਦਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਹਾਲਤ ਦੇ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਭੜਕਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਬਨਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਰਜੋ ਗੁਣੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤੋਗੁਣੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਨਿਰਾਲੇ ਸੁਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਪਰਾਮ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਤੋਗੁਣੀ ਲੋਕ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖ ਆਰਾਮ ਛੱਡ-ਛੱਡਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਹਾਲ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਗੁਰੂ 'ੴ' ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦਾ। ਮਾਨਵ ਅੰਦਰ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਵੱਧ ਜਾਂ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆਪਣੀ ਚਾਲੇ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਉਪਰ 'ਚੌਥਾ ਪਦ' ਸਹਿਜ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਸਰਬ ਪੱਖੀ ਪੂਰਨਤਾ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਤੋ-ਗੁਣ, ਤਮੋ ਤੇ ਰਜੋ ਦੋਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਉਪਰਾਮਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਧੇਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦੀ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਸਰਬ-ਪੱਖੀ ਮਾਨਵਵਾਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਕੁਦਰਤੀ, ਨਰੋਏ ਤੇ ਨਰੋਲ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਚੌਥਾ ਪਦ 'ਸਹਜ' ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਭਗਤੀ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਮੁੱਖ ਦੀ ਪਦਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਖ ਬਾਹਰੋਂ ਚੂਡਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ, ਅਰੋਗਤਾ ਤੇ ਅਨੰਦ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਨੰਦ ਮਈ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਨੰਦ ਕਾਰਨ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਸੁੰਦਰ ਸੁੰਦਰ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭੇ ਕੁਝ ਖਿੜਿਆ ਖਿੜਿਆ ਲਗਣ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਹਾਲਾਤ ਜਿਵੇਂ ਗਰੀਬੀ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਦੁਖ-ਦਲਿੱਦਰ, ਕਸ਼ਟ ਆਦਿ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੀ ਆਪਣੇ ਅਤੀ ਪਿਆਰੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਿਰਗੁਨ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਇੱਕ-ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਸੁਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਗਿਆਨ; ਜੋ ਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਸਹਿਜ ਦੇ ਲੱਛਣ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਮਿਥੇ ਗਏ ਹਨ, ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ 'ਸਹਿਜ' ਦੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਅਰਥ ਜਾਂ ਮਨੋਰਥ, ਸੰਸਾਰਕ, ਇੰਦ੍ਰਿਕ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁੱਖ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਬਲਕਿ ਸਹਿਜ ਤਾਂ ਇਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਖ ਆਰਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਭਰੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਉਪਰ ਵਧੇਰੇ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਅਣਥੱਕ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ, ਸੇਵਾ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਬੇ-ਗਰਜ਼ੀ ਜਰੂਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਾ, ਭਾਵ ਲਾਲਚ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦੀ ਹੋੜ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜੋ ਦੁਖਾਂ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਕੁਦਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਚਲਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਇੱਕ ਸ਼ੈਅ ਆਪਣੇ ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਸਣ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਸਦੀਵੀ ਅਨੰਦ ਦੀ ਹਾਲਤ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਹੇਠਲੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਨਿਜ-ਅਨੰਦ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਟੇਜ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕਸਾਰ, ਤੁਲਵਾਂ ਤੇ ਸਾਵਾਂ ਹੋ ਕੇ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਹ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਫਾਵੇਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਨਿੰਦਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਹੋ ਰਹੀ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਨਾ ਉਹ ਝੂਠੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਭਰੀ ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ-ਗਮੀ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਝੂਠੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਾਦਰੀ ਦਾ ਭੈ ਸਤਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਆਸ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਉਸ ਲਈ ਬੇਅਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ, ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਫੜਕਦੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ 'ਤੁਰੀਆ' ਜਾਂ ਚੌਥੇ-ਪਦ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਅਵਸਥਾ, ਰਜੋ, ਤਮੋ ਤੇ ਸਤੋ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਅੱਗੇ ਦੀ ਉੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਪ੍ਰਭੂ (ੴ) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੀ ਨਾ ਰਖਣ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰੈਗੁਣੀ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਆਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨਿਰੰਤਰ ਬਣੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਘਟ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਗੁਰੂ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਸਹਿਜ ਦੁਆਰਾ ਸਦੀਵੀ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸੋਮਾ, ਹਰੀ ਆਪ ਮਿੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪੜਾ ਹੈ।

‘ੴ’ ਤਿੰਨਾਂ ਭਵਨਾਂ; ਜਲ, ਥਲ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਰੂਪ ਤੇ ਰੇਖ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਅਛੇਪਲੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਰੂਪ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਵੀਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਿਆਂ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਣਮੰਗੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਦੀ ਵਰਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਦਾਤ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਚੰਗੇ ਕੌਣ ਲਗਦੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਕਰਤੇ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਅਖੁੱਟ ਤੇ ਉਤਮ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕਾਇਆਂ ਕਲਪ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਪਲਟਾ ਲਿਆ ਕੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਇਆ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੂਰਜੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਚਾਨਣ ਹੀ ਚਾਨਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰੀ ਯਾਨੀ ੴ ਤਿੰਨਾਂ ਭਵਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਇਆ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਵਨ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਖਦਾ ਹੋਇਆ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਸਨਾ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬਾਣੀ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਸ਼ਬਦ 'ਅਖਵਾਉਂਦਾ' ਹੈ ਜੋ 'ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਕੁ ਸ਼ਕਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾਤਾ ਨਾ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਮਾਨਵਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਮਾਦਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਮਾਰ ਮੁਕਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਦਿਨ ਰਾਤ ਹਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਫਤਹਿ ਦੇ ਡੰਕੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦੀ ਗੋਦ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹੋਏ ਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਦਾ ਖੇੜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ 'ੴ' ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਵ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਸੱਚ -ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਆਨੰਦਿਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਵਿਚਰ ਰਹੇ

ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹਰੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹੋ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਦਿਸਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਾਂ ਸਭ ਨੇ ਇਸ ਮਾਇਆਵੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਤਾਂ ਕੀ ਕੋਈ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਵੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਤਨਾ ਸਮਾਂ (ਆਯੂ) ਸਾਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਵੱਲੋਂ ਅਨਮੁੱਲੀ ਦਾਤ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਕਰੀਏ ਤੇ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਾਈਏ। ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਕਰਤੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਿਯਮ ਸਮਝਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਮਹਾਨ ਤੇ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮੁਕੰਮਲ ਤੇ ਹੁਸੀਨ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਵੱਲ ਤੋਰ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ (ਗੁਰੂ) ਸਭਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੌਸਲਾ, ਉਮੀਦ, ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹੋਣੀ ਦਾ ਆਪ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤੇ ਦਾ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜਾਂ ਭਗਤ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਨੇ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਦਾ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਉਸ ਹਰੀ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਦੇ ਸੰਸਾਰੀ ਸੁੱਖ ਤੇ ਰਿਆਇਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉਸਾਰੀ ਕਰਕੇ ਇਤਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਆਈਂ; ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਸਮਰੱਥ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਸੱਚਾ, ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਲਾ ਅਸਲ ਜੀਵਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਹਿਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪੱਖ ਹੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮਾਇਆ (ਹੰਕਾਰ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ ਆਦਿ) ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਲੋਕ ਲਾਜ ਦੀ ਖਾਤਰ ਨੱਕ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪ ਹੁਦਰੀਆਂ ਤੇ ਬੇਹੁਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਵੀ ਸਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਤਿਆਗੀ ਜੀਵ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕ-ਲਾਜ ਦੀ ਉਕਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਅਜਿਹਾ ਕਰਮ ਯੋਗੀ ਬਨਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕਿਸੇ ਬਨਾਵਟੀਪਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਦੀ ਬੁਧ ਤੇ ਮੱਤ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕ-ਲਾਜ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਸਭ ਮਰ-ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਭਾਅ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਸ਼ੰਕੇ ਨਿਵਿਰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਉਸ ਉਪਰ ਨਿਆਮਤਾਂ ਦੀ ਵਰਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਪਾਸਿਓਂ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਰੰਗ ਗੁਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਥੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਾਨਵ-ਵਾਦ ਕਿਤਨਾ ਅਲੌਕਿਕ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਸਾਰਿਕ ਸਮੱਸਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੜਾ ਤੇ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸਾਵੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਹਰੀ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰਖਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ, 'ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ' ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਵੇ। ਮਨੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਆਵੇ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਮਨ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਬਦੀਆਂ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਮਨ ਸੁਭ ਕਰਮਾਂ ਸਦਕਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਦੋ ਰਾਹ ਹਨ, ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਲਈ, ਇਕ ਹੈ

ਮਾਇਆ ਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਤੇ ਬੋਲਾ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਪ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ ਕੁਝ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਪਾਪ ਤੇ ਪਾਪ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਰਸਤਾ ਹੈ ਅਧਿਆਮਿਕਤਾ ਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਸੋਝੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਘੜੀ ਪਲ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਸ ਵੀ ਅਜਾਈਂ ਨਹੀਂ ਗਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਹਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਜਾਨਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲੋਕ ਤੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨ-ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਲਾਲਚ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਉਸ ਹਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਨ ਤੱਕ ਸਿਮਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਹਰੀ ਨੂੰ ਭਾਅ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਗਿਆਨਵਾਨਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ੁਮਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗੁਰਮੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸੱਥ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਕਿਸੇ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਘਰ ਸੰਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ, ਅਮੀਰ ਗਰੀਬ, ਉਸ ਬਣੇ ਹੋਏ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀ ਨੂੰ ਝੁਕ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਅਤਿ ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਖ ਦੀ ਵੀ ਸਮਝ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਇੰਝ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ 'ਜੀਹਦੇ ਘਰ ਦਾਣੇ ਉਹਦੇ ਕਮਲੇ ਵੀ ਸਿਆਣੇ'। ਗੁਰੂ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਗਿਆਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਬਹੁਤ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਨਿਭਦੀ ਹੈ। ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਉਸ ਪਾਸ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਾਇਆ ਹੈ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਹੀ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਓ-ਨਿਓ ਕੇ ਚਰਨ ਬੰਦਨਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮਾਇਆ ਭਰਲ (ਹਵਾ) ਹੋ ਗਈ ਫਿਰ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਤਾਂ ਕੀ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਹੀ ਉਲਟ-ਪੁਲਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੋ, ਜਿਸ ਦੀ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਵਡਿਆਈ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਹਾਈ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਲ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵਿਚਰਨਗੇ। ਉਹ ਹਰੀ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਭ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਕੰਵਲ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਵੱਡਭਾਗੇ ਪੁਰਸ਼ ਉਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਤੁਠਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਭਣ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਰਸਤੇ ਦੇ ਪਾਂਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਮਿਲ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪੰਰਤੂ ਜੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤੌਖਲੇ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਤੁਰਦੇ ਜਾਣ। ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੁਰੇ ਜਾਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਹੈ ਪਰ ਮੰਜ਼ਲ ਦੇ ਅਤੇ-ਪਤੇ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਅਤੀ ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਤੇ ਮੰਜ਼ਲ ਦ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ (ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ) ਹੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਘਟੀਆ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਬੇ-ਮੁੱਖ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਉਤਮ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਜੀਵਾਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਸਦਾ ਹੀ ਨਿਰਵੈਰ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ, ਹਰੀ ਆਪ ਤਾਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਰਹਿ ਕੇ ਆਮ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਉਕਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਉਤਪਤੀ ਕਰਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਵਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਫੁੰਡਣ ਲਈ ਤੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਝਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਆਪ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਕੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ, ਇਕਲਵਾਂਝੇ

ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਤੇ ਹੋਣ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਹ (ਹਰੀ) ਅੱਡੋ-ਪਾਟੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਜੁਗਾੜ ਵੀ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਜੁਗਾੜ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋਈਆਂ ਗੁਰਮੁਖ ਹਸਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਦੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਖਿਆਨੀ ਪੰਡਿਤ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਹੀਨ ਅਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਇਕ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਉਹ ਤਮ੍ਹਾ ਖੋਰੀ (ਇਕੱਤਰ) ਕਰਦਾ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹੱਥ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਤਿਆਗੀ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਦੂਤ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਉਸ ਹਰੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਖਾਲੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਦਕੇ-ਵਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਹਰੀ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਲਈ ਕੋਈ ਬੇਗਾਨਾ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਲਈ ਹਰ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਵੀ ਘਟੀਆ ਦਰਜੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸੇ ਕਰਤੇ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਬਨਾਈ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਨਿਕੰਮੀ ਤੇ ਮਾੜੀ ਕਿਉਂ ਬਨਾਏਗਾ। ਇਸ ਸੰਧਰਭ ਵਿਚ ਤਾਂ ਫਿਰ ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਦਾ ਨਿਯਮ ਵਰਤਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਵਖਰੇਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਜਾਂ ਬੁਰਾਈ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਕਰਤੇ ਦੀ ਹੀ ਉਪਜ ਹਨ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਕਰਤਾ, ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਭਲਾਈ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਲੇ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਲੀਲਾ ਹੈ, ਮੌਜ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਨੰਦ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ।

ੴ ਦੇ ਆਨੰਦ ਮਈ ਕਾਰਜ ਹਲਕੇ-ਫੁਲਕੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਸ ਦੇ ਹਰ ਕੰਮ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਮਨੋਰਥ ਜਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਡੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਬੁਰਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਮਾੜੇ ਤੇ ਨਿੰਦਨਯੋਗ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਤਿ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਦੁੱਖ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ ਨੂੰ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੁੱਖ, ਕਲੇਸ਼, ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਗਰੀਬੀ, ਅਮੀਰੀ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਆਦਿ ਦੀ ਛਾਨਣੀ ਵਿਚੋਂ ਛਣ ਕੇ ਹੀ ਪਰਮ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਵਿਚ ਨਿਖਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਕਰਤੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਾਨ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸਰੀਰਕ ਕਸਰਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਪਗੜ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਬਨਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇੰਝ ਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਕਿਆਈ ਤੇ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਬੁਰਾਈ ਨਾਲ ਟੱਕਰ, ਮਾਨਵ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਉਨਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਲਈ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮਾਇਆ ਹੀ ਵੱਡੀ ਬੁਰਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਹੀ ਬਾਹੁੜਦਾ ਹੈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਸਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਬੇ-ਅਸਰ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਨਿਖਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਲਦੀ ਫੁਲਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਮਾਇਆ ਤੇ ਵਿਜੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਕਰਤੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਤੇ ਭਾਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਜਮਾਂ ਸਕਦੀ ਸਗੋਂ ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੁਆਮੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਮੋਹ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਜੀਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਗੁਲਾਮਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ੴ ਦੀ ਕੀਤੀ ਉਤਪਤੀ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼ ਵੀ ਉਤਪਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੂਝਵਾਨ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਾਂ ਸੁਣ ਕੇ, ਹਰੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਬੋਲ ਪੂਰੀ ਸਮਝ ਤੇ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ

ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਕਰਤੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਰਾਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੱਚ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਤੁਰਦਿਆਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰੀ ਕੰਮ ਕਾਜ ਲਈ ਸਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਧ ਮਿਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਾਰਜ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਝੜੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵੀ ਉਸ ਗਿਆਨੀ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੱਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰੀ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਨ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਤੇ ਮੋਕਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਸੁਤੇ-ਸਿਧ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਕਦਮ ਕਰਤੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਮਾਨੋ ਕਾਗਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਉਸ ਕਾਗਜ਼ ਰੂਪੀ ਮਨ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗੁਣ ਲਿਖਦਾ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦਾ। ਇਹ ਉਸ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਸੁਭਾ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਮਾੜੇ-ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪ੍ਰੋਖੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਹਰੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗੁਣ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾ ਗਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਭਾਰਾ ਤੇ ਗੌਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਹਰੀ ਦੀ ਸਾਰ ਲਗਦੀ ਹੈ।

‘ੴ’ ਦੀ ਸਾਰ ਜਾਂ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਹਰੀ ਆਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦੀ ਉਪਜ ਤੇ ਜੋਤ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸ ਰੱਬੀ ਜੋਤ ਨਾਲ ਮਿਲਨ ਲਗਿਆ ਕਾਹਦੀ ਝਿਜਕ ਤੇ ਦੇਰੀ। ਹਰ ਮਨੁੱਖਅੰਦਰ ਹਰੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਬੀਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੀਜ ਨੂੰ ਪੁੰਗਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀਲਾ-ਵਸੀਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਬੀਜ ਬੋਹੜ ਦੇ ਬੀਜ ਦੀ ਨਿਆਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੋਹੜ, ਇਕ ਬਹੁਤੇ ਫੈਲਾਅ ਵਾਲਾ ਤੇ ਵੱਡੇਰੀ ਉਮਰ ਵਾਲਾ ਰੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੋਹੜ ਦਾ ਬੀਜ ਛੋਟੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਪੌਦੇ ਦਾ ਫੈਲਾਵ ਕਈ ਏਕੜਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਹੋਣਾਂ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਪੂਰੀ ਤਨ-ਦੇਹੀ ਨਾਲ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਰਹੇ ਤੇ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਬਣੇ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਬੀਜ ਪੁੰਗਰਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਅੜਿਕੇ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਭਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਬਨਾਈ ਹੋਈ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵੱਖਰੀ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਮੁਢ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸਭ ਕੋਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਈ ਜਨਮ ਜੀਵ ਭਟਕਦਾਹੋਇਆ ਮਾਨਵ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਰਮ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵੀ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਖਰੇਵੇਂ, ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਹਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਸੁਭਾ ਅੱਡੇ ਅੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਵਨਗੀਆਂ ਅਲਗ-ਅਲਗ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਚੇਟਕ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਸਾਰੀ ਆਯੂ ਅਜਾਈਂ ਗਵਾ ਕੇ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੀ ਗਵਾਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ੴ’ ਇਕ ਪਾਰਖੂ ਸਰਾਫ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਜਵਾਹਰੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਿਰਤ ਸੋਨੇ ਦੀ ਨਿਆਈ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਸਾਰਾ ਸੋਨਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਸਵੱਛ ਸੋਨਾ

ਰਹਿ ਕੇ ਨਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਰਾਫ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੋ ਕੇ ਸੱਚੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਨਜ਼ਰੀ ਆਂਵਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਹ ਗੁਰਮੁੱਖ ਜੀਵ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਸਰਾਫ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਸੱਚ ਦਾ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਵਿਚ ਗਲਿਆ ਹੋਇਆ ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਸਰੀਰ ਗੁਰੂ-ਸਰਾਫ ਦੀ ਪਰਖ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਜੀਵ ਕਾਮ-ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਬੜੀ ਕੋਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਮੈਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਖੇਡ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕਰਤੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਬੁਰਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਹਰੀ ਨੇ ਕਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰੱਖੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸੁਮਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਰਤੇ ਦੀ ਇਸ ਵਿਉਂਤ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਰਹਿਸ (ਭੇਦ) ਜਰੂਰ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਨੀਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਿਰ ਤੋੜ ਯਤਨ ਕਰਕੇ, ਘੜਦਾ, ਬਨਾਉਂਦਾ ਤੇ ਸੰਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨੂੰ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕੋ ਪੱਖ ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਰਤੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਅਪਾਰ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਰਤੇ ਨੇ ਤਾਂ ਕਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਨਾਰ ਸੋਹਾਗਾ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਅਲਾਮਤਾਂ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਤੇ ਕੰਚਨ ਵਰਗਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗੁਣ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਸੁੱਧ ਹੋ ਕੇ ਕੰਚਨ ਵਰਗੀ ਦੇਹੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਰਾਹੇ ਪੂਰਨ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਚਾਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਰਪੇ ਬਣਾ ਕੇ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਖੂਬ ਗੋਡਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਬੀਜੀ ਹੋਈ ਫਸਲ, ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਿਰਤ, ਕਰਮ ਚੰਗੇ ਹੋਣ, ਤੇ ਵਧੀਆ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ। ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਕੀ ਹੈ ? ਕੇਵਲ ਉਸ ਕਰਤੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਇਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਨਰੋਈ ਤੇ ਉੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਹੀ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੀ ਨਰੋਈ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ-ਜੀਵਨ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚੋਂ ਜਤਿ, ਸਤਿ, ਸੰਜਮ, ਧੀਰਜ, ਸਹਿਜ ਆਦਿ ਸੰਕਲਪ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਰੀਝਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ, ਇਤਨਾ ਕੁੱਝ ਕੋਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਸੁੱਕੇ ਦਾ ਸੁੱਕਾ ਹੀ ਵਿਚਰਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਨਿਆਮਤਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤੇ ਦੀ ਕਰਣੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਰਮ ਫਲ ਵੀ ਮਿਣਦਾ ਤੋਲਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਰਥਾਤ ਕਰਮ ਫਲ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤੇ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਕਰਤੇ ਦੇ ਨੀਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬੋਝ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਇਸ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਜੋ ਬੀਜੇਗਾ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਸਰੀਰ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਝਲਣਾ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਕਰਤੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਾ ਭਾਗੀ ਵੀ ਬੰਦਾ ਆਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰਤਾ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ-ਕੀਮਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਭੰਗ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਕਰਤੇ ਵਲੋਂ ਬਨਾਏ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਹਿਜ, ਸੰਜਮ ਤੇ ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਕਰਤੇ ਦੀ ਖਿਮਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ, ਸਾਵਾਂ ਤੇ ਪੱਧਦਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਜੀਵਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਖਰਾ-ਖਰਾ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਕਰਤੇ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਰਤਾ ਵੀ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰਨ ਵਿਚ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਭੁਲੱਕੜ ਸੰਸਾਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗਦਿਆਂ-ਭੋਗਦਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੇ ਲੋਕ ਰੱਬ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਦੁੱਖਾਂ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝ ਕੇ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦੀ ਗੋਦ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹੋਏ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਰੀ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜਨਮ, ਮਰਨ ਸਫਲਾ ਕਰਕੇ ਆਵਾ-ਗਵਨ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਮਰਨਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਉਹ ਇਕ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਾ ਭਾਵ ਤਿਆਗਣਾ ਹੀ ਜੀਂਦੇ ਮਰਨਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਮਨ ਚਿੱਤ ਅਡੋਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਕਰਤੇ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਣ ਕਰਦਾ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਣੀ-ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਅੰਗ ਬਣ ਕੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੇ ਅਨੋਖਾ ਨਿਖਾਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਰਾਹੀਂ, ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ੧ੳ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਅਡੋਲ ਚਿੱਤ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ। ਸਰਗੁਣ-ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦੀ ਕੋਈ ਚੇਸ਼ਟਾ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ, ਚੇਲਿਆਂ, ਗੁਰਮੁਖਾਂ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰਹਿਬਰਾਂ, ਸੱਚ ਦੀ ਪੌੜੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਚਲਣ ਦਾ ਹੀਆ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਆਖੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮੁੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਸਾਡਾ ਇਹ ਪੰਜ ਭੌਤਕ ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਰੀਰ ਦੀ ਉਪਜ ਅਰਥਾਤ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਭਾਵ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾ ਸਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਅਭਿਨਾਸੀ ਹੈ, ਨਾ-ਮੁਕਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਨਾ-ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਮਿੱਟ ਤੇ ਹਰਵਰਿਆਈ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ੧ੳ, ਕਰਤਾ, ਭਗਵਾਨ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹਰੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਲਾਡ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਰੀਝਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰਬਲ ਤੇ ਸਿਰ ਤੋੜ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਵਿਚ ਜਾ ਸਮਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਮੂਹ, ਚੰਗੇ ਤੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਲੇਖੇ ਜੋਖੇ ਉਪਰੰਤ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੀ ਆਪਣਾ ਅਟੱਲ ਤੇ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਨਿਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਿਵਾਸ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਿ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਾਉਣਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਸੁਭ ਤੇ ਸੁਧ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ੧ੳ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਨ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੀ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਉਤਮ ਆਤਮਾ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਸਰਭ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਦਾ ਨਿੱਗ ਮਾਣਦੀ ਹੋਈ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਵਾਸਤੇ ਅਨੰਦਿਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਆਤਮਾ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਕਟਨ, ਅਨੇਕਾਂ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਦਾਂ ਅਸੀਂ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਕਾਰਾ ਸਮਝ ਕੇ ਕੂੜੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਉਸ ਸੁੱਟੀ ਹੋਈ ਵਸਤੂ ਦਾ ਅਕਸ ਤੇ ਆਕਾਰ ਸਾਡੇ ਦਿਲ - ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਅਵਸ਼ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਚੇਤ ਮਨ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੀ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੈ। ਆਵਾਗਵਨ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਕੱਟ ਰਹੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਵੀ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮੁਢ ਭਾਵ ਅਸਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਦੀ ਚਿਣਗ ਜਾਗ ਪਵੇ। ਬਸ

ਇਸੇ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਨਰਕਾਂ ਦਾ ਤੇ ਸਵਰਗਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ। ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਕਟਨ ਵਾਲੀ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਿਲਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਜੰਮਨ-ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਇਸ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਰੀਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਕਦੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਦੋਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ? ਇਹੀ ਗੱਲ ਇਕ ਪ੍ਰਾਭੋਤਿਕ ਹੈ। ਕਰਤੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਲੀਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਂ ਸਾਇਸਦਾਨ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਕਾਰੀ ਕਰਮ ਨੂੰ 84 ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਵਾਲਾ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸੰਕਲਪਾਂ ਬਾਬਤ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਰਕ-ਸਵਰਗ, ਭਵਸਾਗਰ ਤਰਨਾ, ਜਾਂ ਬੇ-ਤਰਨੀ ਨਦੀ ਦੇ ਡਰਾਵਨੇ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਦੁਹੇਲਾ ਪੰਥ, ਦੋਜਖ ਦੇ ਸੀਨ (ਪੀੜਾਂ) ਅਤੇ ਧਰਮਰਾਜ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ, ਚਿਤਰ-ਗੁਪਤ ਜਿਹੇ ਲੇਖਿਆਂ-ਜੋਖਿਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਕਈ ਭਿਆਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਲੋਕ ਮਾੜੇ ਅਨਸਰਾਂ ਤੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੁਭ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਆਨੰਦਿਤ ਤੇ ਸ਼ਾਤਮਈ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣਾ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੁਖਦ ਕਰ ਲੈਣ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅੱਖਰੀ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪੇ ਦੀ ਸੂਝ ਗੋਚਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਚਿਤਰਾਂ ਜਾਂ ਆਲੰਕਾਰਕ ਢੰਗ ਤਰੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਅਪਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਧਰਮਰਾਜ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਜਾਂ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਝਰੋਖੇ ਦੀ ਗਲ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਰਨ-ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾੜੇ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਨਰਕਾਂ ਸਵਰਗਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਵਿਖਾ ਕੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਖਾਲੀ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਰਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਸਦਾਚਾਰਕ ਬਣ ਕੇ ਨੇਕ ਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਜਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਝੂਠੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਜਿੰਮੇ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ 'ੴ' ਦੇ ਸਰਵ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ, ਸਦਾ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਅਲੰਕਾਰ ਤੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੁਖਦ ਰਸਤਾ ਦਸਣ ਲਈ ਜੋ ਅਲੰਕਾਰ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਕੱਢ ਲੈਣਾ ਅਨਹੋਣਾ ਤੇ ਆਪਹੁਦਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਜੋ ਪਵਿੱਤਰ ਭਾਵਨਾ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਦਰ ਪਾਉਣੀ ਅਵਸ਼ਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇ ੴ ਦੀ ਸੁਰ ਇੱਕ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਗੁਰੂ -ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਭਰਪੂਰ ਕੰਮਾਂਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਤੋਂ ਵਿਰਵੇ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ, ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪ੍ਰੋਖੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇਣ ਹਾਰ, ਦਾਤੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਜਮਦੂਤ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕਰਤਵ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ-ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਚਕਰ ਕਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ

ਨਿਜ-ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਭਾਵ ਅਸਲੀ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪਰੇ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰਲੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚੋਂ ਥੋੜ ਚਿਰਾ ਸੁੱਖ ਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਮੰਦਰਾਂ, ਮਸਜਿਦਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ, ਠਾਕਰ ਦੁਆਰਿਆਂ, ਸ਼ਿਵ ਦੁਆਲਿਆਂ, ਅਖੌਤੀ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ, ਧਾਗੇ ਤਵੀਤ ਕਰਕੇ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ, ਢੋਗੀਆਂ ਤੇ ਦੰਡੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭਟਕਦਾ ਨਜ਼ਰੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਵੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ, ਲਾਲਚ, ਲੋਭ ਆਦਿ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਬਹੁਤ ਘਟੀਆ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਭਰਮ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਨਿਆਂ ਹੋਇਆ ਧੱਕੇ ਧੋੜੇ ਖਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸੋਮੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹਨ। ਅੰਦਰਲੇ ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਖੋਜਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਆਪਣੀ ਚੰਚਲਤਾਈ ਤੇ ਬੇ-ਸਮਝੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸੂਹ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਤਨਾ ਦੁਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਪ-ਪੁੰਨ ਦਾ ਨਿਤਾਰਾ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪਾਣੇ ਅਸਲੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ 'ੴ' ਦਾ ਲੜ ਫੜੀ ਰਖਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸ ਹਰੀ ਦਾ ਭੋ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਸਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਕਰਕੇ ਉਹ ਭਟਕਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਧੰਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਉਨਤੀ ਦੀ ਲੀਹ ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਸਦਕੇ-ਵਾਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮੁਖ ਆਖ ਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਿਵਾਜਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਸੰਤ ਦੀ ਪਦਵੀ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੋਇਆ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਹਾਰਦਾ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸਪਸ਼ਟਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚੋਂ ਕਰਤੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਲਈ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਉਸ 'ੴ' ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਇਕੱਲਾ ਗਿਆਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਖੋਜ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਅੰਦਰੋਂ ਸੁੱਧ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੇਵਕ ਬਣ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਥਾ ਦੀ ਚਾਲ ਜਾਂ ਰੀਸ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਅੰਦਰਲੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ। ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਦੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਵਿਚ ਪੂਰਨਤਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਉਸ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਕਰਮ ਇਕੱਠੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਹ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦਾ ਸੇਵਕ ਹੋ ਕੇ ਨਿਖਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਹੀ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸਮਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨਾਰਥ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਿਖਰੇ ਹੋਏ ਰੂਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਦ, ਵੇਦ ਅਤੇ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਖੋਜ ਸਹਿਤ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਸਕੀਦਾ ਹੈ।

'ੴ' (ਕਰਤਾ) ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਾਨਵ-ਵਾਦ ਤੇ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਤੇ ਧਰਮਖੰਡ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਦੂਰ ਦੂਰਾਡੇ ਭਰਮਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਜਾਤਿ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆ ਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਾਧਾਨ ਗੁਰਮੁਖਤਾਈ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਥਾਂ-ਪ੍ਰਥਾਂ ਆਪਣੇ

ਵਖਿਆਨ ਲਈ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ-ਬੰਨੇ ਟੱਪ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਆਪੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖਿ, ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਯਥਾ ਯੋਗ ਤੇ ੧੯੯੯ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖਿਤਾਈ ਦਾ ਛਿੱਟਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੂਰਨਤਾ ਜਾਂ ਸੱਚ ਕੋਈ ਐਸੀ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕੇਵਲ ਯੋਗੀਆਂ, ਤਿਆਗੀਆਂ, ਤਪੱਸਵੀਆਂ, ਸਾਧਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਨਾਂਗਿਆਂ, ਫਿਰੋਤੂਆਂ, ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੀਆਂ, ਆਦਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਹਰ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ, ਜੋ ਧਰਮ ਦੀ ਤੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰਦਾ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ, ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚਲਦਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰਖਦਾ, ਲੋੜ ਵੰਦਾਂ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਸੁਲਕ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਦੀਆਂ-ਬੇਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸੱਚ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ-ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਭਟਕਣਾ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੧੯੯੯ ਜਾਂ ਓਅੰਕਾਰ, ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਤੇ ਧੁਨਾਤਮਿਕ ਨਾਮ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਭਵ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਗੋਦ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਾਨਵ ਕੋਲ ਤਾਂ ਇਕੋ ਇਕ ਤੀਰ ਹੈ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਫੁੰਡਣ ਦਾ। ਉਹ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਹਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਝੱਟ ਲੰਘਾਉਣਾ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੂਹ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਜਾਂ ਕਰਨੀ ਉਪਰ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਉਂਗਲ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਣੀ ਕਿੰਤੂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਤਾਂ ਅਭੁੱਲ ਹੈ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਿਥੇ ਹੋਏ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਉਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਬੋਲ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਹੀ ਫੁਰਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸ਼ੱਕ ਕਰਕੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਹੀ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਸਾਨੂੰ ਦੁਈ-ਦਵੈਤ ਤੇ ਦੂਜੇ ਭਾਵ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਛੱਡ-ਛੁਡਾ ਕੇ ਇਕ 'ਹਰੀ' ਦੀ ਓਟ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਹਰੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਚਿੱਤ ਲਗਾਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਕਰਤੇ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਿੱਧਾ ਰਸਤਾ ਪਕੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਾਂਗੇ। ਬਸ ਕਰਤੇ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਉਤਮ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਧੁਰ ਤੋਂ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਆਖ ਕੇ ਵਡਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾ ਕਹੀਏ ਤਾਂ ਢੁਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੈਬੀ ਜਾਂ ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਫੁਰਮਾਣ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਾ ਮਨ, ਤਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ੧੯੯੯ ਦਾ ਹੁਕਮ ਉਕਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਮੰਦਿਰ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਵਸੋਬਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਰਤੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਅੰਦਰ ਦੀ ਜੋਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਦੋਂ ਮੱਧਮ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਜਾਂ ਅਹਿਮ ਭਾਵ ਆ ਵੜਦਾ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇੱਟ ਕੁੱਤੇ ਦਾ ਵੈਰ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਇਕੋ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦੇ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਰ ਹੁਕਮ ਬੁੱਝ ਕੇ ਭਾਵ ਹੁਕਮ ਦੀ ਰਮਜ਼ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਨਿਰਭਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਅਸਲੀ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਕਰਤੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੁੱਖ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਵਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਵਹਿਮ ਭਾਵ ਖੁਦੀ ਦਾ ਸੂਰਜ ਡੋਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜੋਤ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ

ਹੀ ਜਗਮਗਾ ਉਠਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਬੰਦ ਪਏ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਅਪਾਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਜੋਤ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਚਮਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸ਼ਬਦ ਕਹੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਇਨਸਾਫ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਜੋਤ ਨੂੰ ‘ੴ’ (ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ) ਦੀ ਧੁਨ ਨਾਲ ਜਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ, ਗੁਰਮੁੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਹਰੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਰਵੋਤਮ ਮੰਨ ਕੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਹੈ ਭਾਵ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਰਗੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਕਸ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੁਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਜਦੀ ਹੋਈ ਸੁਣ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਭਾਵ ‘ੴ’ ਪ੍ਰਮ-ਆਮਤਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਅਥਵਾ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਹਰੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਅਗਮੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਜਗਦੀ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਰੂਪੀ ਹਿਰਦਾ ਸਾਫ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਧੁੰਦਲਾ ਪਨ ਉਜਵਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਹਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ, ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਵਿਸਮਾਦ ਹੈ, ਅਸਚਰਜ ਹੈ, ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਤੁਰਦਿਆਂ ਤੁਰਦਿਆਂ ਹੁਕਮ ਸਵੱਛ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੂਪ ਮਾਣ ਹੋਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਤੁਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੱਚ ਤੇ ਸੱਚੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਉਹ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਹਿਮ ਭਾਵ ਮੇਟ ਕੇ, ਹਉਮੈ ਦਾ ਮਲੀਆ-ਮੇਟ ਕਰਕੇ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਹਰੀ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹੈ ੴ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਉਪਰਾਲਾ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਲਈ ਬੇੜੀ ਤੇ ਮਲਾਹ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

Jewel of India Aawardee

gsandhu@live.in

ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਚੇਅਰਮੈਨ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੰਟਰ ਰਿਲੀਜੀਅਸ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।।

ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਮਹਾਨ ਯਾਤਰੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ

ਡਾ. ਸੁਖਦਿਆਲਸਿੰਘ*

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ, ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਉਹ ਮਹਾਨ ਨਾਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਨੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਨੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿਰਫ ਹਿੰਦ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦਾ ਹੀ ਕੋਨਾ-ਕੋਨਾ ਫਿਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਮੁੱਚੇ ਹਿੰਦ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ, ਅਰਬ ਦੇਸ, ਫਾਰਸ ਦੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਦੇਸ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਤਿੱਬਤ ਅਤੇ ਚੀਨ ਆਦਿ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗਏ ਸਨ।

ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਰੂਮ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਸੀਰੀਆ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਰੂਮ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਇਟਲੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰੋਮ। ਭਾਵ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਕੁਝ ਐਸੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਵੀ ਪਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਰੋਮ ਵਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਵੈਸੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦੀਰਘ ਅਧਿਐਨ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰਤਾ ਭਰੀ ਖੋਜ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਪਰੰਪਰਿਕ ਜਿਹਾ ਹੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਅਜੇ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਰੇ ਹੋਈ ਖੋਜ ਸਿਰਫ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਖੋਜ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰ ਖੋਜੀ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਖੋਜ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਨਵੇਂ ਦਿਸ-ਹੱਦੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨਗੀਆਂ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਇੱਕ ਐਸੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇਹ ਪੱਖ ਹੈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦੂਕਸ਼ ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਾਮੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ। ਵੈਦਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਐਸੇ ਵੇਰਵੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ 'ਤੇ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਪਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੇ ਪਾਬੰਧੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾ ਹੀ ਸਿਰਫ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਹੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਪਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਸਨ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਕਸ਼ ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਹਿੰਦੂ-ਕੁਸ਼ ਪਰਬਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਰਬ ਦੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਉਭਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਉਹ ਬੰਦਾ ਕਾਫ਼ਿਰ ਸੀ ਅਤੇ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਬੁੱਤ ਪੂਜਕ ਹੈ। ਕਾਫ਼ਿਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਝੂਠਾ। ਝੂਠੇ ਬੰਦੇ

* ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ-147002

ਫੋਨL098158-80539, Email: sukhdiarsingh@ymail.com

ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਤੇ ਆਉਣ ਦੀ ਤਾਂ ਉਕਾ ਹੀ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਚਾਹੀਦੀ।¹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ, ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਬੁੱਤ-ਪੂਜਕ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ਿਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੂ-ਕੁਸ਼ ਦੇ ਨਾਂ ਵਾਲੇ ਪਰਬਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੋਈ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਵਰਤਦਾ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਪਰਬਤ ਦਾ ਨਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਕੁਸ਼ ਪਰਬਤ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਾਮੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਰੀਤ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਭਾਵ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਯਾਤਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂ-ਕੁਸ਼ ਪਰਬਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦੀ ਮਿੱਥ ਵੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਯਾਤਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਜਾਂ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਨ ਸਗੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਉਲੀਕੇ ਗਏ ਪਰੇਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪਾਸ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ 17 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਾਈ-ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਉਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸ਼ਰੈਣੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਦਾ ਹਾਕਮ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਵੀ ਜਾਣੂੰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਕਾਜ਼ੀ-ਮੈਲਵੀ ਵੀ ਜਾਣੂੰ ਸਨ। ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਈਆ ਗਈਆਂ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਦੀਆਂ ਪੜਤਾਲਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਵਲੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਗਈ ਨਿਵਾਜ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਬਾਕਾਇਦਗੀ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੇਖਕ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ-ਕਰਨਲ ਮੈਲਕਾਮ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੰਮਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦੀਆਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।²

¹ "ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪੱਧਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਬੁੱਤਪੂਜਤਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।" ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਉਤਪਤੀ* ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2010, ਪੰਨਾ-26.

² "We are told by the Sikh authors that these wonderful actions increased the fame of Nanak in a very great degree." Lieutenant-Colonel Malcolm, *Sketch of the Sikhs*, London, 1812, p. 12.

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪਰਚਾਰਨ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਿਸ਼ਨ ਸੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮਾਨ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਰੋਣ ਦਾ। ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ ਤਦ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋਣਾ ਸੀ ਜੇਕਰ ਪੂਰੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋਣੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੇਰਨ ਲਈ ਸਭ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਦੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਇੱਕ ਸਵੇਰ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਦੀਖਾਨਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਮਾਜਕ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ; ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਨਾਲ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਥੇ “ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ।” ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਫਿਰਕੇਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੇਤ ਹੀ ਜਗ ਰਹੀ ਹੈ।³ ਇਹ ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਝੂਠ ਸੀ। ਸੱਚ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਰਬੰਧ ਵੀ ਗਲਤ ਸੀ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਧਾਰਮਿਕ ਨਜ਼ਰੀਆ ਵੀ ਗਲਤ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੱਕੋ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਵਾਕ “ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ” ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸਲਾਮੀ ਹਾਕਮ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਨੇਤਾ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਨੇਜ਼ੁਆਨ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰ-ਪਸਾਰ ਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਰਬਿਘਨ ਚਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇੱਕੋ ਵਾਕ ਨਾਲ ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਤਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਖੁਦ ਹੀ ਗੁਲਾਮ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੜਕੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸਿਰਫ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰੜਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਰੜਕ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਸੀਤ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਦ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈ ਨਮਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਮਾਰਗ ਸਮਝਦੇ ਹੋ? ਨਮਾਜ਼ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਉਹਨਾ ਗੁਣਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ

³ ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ, ਮ. 1, ਪੰਨਾ 663.

ਵਿਆਖਿਆ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।⁴ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖੁੱਲੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬਹਿਸ ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨੇ ਸਨ।

ਲੋਕਾਈ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਲਈ ਯਾਤਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਸਮਝਿਆ ਪਰੋਗਰਾਮ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਯਾਤਰੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕਦੇ ਹਨ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਤਫਸੀਲ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੋਮਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੋਮਾ ਰਬਾਬ ਸੀ। ਰਬਾਬ ਵੀ ਉਹ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਰਮੁਖੀ ਰਬਾਬ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਰਾਗ ਵੀ ਅਲਾਪੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਕਦੀਆਂ ਰਬਾਬਾਂ ਨਹੀਂ ਅਲਾਪ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਰਬਾਬ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਲਈ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ: “ਤਾ ਨਾਨਕ ਕਹਿਆ ਸੁਣ ਮਰਦਾਨਿਆ ਅਸਾ ਤੈਨੂੰ ਤਾਰ ਦਾ ਗੁਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੇ ਅਜ ਦਿਨ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਉਡੀਕਦੇ ਰਹੇ। ਆਉ ਭਲਾ ਕੀਤੇ।”⁵ ਭਾਵ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਮੇੜ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਾਥੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਨੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਯਾਤਰੀ ਦੇ ਕਾਫਲੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮੁਹਿੰਮ ਜੈਸਾ ਸੀ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਾਡੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਦੋ ਜਾਂ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹੀ ਵੇਰਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਂ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਦਾ ਵਿਵਾਦ ਵੀ ਇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਪੱਖ ਬਾਰੇ ਉਸਾਰੂ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸਾਥੀ ਤਾਂ ਕੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਜੱਥਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੁੱਖਾ ਮਰਦਾ ਹੀ ਦਿਖਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਕ ਦਾ ਜਾਂ ਰੇਤ ਦਾ ਆਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਦਿਖਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਰੇਟੀ ਮੰਗ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੀ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ

⁴ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਰ ਮਾਝ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਇਹ ਸ਼ਬਦ “ਪੰਜਿ ਨਿਵਾਜਾ ਵਖਤ ਪੰਜਿ ਪੰਜਾ ਪੰਜੈ ਨਾਉ॥” ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ (ਪੰਨਾ 141) ਇਹੋ ਹੀ ਭਾਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

⁵ ਭਾਈ ਬਾਲੇਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ (ਸੰਪਾਦਿਕ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੇਹਲੀ), ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1990, ਪੰਨਾ-92.

ਲਈ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਭੁੱਖੇ ਸਾਧੂਆਂ ਲਈ ਲੰਗਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਕੀ ਸੱਚ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਥੀ ਭੁੱਖਾ ਮਰੇਗਾ, ਜਾਂ ਰੋਟੀ ਮੰਗ ਮੰਗ ਕੇ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇਗਾ ਜਾਂ ਭੁੱਖ ਮਾਰਨ ਲਈ ਰੋਤ ਅਤੇ ਅੱਕਾਂ ਦਾ ਆਹਾਰ ਕਰੇਗਾ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ ਸਮੇਂ ਵੀ ਲੰਗਰ ਲਗਵਾਏ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਖੋਜ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲੰਗਰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਲੰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਲੇਖਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਹੀ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਬਰਾਹਮਣ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਇਸਲਾਮੀ ਜਕੜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ ਭਾਵ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਸੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੱਟ-ਕਿਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਜੱਟ-ਕਿਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਜੱਟ-ਕਿਸਾਨੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਹਬੀ ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸੀਆ ਭਾਈਚਾਰਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਢੇ ਨਾਲ ਮੇਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਾਤਪਾਤ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੀ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਿਸਾਨੀ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਇੱਕ ਸੀ। ਜੱਟ-ਕਿਸਾਨ ਨਾਲ ਮਜ਼ਹਬੀ ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸੀਆ ਦਲਿਤ ਵਰਗ, ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ, ਸੀਰੀ ਜਾਂ ਨੈਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਜੱਟ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਸਾਨੀ ਕਿੱਤੇ ਦੀ ਇਸ ਪੱਕੀ ਸਾਂਝ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ ਵੀ ਘੱਟ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਹੁਤਾਤ ਪੀਰਖਾਨਿਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਖ਼ਾਨਗਾਹਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਜਠੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੜੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸੂਫੀ ਖ਼ਾਨਗਾਹਾਂ ਅਤੇ ਪੀਰਖਾਨਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਤੋਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਧਾ ਐਮਨਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਗਏ ਸਨ।⁶ ਇੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਜੀ ਰਹਿੰਦੇ

⁶ ਸੰਤ ਦਾਸ ਛਿੱਬਰ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: "ਪ੍ਰਿਥਮ ਉਦਾਸੀ ਗੁਰ ਕਰੀ ਆਏ ਐਮਨਾਬਾਦ। ਲਾਲੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਤ ਹੀ ਉਪਜੇ ਮਨ ਅਹਲਾਦਿ॥" *ਜਨਮਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਸਾਹ ਕੀ*, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1985, ਪੰਨਾ 88, ਸਾਖੀ 19ਵੀਂ।

ਸਨ। ਐਮਨਾਬਾਦ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਂ ਸੈਦਪੁਰ ਜਾਂ ਸਯੋਦਪੁਰ ਵੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਜੀ ਤਰਖਾਣ ਸਨ। ਵੈਸੇ ਐਮਨਾਬਾਦ ਦਾ ਮੁਖੀ ਇੱਕ ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ ਨਾਂ ਦਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸੀ। ਇਸੇ ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੱਕ ਅਤੇ ਹਰਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹੋ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੁੱਧ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਧੱਕੇ ਨਾਲ, ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਧਨ ਲਹੂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਐਮਨਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਜੀ ਇਸ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ।

ਐਮਨਾਬਾਦ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਜੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਹੀ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪਰਚਾਰਕ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਪਰਸੰਸਕ ਸਨ। ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਾਇਗੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਇੱਛਾ ਦੱਸ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਰਵਾ ਸਕਣ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਇ ਜੀ ਜੇਕਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨਾ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਸਰੋਵਰ ਬਣਵਾ ਦੇਣ ਤਾਂ ਕਿ ਇੱਥੇ ਹਰ ਵਿਅੱਕਤੀ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਸੀ। ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਸਹਿਤ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਕਰਵਾਈ ਸੀ।⁷

ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਕਾਫਲਾ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਕੇਲ ਤੁਲੰਡਾ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇੱਥੇ ਉਸ ਠੱਗ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੋਇਆ ਜਿਹੜਾ ਪਿੱਛੋਂ ਸੱਜਣ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਠੱਗ ਦਾ ਸੱਜਣ ਨਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਨਾਂ ਦਾ ਪਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਜਣ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਸੰਗਤ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਲੰਡੇ ਤੋਂ ਹੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਾਕਪੱਟਣ ਵੀ ਗਏ ਸਨ।⁸ ਇੱਥੇ ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਖ਼ਾਨਗਾਹ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਪੱਟਣ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲਿਖਤਾਂ ਵੀ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ। ਪਾਕਪੱਟਣ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ, ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਵੀ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਤਕੜਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਨਾਂ ਮਿੰਟਗੁੰਮਰੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਤੋਂ ਕੰਡਣਪੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਸੂਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਕਸੂਰ ਤੋਂ ਪੱਟੀ ਤੇ ਪੱਟੀ ਤੋਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਇੱਥੇ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦਾ ਪੱਤਣ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਸਤ ਦੁਆਬ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਕੇ ਵੈਰੇਵਾਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਵੈਰੇਵਾਲ ਤੋਂ

⁷ ਭਾਈ ਬਾਲੇਬਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ, ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 114.

⁸ ਉਕਤ, ਪੰਨੇ 120-121.

ਸਿੱਧਾ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਾਪਸ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੇਬੇ ਜੀ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲਾਡ-ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੇਬੇ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅੱਛੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ-ਪੋਸ਼ਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਥਾਨਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਜਾਂ ਡੇਢ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ 1497 ਦੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਅੰਦਾਜ਼ਨ 1499 ਈ. ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਕਤ ਵਰਨਣ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਸਥਾਨ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਇਹਨਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਸ਼ਸ਼ੇਭਤ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਹਨ: ਸਿਆਲਕੋਟ, ਸਾਰੇ ਕੇ, ਸੀਓ ਕੇ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਪਿੰਡ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਹਨ। ਐਮਨਾਬਾਦ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਹੀ ਚੁਟਾਲਾ, ਕੇਰ ਭਾਗ ਦੀ ਆਦਿ ਦੇ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਛਾਂਗਾ-ਮਾਂਗਾ ਵੀ ਤਲਵੰਡੀ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਹੀ ਹਨ। ਜਿਹਲਮ ਨਗਰ ਤੋਂ 10-12 ਮੀਲ ਦੂਰ ਰੁਹਤਾਸ, ਟਿੱਲਾ ਬਾਲ ਗੁੰਦਾਈ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਆਸਕਾ ਆਦਿ ਹਨ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਚੇਆ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਖਾਲੜਾ ਵਿਖੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗਏ ਸਨ। ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਘਵਿੰਡੀ ਅਤੇ ਰਹੂੜਾ ਸਾਹਿਬ ਅਸਥਾਨ ਹਨ। ਸੰਗਰੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾਨਕਿਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਬਡਰੁੱਖਾਂ ਨੇੜੇ ਮਸਤੂਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਸਨ। ਥਾਨੇਸਰ ਅਤੇ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਵਿਖੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਸਨ। ਥਾਨੇਸਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਘੁੰਮਣ ਕੇ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਬਾਂਗਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਕਈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਵਾਲੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਨਮ ਤਲਵੰਡੀ (ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਵਿਆਹ ਪੱਖੋਂ ਕੇ ਰੰਧਾਵੇ ਅਤੇ ਬਟਾਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਕਰਤਾਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਵ ਇਹਨਾਂ ਸਥਾਨਕ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਰੇਡੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ, ਨਗਰਾਂ, ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਖੇਤਰ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਦੇ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਾਕੀ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵੀ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੀਮਾ ਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੁਲਕੀ ਹੱਦਾਂ ਦੀ। ਇਹ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਅੰਦਰ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ, ਅੰਤਰ-ਮਹਾਂਦੀਪੀ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅੰਤਰ-ਖੰਡੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵੀ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੀਮਾ ਰਹਿਤ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਤਨੀਆਂ ਹੈਰਾਨਕੁਨ ਹਨ ਕਿ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੀ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਸੌ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਬੀਤਣ 'ਤੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਹੀ-ਵਿਆਖਿਆ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕੱਲਾ ਹਿੰਦ ਉੱਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਹੀ ਅਸੀਮਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਹਿੰਦ ਉੱਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਹਿੰਦ ਉੱਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਉਤਰੀ, ਪੂਰਬੀ, ਦੱਖਣੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਖੰਡ ਹੀ ਅੰਤਰਖੰਡਾ ਜੈਸੇ ਸਨ। ਇਹ ਨਾ ਬੇਲੀ ਦੇ ਪੱਖੋਂ, ਨਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਤਨੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ- ਭਰਭੂਰ ਹਿੰਦ ਉੱਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਖੰਡਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਹੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੈਰਾਨਕੁਨ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਹਿੰਦ ਉੱਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਫਾਰਸ ਦੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਤਿੱਬਤ, ਚੀਨ ਅਤੇ ਰੂਮ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਹੀ ਖੋਜੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਚਕਾਚੌਂਧ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਨਜਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਨੌਂ ਦੇ ਨੌਂ ਖੰਡ ਹੀ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੌਂ ਖੰਡਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਉਹ ਖੰਡ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਯਾਤਰਾ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।⁹

ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਸੰਖੇਪਤਾ ਨਾਲ ਸਮੇਟਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁੱਲ ਤੀਰਥ, ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਬ ਆਦਿ ਨੂੰ ਤੁਰ-ਫਿਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ-ਏਕਤਾ, ਮਨੁੱਖੀ-ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।¹⁰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸਿੱਧ-ਸਾਧਿਕ, ਨਾਥ, ਜਤੀ-ਸਤੀ, ਚਿਰੰਜੀਵੀ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵ, ਰਿਖੀਸੁਰ, ਭੈਰਉ ਖੇਤਰਪਾਲ, ਗਣ, ਗੰਧਰਭ, ਅਪਸਰਾਂ, ਕਿੰਨਰ, ਜੱਖ, ਰਾਖਸ, ਦਾਨਵ-ਦੈਂਤ ਆਦਿ ਕਿਸਮ ਦੇ ਭੇਖੀ, ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਅੰਦਰ ਹੀ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਸਨ।

⁹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹੋ ਹੀ ਅਰਥ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ: "ਬਾਬੇ ਤਾਰੇ ਚਾਰਿ ਚਕਿ ਨਉ ਖੰਡਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਚਾ ਢੇਆ" ਵਾਰ 1, ਪਉੜੀ 27; ਅਤੇ "ਬਾਬੇ ਡਿੱਠੀ ਪਿਰਥਮੀ ਨਵੈ ਖੰਡਿ ਜਿਥੈ ਤਕਿ ਆਹੀ॥" ਵਾਰ 1, ਪਉੜੀ 28.

¹⁰ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ 1, ਪਉੜੀ 25.

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤੀਰਥ 'ਤੇ ਐਸਾ ਗੁਰਮੁਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਜਿਹੜਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਸੇਝੀ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ।¹¹

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਬਤਾਂ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀਆਂ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਡਲੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਮੰਡਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚੌਰਾਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧ ਮਿਲੇ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਗੋਰਖ ਦੇ ਚੇਲੇ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਹੇ ਨੌਜੁਆਨ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ ਜਿਹੜਾ ਇੱਥੇ ਅਪਹੁੰਚ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਧ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਇਤਨੀ ਦੂਰ ਆ ਗਏ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੁੱਛੇ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ (ਗੁਰੂ ਜੀ) ਕਿਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਥੇ ਆਏ ਹਨ। ਫਿਰ ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾਨਕ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰ ਕੇ ਹੀ ਇਹ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਵੇਂ ਉੱਚੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਨੀਚਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਫਿਰ ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਹੇ ਨਾਨਕ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਨਾਨਕ ਨਾਂ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੇ ਨਾਥ ਜੀ, ਸੱਚ ਦਾ ਚੰਦਰਮਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਝੂਠ ਹੀ ਝੂਠ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਕੂੜ ਅੰਧੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਾਪ ਇਤਨੇ ਵੱਧ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਧਉਲ ਵੀ ਪੁਕਾਰ ਉਠਿਆ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਜਗਤ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨਾ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਛੁਪੇ ਹਨ। ਪਿੱਛੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੌਣ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ? ਜੇਗੀ ਵੀ ਇਤਨੇ ਗਿਆਨ-ਵਿਹੂਣੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜ-ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸੁਆਹ ਮਲ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਣ ਜੇਗੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ, ਹੇ ਸਿੱਧੇ, ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਗੁਰੂ (ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ) ਦੇ ਬਾਝੋਂ ਡੁੱਬ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਪਉੜੀ 29)

ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਸਰੇ ਹੋਏ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ, “ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸੜੇ ਹੋਏ ਮਾਸਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਾਜੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਸੀ ਪਰ ਇੱਥੇ ਉਲਟਾ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰਜਾ ਵਿਚਾਰੀ ਗਿਆਨ ਬਿਨਾ ਐਸੀ ਬਰਗਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਕਮ

¹¹ ਉਕਤ, ਪਉੜੀ 26ਵੀਂ.

ਲੇਕ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਚ-ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਚੇਲੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਐਸੇ ਮੇੜ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਸੁਆਂਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਜ਼ੀ ਲੇਕ ਰਿਸ਼ਵਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰਫ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਾਪ ਪਸਰ ਗਿਆ ਹੈ।” (ਪਉੜੀ 30ਵੀਂ)

ਜਿਹੜੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਕਹੀ ਸੀ ਕਿ “ਪਾਪਿ ਗਿਰਾਸੀ ਪਿਰਥਮੀ” ਜਾਂ “ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਵਰਤਿਆ”, ਪਉੜੀ 30ਵੀਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਪਾਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਈ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਛੁਪੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਵਰਜਣ ਵਾਲਾ ਕਿਹੜਾ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਗਲੀ 31ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਨੈਜੁਆਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਪਰਭਾਵਤ ਹੋਏ। ਉਲਟਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪਰੇੜ੍ਹਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਨੈਜੁਆਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਪਰਦਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਸੰਪਰਦਾ ਬਹੁਤ ਉੱਜਲ ਭਵਿੱਖ ਵਾਲੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੁਚੇਸਟਾ ਨਾਲ ਉਹ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਰਭਾਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ, “ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਐਸਾ ਤਰਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਧ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਖਰ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀ ਮੰਡਲੀ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਗਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਕਲਜੁਗ ਵਿੱਚ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸੁਖਾਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

ਸਤਿਗੁਰ ਅਗਮ ਅਗਾਧਿ ਪੁਰਖੁ ਕੇਹੜਾ ਝਲੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਝਾਲਾ।

.....

ਸਬਦਿ ਜਿਤੀ ਸਿਧਿ ਮੰਡਲੀ ਕੀਤੇਸੁ ਆਪਣਾ ਪੰਥ ਨਿਰਾਲਾ।

ਕਲਿਜੁਗ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਸੁਖਾਲਾ। (ਪਉੜੀ 31ਵੀਂ)

ਉਕਤ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ, ਪਰਬਤਾਂ ਵਿੱਚ ਛੁਪੇ ਬੈਠੇ ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਰਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬੇਬਾਕ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਰਮਸ਼ਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਮੱਕੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੇਟਾ, ਕੱਛ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬ, ਪਾਈ ਵਾਲਾ ਲੋਟਾ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਠਾਂ ਬਿਛਾਉਣ ਵਾਲੀ ਬਿਛਾਉਣੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਮਸੀਤ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਹਾਜੀ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਲਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਸੁੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੱਕੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਕਾਬਾ ਵੱਲ ਪੈਰ ਪਸਾਰ ਕੇ ਸੌਂ ਗਏ ਸਨ। ਜੀਵਨ ਨਾਂ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਦਾਂ ਪੈਰ ਕਾਬੇ ਵੱਲ ਪਸਾਰ ਕੇ ਪਏ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ। ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੇ ਗੁਨਾਹਗਾਰ, ਤੂੰ ਖੁਦਾ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਲੱਤਾਂ ਪਸਾਰ ਕੇ ਕਿਉਂ ਪਿਆ ਹੈ? ਉਸ ਨੇ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਪਕੜ ਕੇ ਅਤੇ ਘਸੀਟ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਮੱਕਾ ਵੀ ਉਧਰ ਹੀ ਫਿਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਰਿਸ਼ਮਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਸਲਾਮੀ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਹੋਏ ਨਮਸਕਾਰਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਮੈਲਾਣਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਧਰਮ-ਈਮਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਮੈਲਾਣੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਫਰੇਲਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਪੁੱਛਦੇ ਸਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਉੱਥੇ ਹਿੰਦੂ ਵੱਡਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਧਰਮ ਹੀ ਸੱਚ ਤੋਂ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਮਾੜੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਹੀ ਲੋਕ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਕੁਸੰਭੜੇ ਦੇ ਰੰਗ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਚੇ ਹਨ। ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਇਮਾਨ ਰਾਮ ਅਤੇ ਰਹੀਮ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆਂ-ਚੁਗਲੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਧਰਮ ਹੀ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ। (ਪਉੜੀ 33)

ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਇੱਕ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਲਿਖਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਨਣਯੋਗ ਵੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੱਕੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਹੈ। ਸੱਚ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੱਕੇ ਸਮੇਤ ਅਰਬ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਅਕਸਰ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਾਂਹ-ਵਾਚਕ ਸਵਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੱਕੇ ਦੇ ਹੱਜ ਲਈ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਕਿਵੇਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜਨਮੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤਰਕ-ਭਰਭੂਰ ਜਵਾਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਉਹ ਵੇਈਂ-ਨਦੀ ਵਿਖੇ ਹੀ ਮੁਕਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਇੱਥੇ ਨ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ

ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਇੰਨੀ ਗੱਲ ਹੀ ਵਾਧੂ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਇਹ ਗੁੱਸਾ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਨ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਅਲਾਹ ਜਾਂ ਖੁਦਾ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਣਾ ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਸਨ ਜਾਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਹੱਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਮੁਲਕ ਇਸਲਾਮੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੀ ਇਸਲਾਮੀ ਸਾਮਰਾਜ ਹੀ ਸੀ। ਇਉਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਹਰ ਵਸਨੀਕ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੈਰ-ਹਿੰਦੂ ਮੱਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਮੱਕੇ ਦੇ ਹੱਜ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਜੈਸੀ ਕੱਟੜਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਉੜੀ 34ਵੀਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਮੱਕੇ ਵਿਖੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬਾਰੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਕਰਵਾਇਆ। ਪਹਿਲੀ ਸਤਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀ ਪੈ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੱਕੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮਨਵਾਏ ਬਿਨਾ ਉਠਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਛੁਪਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਗਿਆਨ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਗਰਜਣ ਨਾਲ ਮਿਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਡਾਰਾਂ ਭੱਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਝੂਠ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਵੀ ਭੱਜ ਤੁਰਦੇ ਸਨ।

ਮੱਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬਗਦਾਦ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਬਗਦਾਦ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਠਹਿਰਾਅ ਕੀਤਾ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਜਦੋਂ ਨਮਾਜ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਂਗ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਂਗ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਐਸੀ ਅਕਾਲਮਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸੁੰਨ ਵਰਤ ਗਈ ਸੀ। ਉੱਥੋਂ ਦਾ ਪੀਰ ਵੀ ਇਸ ਅਗੰਮੀ ਬਾਂਗ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਧਿਆਨ ਲਗਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਤਕੜਾ ਮਸਤਾਨਾ ਫਕੀਰ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਸ ਪੀਰ ਨੇ ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ ਦਸਤਪੰਜਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਫਕੀਰ ਕੌਣ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾਨਕ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰੱਬ ਅਤੇ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਰੂਪ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲੇ ਫਕੀਰ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਪੀਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਲੱਗੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਬਾਬ ਰਾਹੀਂ ਰਾਗ ਅਲਾਪ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵੀ ਇੱਕ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸਲਾਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਅਲਾਪਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਗ ਅਲਾਪਕੇ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਬਗਦਾਦ ਦਾ ਪੀਰ ਹੈਰਾਨ-ਪਰੇਸ਼ਾਨ

ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਕੁਝ ਤਕਰਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਐਨੀ ਅੱਤ ਕਿਉਂ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਬਗਦਾਦ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਹੀ ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਕਿਉਂ ਦਿਖਾਈ। ਭਾਵ ਕਿ ਰਾਗ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਦਭੁਤ ਵਿਚਾਰ ਕਿਉਂ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਬਾਤ ਤੋਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਲੱਖਾਂ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਪਤਾਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਹੀ। ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਅਦਭੁਤ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਪੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਲੱਖਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਪਾਤਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਪੀਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਉੱਥੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਪਤਾਲਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਦਰਿਤ ਕਰਵਾਇਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਬੇ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਕਲਾ ਛੁਪਾਈ ਨਹੀਂ ਛੁਪਦੀ ਸੀ।

ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਉੜੀ 37 ਵੀਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਬਗਦਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੱਕੇ-ਮਦੀਨੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਡਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਫਲਸਫਿਆਂ ਦੇ ਖੋਖਲੇਪਨ ਨੂੰ ਵੀ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਭਾਵੇਂ ਸਿਰਫ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਮੱਕੇ, ਮਦੀਨੇ ਤੇ ਬਗਦਾਦ ਦੀ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਹੈ ਇਹ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਅਚੁੱਕਵੀਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਮੱਕੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜੋ ਸਾਖੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੱਲ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਉਲਟ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਮੱਕੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਬਾਰੇ ਜਾਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ 'ਚੋਂ ਇਹੀ ਅਖਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ "ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ।" ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੱਕੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ: "ਤਬ ਉਨਹੁ ਫਕੀਰਹੁ ਕਹਿਆ", ਸਾਹਿ ਜੀ, ਤੇਰਾ ਨਾਮਿ ਕਿਆ ਹੈ? ਕਹੈ, ਜੀ ਨਾਮ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ ਕਾ, ਪਣੁ ਜੀ ਮਾਉਂ ਬਾਪ ਦਾ ਨਾਉਂ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾਨਕੁ ਹੈ।" ਕਹੈ, ਮੀਆਂ! ਤੇਰਾ ਨਾਉਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਜੇਹਾ ਹੈ। ਕਹੈ, ਆਇ ਮੀਆਂ। ਅਜ ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਹਾਂ। ਕਹੈ ਜਾਤਿ ਕਵਣ ਹੈ? ਕਹੈ, ਜਾਤਿ ਖੜੀ ਹੈ। ਕਹੈ, ਗੋਤ ਕਵਣ ਹੈ? ਕਹੈ, ਵੇਦੀ ਖੜੀ ਹੈ।" ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਖਾਣਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਖਾਣ ਲਈ ਫਕੀਰਾਂ ਵੱਲੋਂ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: "ਏ ਸਾਹਿਬ ਦਿਅਹੁ, ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਹਾਂ, ਏਹਿ ਮੁਸਲਮਾਨਿ ਹੈਨਿ; ਏਹਿ ਖਾਣਾ ਏਨਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੁ ਦੇਵਹੁ।" ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ

ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ ਅਖਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, “ਮੀਆਂ ਜੀ! ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਹਾਂ ਅਰ ਏ (ਮਰਦਾਨਾ) ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ, ਏਹਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬੇਲੀ ਸਮਝਦੇ ਹੈਨਿ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।”¹²

ਇਹੀ ਗੱਲ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿੱਚ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਵੀ ਮਿਹਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚਲੀ ਸਾਖੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਬੱਦਲੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਉਂ ਅਖਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ: “ਤਬਿ ਹਾਜੀ ਡਿਠਾ, ਆਖਿਓਸੁ: ਜੁ ਇਹਿ ਬਦਲੀ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਤਾਂ ਆਖਣਿ ਲਗਾ, ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਤਾਂ ਮੱਕੇ ਨੂੰ ਕੇਈ ਨਾਹੀ ਗਇਆ ਤੂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਲੁ ਨਾਹੀ। ਅਗੈ ਹੋਹੁ, ਕਿ ਪਿਛੈ ਹੋਹੁ।” ਬਾਕੀ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਕਰਦਿਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੱਕੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਮੇਂ, ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਜਿਹੜੇ ਬਸਤਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਹ ਇੱਕ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਬਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ: “ਚਉਥੀ ਉਦਾਸੀ ਪੱਛਮ ਕੀ ਹੋਈ। ਪੈਰ ਖੰਊਸਾਂ ਚੰਮ ਕੀਆਂ, ਅਤੇ ਚੰਮ ਕੀ ਸੁਥਣਿ। ਗਲਿ ਵਿਚਿ ਹਡੀਆਂ ਕੀ ਮਾਲਾ, ਮੱਥੇ ਟਿਕਾ ਬਿੰਦੀ ਕਾ, ਬਾਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਡੈ, ਤਬ ਨੀਲੇ ਬਸਤ੍ਰ ਥੇ, ਖੇਡਦਾ ਖੇਡਦਾ ਹਜ ਵਿਚਿ ਆਇ ਨਿਕਲਿਆ।”¹³ ਹੁਣ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਕਤ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨ ਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਲੱਗੇਗਾ? ਇਹ ਲਿਬਾਸ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਚੰਮ ਦੀ ਸੁੱਥਣ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਵੀ ਕੌਣ ਹੈ, ਗਲ ਵਿੱਚ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਕੀ ਦਰਸਾਵੇਗੀ? ਇਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਨਿਰਾ ਅਘੋਰੀ ਲੱਗੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੰਗਲੀ ਸਾਧੂ ਸਿਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਹੱਜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਗਏ ਸਨ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸਫਰ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਮੁਹਿੰਮ ਜੈਸਾ ਸੀ। ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੈਰ-ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲਿਆ ਹੈ।

ਦੇਖੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਮੱਕੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕਿਤਨੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਬਾਬਾ ਫਿਰਿ ਮੱਕੇ ਗਇਆ ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਧਾਰੇ ਬਨਵਾਰੀ।

ਆਸਾ ਹਥਿ ਕਿਤਾਬ ਕਛਿ ਕੂਜਾ ਬਾਂਗ ਮੁਸੱਲਾ ਧਾਰੀ।

ਇਹ ਢੁੱਕਵਾਂ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਚਿੰਤਕ, ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਏ ਸਨ। ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ

¹² ਮਿਹਰਨਵਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ (ਸੰ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ), ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਰੀਚਰਚ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1962, ਪੰਨੇ 451-52.

¹³ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ (ਸੰ. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ), ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2010, ਪੰਨੇ 182-83.

ਸੈਖੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਪਾਰ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਹਰ ਪੱਖ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ “ਅਕਾਲ ਰੂਪ” ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਅੰਤਰ-ਧਿਆਨ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਬੋਲਣ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਹੋਰ ਸਭ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲਣੋਂ ਹਟਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ “ਧੰਨ ਗੁਰੂ, ਧੰਨ ਗੁਰੂ” ਦੀਆਂ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। “ਅਕਾਲ ਰੂਪ” ਕਹਿਣ ਦਾ ਇੱਕ ਮਤਲਬ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕਿਧਰੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਬੋਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ’ਚੋਂ ਵੀ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਬੋਲ ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਉਤਰਦੇ ਸਨ। ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਦੇਖਦਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬੋਲ ਆ ਕਿਧਰੋਂ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਪਉੜੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋ ਤਾਂ ਇਹੀ ਗੱਲਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਗੀਆਂ।

ਫਿਰਿ ਬਾਬਾ ਗਇਆ ਬਗਦਾਦਿ ਨੇ ਬਾਹਰਿ ਜਾਇ ਕੀਆ ਅਸਥਾਨਾ।

ਇਕੁ ਬਾਬਾ ਅਕਾਲ ਰੂਪੁ ਦੂਜਾ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ।

ਦਿਤੀ ਬਾਂਗਿ ਨਿਵਾਜਿ ਕਰਿ ਸੁੰਨਿ ਸਮਾਨਿ ਹੋਆ ਜਹਾਨਾ।

ਸੁੰਨ ਮੁੰਨਿ ਨਗਰੀ ਭਈ ਦੇਖਿ ਪੀਰ ਭਇਆ ਹੈਰਾਨਾ।

ਵੇਖੈ ਧਿਆਨੁ ਲਗਾਇ ਕਰਿ ਇਕੁ ਫਕੀਰੁ ਕਿਸ ਕਾ ਘਰਿਆਨਾ।

ਨਾਨਕ ਕਲਿ ਵਿਚਿ ਆਇਆ ਰਬੁ ਫਕੀਰੁ ਇੱਕੋ ਪਹਿਚਾਨਾ।

ਧਰਤਿ ਅਕਾਸ ਚਹੂ ਦਿਸਿ ਜਾਨਾ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਪਉੜੀ ਦਾ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਗੰਭੀਰਤਾ ਭਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁੱਝੇ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪੜ੍ਹੇ ਹੀ ਨਾ ਸਗੋਂ ਵਿਚਾਰੋ ਵੀ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰੂਪ “ਅਕਾਲ ਰੂਪ” ਹੀ ਲਗੇਗਾ।

ਬੇਸ਼ੱਕ, ਬਗਦਾਦ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਬਾਅਦ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਇਆ ਦਿਖਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਬਾਰੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਚੱਲ ਬਟਾਲੇ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਗਿਆ ਵੀ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਸ਼ੱਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ’ਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ’ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸ਼ਿਵ-ਰਾਤਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਚੱਲ ਬਟਾਲੇ ਵੀ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਚੱਲ ਬਟਾਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਮੱਡ ਪਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਤਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੋਂ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਦੂਜਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਜੋਗੀ, ਨਾਥ ਅਤੇ ਸਿੱਧ ਵੀ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਚੱਲ-ਬਟਾਲੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭੀੜਾਂ ਜੁੜ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉੱਥੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਛਮੀ (ਧਨ) ਵਰਸਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਈਰਖਾ ਜਾਗ ਉੱਠੀ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਮਾਇਆ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ? ਇਸ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜੋਗੀ ਅਤੇ ਭਗਤੀਏ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਛ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਭਗਤੀਆਂ ਵਲੋਂ ਭਗਤੀਆਂ ਪਉਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਜੋਗੀ ਨੇ ਭਗਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਲੈਟਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਛੁਪਾ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਭਗਤੀਆਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਲੈਟਾ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਚੁਰਾ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉੱਥੇ ਬੈਠੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਛੁਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਲੈਟਾ ਜੋਗੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਫਿਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਇਹ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਹੌਂਸਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। (ਪਉੜੀ 39).

ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭਰੇ-ਪੀਤੇ ਜੋਗੀ ਜਨ ਬਾਬੇ ਪਾਸ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਗਏ। ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਆਗੂ ਭੰਗਰਨਾਥ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੈਂ (ਨਾਨਕ ਜੀ) ਪਹਿਲਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਵਾਲਾ ਬਾਣਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਣਾ ਪਹਿਨਕੇ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਜੀਵਨ ਅਪਣਾ ਕੇ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕਾਂਜੀ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਭਾਵ ਕਿ ਤੈਂ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਯੋਗ-ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਜਾਗ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਰਿੜਕਣੇ ਵਿਚਲੇ ਜਮਾਏ ਹੋਏ ਦੁੱਧ ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਜਿਹੜਾ ਸੜ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮੱਖਣ ਨਿਕਲੇ ਹੀ ਨਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੈਂ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਭੇਖ ਉਤਾਰ ਕੇ ਮੁੜ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਣ ਦੀ ਰੀਤ ਕਿਉਂ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਭੰਗਰਨਾਥ ਦੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਅਗਲਾ ਜਵਾਬ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਉਹ ਕੁਝ ਸਖਤ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਭੰਗਰਨਾਥ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੇਰਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਕਸੂਰਵਾਰ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਅਗਿਆਨੀ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋਵੇ ਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਗੰਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਗੰਦਗੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਫੁੱਲ ਸੜ ਜਾਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਸ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਪਰ ਰੋਟੀ-ਭੋਜਨ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਜੇਕਰ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਉਹਨਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਜਾਓ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਦਿੱਤਿਆਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਭਾਵ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੰਨਿਆਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਹੀ ਗਲਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। (ਪਉੜੀ 40).

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰੋਹ ਭਰੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਉੱਥੇ ਬੈਠੇ ਸਾਰੇ ਜੋਗੀ ਤੇ ਜੋਗੀਸ਼ਵਰ ਕਰੋਧ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਕਰੋਧ ਵਿੱਚ ਆਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਹ ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ ਮਾਰਨ, ਚੀਕਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗਿਆੜਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗਲਤ ਬੋਲ ਕੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰੋਧ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਫਲਸਫ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਮੰਤਰ ਤੇ ਜੰਤਰ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਵੀ ਕੱਢਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪ ਵਟਾਉਣ ਬਾਰੇ ਜੋਗੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਚਾਹੁਣਗੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਤਬਾਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬਾਘਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਦਹਾੜਕੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੱਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਡਣ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਗਾਂ ਵਾਂਗ ਫੁਕਾਰੇ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਧਰੇ ਭੰਗਰਨਾਥ ਇਹ ਦਮਗੱਜੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਸਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਰੇ ਤੇੜ ਕੇ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਉੱਪਰ ਸਮੇਤ ਆਪਣੀ ਵਿਛਾਉਣੀ ਦੇ ਤੈਰ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾਂ-ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। (ਪਉੜੀ 41)। ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਮੁਹਾਵਰੇਦਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਖਰੀਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਂਦਾ। ਇਹ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਇਉਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਆਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤਬਾਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚੁੱਪ ਕਰਨ ਵਰਨਾ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ।

ਆਖਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਜੋਗੀ-ਸਿੱਧ ਆਦਿ ਢਿੱਲੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਜੇਕਰ ਦਿਖਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਦਿਖਾਉਣ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ, “ਨਾਥ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਜੈਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਜਿਹੜੀ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਾਂ ਸੰਗਤ (ਲੋਕਾਂ) ਦੀ ਮਦਦ ਪਰਾਪਤ ਹੈ ਤੇ ਜਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਜਵਾਬਾਂ ਨੇ ਸਿੱਧਾਂ, ਨਾਥਾਂ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਉੱਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। (42.) ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਹੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰੋ ਅਤੇ ਸੱਚ ਹੀ ਬੋਲੋ। ਬਿਨਾ ਸੱਚ ਤੋਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਨਾ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਹੋਰ ਕੁਝ ਹੈ। (43) ਆਖਰ ਸਭ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤ ਗਈ। ਇਉਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਮੇਲਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਧ ਤੇ ਜੋਗੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਭ ਪਾਸਿਉਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ “ਹੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੁਸੀਂ ਧੰਨ ਹੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਵੀ ਧੰਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੀ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁਰਖ ਹੈ।”

ਅਚੱਲ ਬਟਾਲੇ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਿਵ-ਰਾਤਰੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਮੁਲਤਾਨ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ। ਅੱਗੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੀਰਾਂ-ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ

ਵੀ ਬੀਰਖਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਨਾਨਕ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੋਟੀ-ਰੋਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਗੇ। ਉਹ ਸਿਰਫ ਸੱਚ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੀ ਦੇਣਗੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਸ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਆ ਗਏ ਸਨ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮੁੱਢਲੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਲੜੀਵਾਰ ਜਾਂ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਲੜੀ-ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਅਤੀ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਖੇਪਤਾ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਸ਼ਾਰੇ-ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਜਿਤਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਆਧੁਨਿਕ ਲੇਖਕ ਹਨ ਉਹ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ – ਮੱਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਵਖਰੇਵਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਐਸਾ ਨਾਂਹ-ਵਾਚਕ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧੜੇਬੰਦੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪਰੇ ਕਿ ਬਿਆਨਿਆ ਜਾਵੇ? ਹੈਰਾਨੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜ ਸੌ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਦੀਰਘ ਅਧਿਐਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ। ਜਿਤਨੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਹਨ ਉਤਨੀ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਉਂ ਵੀ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਅੰਤਿ-ਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮੇਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਜਾਂ ਯਾਤਰਾ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੀ। ਦੂਸਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਦੀ; ਤੀਜੀ ਯਾਤਰਾ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਯਾਤਰਾ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਰਬ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ। ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਵੰਡ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਐਸਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਯਾਤਰਾ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਨਿੱਜੀ ਸਰਵੇਖਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ

ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਪੰਨਾ 72 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਨਾ 163 ਤੱਕ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।¹⁴ ਇਸ ਨਿੱਜੀ ਸਰਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਤਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਤਨਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਰਸਤੇ ਦਾ ਹਰ ਪਿੰਡ, ਹਰ ਨਦੀ-ਨਾਲਾ, ਹਰ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਹਰ ਠਹਿਰਾਅ ਸਭ-ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿੰਨਾ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ, ਕਿੰਨਾ ਸੰਤ-ਫਕੀਰਾਂ ਨਾਲ, ਜਾਂ ਕਿੰਨਾ ਸਥਾਨਕ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ, ਨਵਾਬਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਪੂਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲਾ ਸੰਤ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਪੰਡਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕੰਮ ਗੁਰਮਤਿ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਇਹ ਸਭ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੰਮ ਪਹਿਲਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ-ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੇਹਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ। ਡਾ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰਾਂ ਦੀ ਐਟਲਸ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।¹⁵ ਇਸ ਐਟਲਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਨਕਸ਼ੇ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਛਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਐਟਲਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜਿਨਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਐਟਲਸ ਨਿੱਜੀ ਜਾਂ ਗਰੁੱਪ ਸਰਵੇਖਣ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਐਸੀਆਂ ਕੁਝ-ਇੱਕ ਗੱਲਾਂ ਸੁੱਤੇ-ਸਿੱਧ ਹੀ ਲਿਖਤੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਭੇਖਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਭੇਖ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਓਪਰੀ-ਨਜ਼ਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ

ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ। (ਵਾਰ 1-ਪਉੜੀ 24)

ਫਿਰਿ ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਕਰਤਾਰਪੁਰਿ ਭੇਖੁ ਉਦਾਸੀ ਸਗਲ ਉਤਾਰਾ॥

ਪਹਿਰਿ ਸੰਸਾਰੀ ਕੱਪੜੇ ਮੰਜੀ ਬੈਠਿ ਕੀਆ ਅਵਤਾਰਾ॥ (ਵਾਰ 1, ਪਉੜੀ 38)

¹⁴ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, *ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ* (ਪੱਥਰ ਛਾਪ), ਸਿਆਲਕੋਟ, 1991 ਈ., ਪੰਨੇ 72-163.

¹⁵ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, *ਐਟਲਸ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰ*, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2004.

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਭੇਖਾਂ ਬਾਰੇ, ਉਦਾਸੀ ਧਾਰਨਾ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਭੇਖਾਂ ਅਤੇ ਬਸਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਕਤ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਭੇਖਾਂ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸਿੱਧ ਗੋਸਟ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਿੰਨੇ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਿੱਧ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਦਾਸੀ ਹੋਏ ਹੋ? ਇੱਥੇ ਸ਼ਬਦ ਉਦਾਸੀ ਵੈਰਾਗਤਾ ਦਾ ਪਰਤੀਕ ਹੈ। ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਵਸਤੂ ਦਾ ਵਾਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪਾਰ-ਉਤਾਰਾ ਕਰੋਗੇ।

ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਗ੍ਰਿਹਿ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ॥

ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਇਹੁ ਭੇਖੁ ਨਿਵਾਸੀ॥

ਕਿਸੁ ਵਖਰ ਕੇ ਤੁਮ ਵਣਜਾਰੇ॥

ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਸਾਥੁ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੇ॥17॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸੱਚੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਘਰੋਂ ਚੱਲੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਉਦਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪਰਤੀਕ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ ਭੇਖ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਸੱਚੀ ਵਸਤ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸੱਚੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦਇਆ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪਾਰ-ਉਤਾਰਾ ਕਰਨਗੇ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੇਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ॥

ਦਰਸਨ ਕੈ ਤਾਈਂ ਭੇਖ ਨਿਵਾਸੀ॥

ਸਾਚ ਵਖਰ ਕੇ ਹਮ ਵਣਜਾਰੇ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਤਰਸ ਪਾਰੇ॥8॥ (ਪੰਨਾ 939)

ਭਾਵ ਕਿ ਭੇਖ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾਰ ਸਨ। ਦੁਨੀਆਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਇੱਕ ਰਿਕਾਰਡ ਹਨ।

ਸੁਜਸੁ ਗਾਵਉ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ ਜਿਨਿ ਮਾਣਿਓ

ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 500 ਸਾਲਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਮਨਾਉਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਫਲਸਫੇ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਵੰਡਣ ਤੇ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇ ਮਹਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ , ਜੋ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਗਿਆਨ ਸੰਸਾਰਿਕ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅੱਜ ਵੀ , ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਸਲ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਨਿਰਣਾ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨਦਾਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਨ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਦਾ , ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਅਸਲ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਦੀਖਿਆ ਆਖਿ ਬੁਝਾਇਆ ਸਿਫਤੀ ਸਚਿ ਸਮੇਉ ।

ਤਿਨ ਕਉ ਕਿਆ ਉਪਦੇਸੀਐ ਜਿਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਉ ।। ਅੰਗ 150

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਸਫਰ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੀ ਸੀ ? ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਥੇ ਭੇਜਿਆ ?

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ , ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ , ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਲਾਤ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

‘ ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਚਾਰਿ ਮਜਹਬਾ ਜਗ ਵਿਚਿ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਣੇ ।

ਖੁਦੀ ਬਖੀਲਿ ਤਕਬਰੀ ਖਿਚੋਤਾਣ ਕਰੇਨਿ ਪਿਛਾਣੈ ।’

ਗੰਗ ਬਨਾਰਿਸ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮੱਕਾ ਕਾਬਾ ਮੁਸਲਮਾਣੇ ।

ਸੁੰਨਤਿ ਮੁਸਲਮਾਣ ਦੀ ਤਿਲਕ ਜੰਝੂ ਹਿੰਦੂ ਲੋਭਾਣੇ ।

ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਕਹਾਇਦੇ ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਦੁਇ ਰਾਹ ਭੁਲਾਣੇ ।

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਭੁਲਾਇਕੈ ਮੋਹੇ ਲਾਲਚ ਦੁਨੀ ਸੈਤਾਣੇ ।

ਸਚੁ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਇਆ ਖਹਿ ਮਰਦੇ ਬਾਹਮਣ ਮਉਲਾਣੇ ।

ਸਰੋ ਨ ਮਿਟੇ ਆਵਣ ਜਾਣੇ ।। (ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ 21)

ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ।

ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ ।

ਚਰਨ ਧੋਇ ਰਹਰਾਸਿ ਕਰਿ ਚਰਣਾਮ੍ਰਿਤੁ ਸਿੱਖਾਂ ਪੀਲਾਇਆ ।

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਕਲਿਜੁਗ ਅੰਦਿਰ ਇੱਕ ਦਿਖਾਇਆ ।

ਚਾਰੇ ਪੈਰ ਧਰਮ ਦੇ ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਇਕ ਵਰਨੁ ਕਰਾਇਆ।
ਰਾਣਾ ਰੰਕ ਬਰਾਬਰੀ ਪੈਰੀ ਪਵਣਾ ਜਗਿ ਵਰਤ

ਉਲਟਾ ਖੇਲੁ ਪਿਰੰਮ ਦਾ ਪੈਰਾ ਉਪਰਿ ਸੀਸੁ ਨਿਵਾਇਆ।
ਕਲਿਜੁਗ ਬਾਰੇ ਤਾਰਿਆ ਸਤਿਨਾਮ ਪੜਿ ਮੰਤ੍ਰੁ ਸੁਣਾਇਆ।
ਕਲਿ ਤਾਰਣ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਆਇਆ ।। (ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ 23 ।।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ।

ਇਕੱਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੀ ਨਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਨਹੀ ਸਨ।
ਕਲਿ ਆਈ ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਜੁ ਹੋਇਆ ਮੁਰਦਾਰ ਗੁਸਾਈ।
ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਵਦੇ ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ।
ਪਰਜਾ ਅੰਧੀ ਗਿਆਨ ਬਿਨੁ ਕੂੜੁ ਕੁਸਤੁ ਮੁਖਹੁ ਆਲਾਈ।
ਚੇਲੇ ਸਾਜ ਵਜਾਇਦੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰੂ ਬਹੁਤੁ ਬਿਧਿ ਭਾਈ।
ਸੇਵਕ ਬੈਠਨਿ ਘਰਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰ ਉਠਿ ਘਰੀ ਤਿਨਾੜੇ ਜਾਈ।
ਕਾਜੀ ਹੋਏ ਰਿਸਵਤੀ ਵਢੀ ਲੈ ਕੇ ਹਕ ਗਵਾਈ।
ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖੈ ਦਾਮ ਹਿਤੁ ਭਾਵੈ ਆਇ ਕਿਥਾਉ ਜਾਈ।
ਵਰਤਿਆ ਪਾਪ ਸਭਸ ਜਗ ਮਾਂਹੀ (ਪਉੜੀ 30 ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੇਵਲ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹਨ।

ਪੁਛਨਿ ਫੋਲਿ ਕਿਤਾਬ ਨੋ ਹਿੰਦੂ ਵਡਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੋਈ ।।
ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆਂ ਸੁਭਿ ਅਮਲਾ ਬਾਝਹੁ ਚੋਨੋ ਰੋਈ ।।
ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੁਇ ਦਰਗਹ ਅੰਦਿਰ ਲਹਨਿ ਨ ਢੋਈ। (ਪਉੜੀ 33 ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੰਗਣ ਨਾਲ ਨਹੀ ਹੱਥੋ ਕੁਝ ਦੇਣ ਨਾਲ ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਹੋਇ ਅਤੀਤੁ ਗ੍ਰਿਹਸਤਿ ਤਜਿ ਫਿਰਿ ਉਨਕੇ ਘਰਿ ਮੰਗਣਿ ਜਾਈ ।
ਬਿਨੁ ਦਿਤੇ ਕੁਛੁ ਹਥਿ ਨ ਆਈ ।। (ਪਉੜੀ 40 ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਪੰਥ ਰਾਹ, ਮਾਰਗ , ਧਰਮ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਬਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਾਲ ਜੋਤਿ ਨਾਲ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤ੍ਰਿ ਵਿਚਿ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ।
ਥਾਪਿਆ ਲਹਿਣਾ ਜੀਵਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸਿਰਿ ਛਤ੍ਰੁ ਫਿਰਾਇਆ।
ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇਕੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰੂਪ ਵਟਾਇਆ।
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਰਜ ਕਰਦਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ
“ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਵਿਚਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ।
ਆਪਿ ਨਰਾਇਣੁ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਿਰਯਉ ।।

ਨਿਰੰਕਾਰਿ ਆਕਾਰੁ ਜੋਤਿ ਜਗ ਮੰਡਲਿ ਕਰਿਯਉ
ਹੋਰ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ।”

ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਖੰਡ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਸਮ ਜਾਣਿਉ । ਜਪੁ ਕਲ ਸੁਜਸੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਸਹਜੁ ਜੋਗੁ
ਜਿਨਿ ਮਾਣਿਉ । ਇਹ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਜਸ ਗਾਉਣ ਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਨ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ
ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਸ ਗਾਇਆ ਹੈ।

ਦੂਰਬਾ ਪਰੂਰਉ ਅੰਗਰੈ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਸੁ ਗਾਇਉ ।

ਕਬਿ ਕਲ ਸੁਜਸੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਘਟਿ ਘਟਿ ਸਹਿਜ ਸਮਾਇਓ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੇ ਨਵੇਂ ਪੰਥ ਚਲਾਉਣ ਦਾ
ਪ੍ਰਭੂ ਮਨੋਰਥ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਹਿਬਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਉਹਨਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਰਾਹ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣਾ
ਰਾਹ ਹੀ ਚਲਾ ਲਿਆ।

ਜਿਨਿ ਜਿਨਿ ਤਨਿਕ ਸਿੱਧ ਕੋ ਪਾਯੋ ।।

ਤਿਨ ਤਿਨ ਅਪਨਾ ਰਾਹੁ ਚਲਾਯੋ ।।

ਪਰਮੇਸੁਰ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਪਹਿਚਾਨਾ ।।

ਮਮ ਉਚਾਰ ਤੇ ਭਯੋ ਦਿਵਾਨਾ ।

ਪਰਮ ਤਤ ਕਿਨਹੂੰ ਨ ਪਛਾਨਾ ।। ਆਪ ਆਪ ਭੀਤਰਿ ਉਰਝਾਨਾ ।

ਸਭ ਤੇ ਅਪਨਾ ਨਾਮੁ ਜਪਾਯੋ ।। ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਾਹੂੰ ਨ ਦ੍ਰਿੜਾਯੋ ।।

ਸਭ ਅਪਨੀ ਅਪਨੀ ਉਰਝਾਨਾ ।। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾਹੂ ਨ ਪਛਾਨਾ ।। (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਫੇਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪੰਥ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਦੀ ਜੰਮੇ ਆਈ,
ਤਿਨ ਬੇਦੀਅਨ ਕੀ ਕੁਲ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਗਟੇ ਨਾਨਕ ਰਾਇ।

ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਸੁਖ ਦਏ ਜੱਤ ਤੱਹ ਭਏ ਸਹਾਇ ।। (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫੇਰ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ , ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ
ਦਾ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ

“ ਤਿਨ ਇਹ ਕਲ ਮੋ ਧਰਮੁ ਚਲਾਯੋ ।। ਸਭ ਸਾਧਨ ਕੋ ਰਾਹ ਬਤਾਯੋ ।। ਜੋ ਤਾ ਕੇ ਮਾਰਗ ਮਹਿ
ਆਏ। ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨਹੀ ਪਾਪ ਸੰਤਾਏ ।।

ਜੇ ਜੇ ਪੰਥ ਤਵਨ ਕੇ ਪਰੇ ।। ਪਾਪ ਤਾਪ ਤਿਨ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਹਰੇ ।।

ਦੂਖ ਭੂਖ ਕਬ ਹੂੰ ਨ ਸੰਤਾਏ ।। ਜਾਲ ਕਾਲ ਕੇ ਬੀਚ ਨ ਆਏ ।।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ, ਗੰਜਨਾਮਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ
ਨਾਨਕ ਮਹਿਮਾ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਨਾਮਿ ਉ ਸ਼ਹਿ ਨਾਨਕ ਹੱਕ ਕੇਸ਼ ਕਿ ਨਿਆਇਦ ਚੁਨੂੰ ਦਿਗਰ ਦਰਵੇਸ਼ ।।1311

ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਜਿਹਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦਰਵੇਸ਼
ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀ ਆਇਆ ।।

ਹੱਕ ਚੂ ਖੁਦ ਵਾਸਿਫ਼ਸ਼ ਚਿਗੋਇਮ ਮਨ

ਦਰ ਰਹਿ ਵਸਫ਼ਿ ਉ ਚਿ ਪੇਇਮ ਮਨ ।(16)

ਜਦ ਰੱਬ ਆਪ ਉਸਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਸਿਫਤ ਕਰਾ ? ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾ

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਹੋਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ । ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਉਸ ਸੱਚੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਦੇ ਨੂਰ ਨੂੰ ਚਮਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਰੱਬ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਝੰਡਾ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ , ਪਾਤਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਨੰਤ ਤੱਕ ਉਸ ਰੱਬ ਦੇ ਫਰਮਾਨ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਰੱਖੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਲਾਹੁਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਜਹਾਨ ਤੱਕ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਦਰ ਦੀ ਖਾਕ ਹਨ । ਉਸ ਦਾ ਜਸ ਗਾਇਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਪ ਵੱਡੇ ਮਰਤਬੇ ਵਾਲਾ ਰੱਬ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਤਾਲਬ ਆਪ ਰੱਬ ਦੀ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਜਾਤ ਹੈ। ਹਰ ਚੌਥੇ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਕਲਾਮ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨੋ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਨੂਰ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਝੰਡਾ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਤੇ ਝੁਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਮਸਾਲ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਨੂਰਾਨੀ ਕਿਰਨਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੱਖਾਂ ਚੰਨ , ਸੂਰਜ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਬਚਨ ਤੇ ਆਗਿਆ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸੁਰਵੋਤਮ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸੱਚੇ ਖਿਤਾਬ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੱਚੀ ਜਾਤ ਗੁਨਾਹਗਾਰਾਂ ਲਈ ਰਹਿਮਤ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਉਸ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਪੂੜ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਚੇਰੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਉਸ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੇ ਗੋਲੇ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਦੇ ਦੋਵੇਂ “ ਨੂੰਨ “ ਨਿਆਮਤਾਂ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਹਾਈ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਵਿਚਕਾਰਲਾ ‘ਅਲਿਫ’ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਅਖੀਰਲਾ ‘ ਕਾਫ ‘ ਅੰਤਮ ਮਹਾਪੁਰਖ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਫਕੀਰੀ ਕਾਮਲ ਫਕਰ ਦਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਖਾਵਤ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਜੋ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਸੀ “ ਮੇਰੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਇਸ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਵਿਖਾ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਕੀਤੀ ਸਿਫਤ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਦੇ।

ਰਾਹਿ ਜਿਕਰਮ ਬ ਆਲਮੇ ਬਿਨੁਮਾ

ਬ - ਹਮਾ ਸ਼ੋ ਜਿ ਵਸਫਿ ਮਨ ਗੋਯਾ।।

ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ , ਤਾਂ ਜੋ ਤੂੰ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਵੇ ।

ਮਨ ਤੁਰਾ ਆਫ਼ਰੀਦਮ ਅਜ ਪਏ ਆਂ।

ਕਿ ਸ਼ਵੀ ਰਹਿਨੁਮਾ ਬ-ਜੁਮਲਾ ਜਹਾਂ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ‘ ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਮਾਲ ਕਿਥੇ । ਮੈਂ ਨਿਗੁਨਾ ਕਿਥੇ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੋਕਤ ਕਿਥੇ ?

ਸ਼ਾਹ ਗੁਫਤਾ ਚਿ ਲਾਇਕ ਆਨਮ

ਕਿ ਦਿਲਿ ਜੁਮਲਾ ਬਾਜ ਗਰ ਦਾਨਮ।।

ਪ੍ਰੰਤੂ ਤੇਰਾ ਹੁਕਮ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਤੇ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਕ ਛਿਨ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਗਾਫਲ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗਾ।

15 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ , ਸਮਾਜਿਕ , ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਨੀਤਿਕ ਹਾਲਾਤ ਅਤਿ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਧਰਮ ਪੰਖ ਕਰ ਉਡਰਿਆ ।

ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ ।

ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ ।। ਅੰਧੇਰੇ ਰਾਹ ਨ ਕੋਈ ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਦੁਖੁ ਰੋਈ। ਕਹੁ ਨਾਨਕ
ਕਿਨਿ ਬਿਧਿ ਰਾਤਿ ਹੋਈ ।। ਅੰਗ 145 ।।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ
ਪਿਆ , ਇਸ ਦਾ ਲਫਜੀ ਚਿੱਤਰ , ਸੱਯਦ ਪੀਰ ਹੁਸੈਨ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਚਿਰਾਗੇ ਦਿਨੀ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ
ਸੀ, ਵੱਲੋਂ ਦਰਜ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ , “ ਜੋ ਕੁਝ ਇਲਮ
ਹੁਨਰ ਤੇ ਚੰਗੇ ਤਰੀਕੇ ਹਨ , ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਮਾਉਣ ਨਾਲ ਪੈਗੰਬਰੀ ਦਰਜੇ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀਦਾ ਹੈ , ਉਹ ਅਲੌਕਿਕ
ਗੁਣ ਸਿਵਾਏ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਨਹੀ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨਿਹਾਯਤ ਸੁੰਦਰ ,
ਮਿੱਠ ਬੋਲਕੇ , ਮੋਹਣੀ ਮੂਰਤ , ਹਸੂ- ਹਸੂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ , ਜੇ ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣਦਾ ਮੁਰੀਦ ਬਣ
ਜਾਂਦਾ । ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਫਿਰਕਾ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਰਹੈ, ਦੋਹਾਂ ਦੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਚੰਗੇ ਤਰੀਕੇ ਹਨ ਉਹ
ਸਭ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਚੁਣ ਕੇ ਰੱਖ ਲਏ ਹਨ ।

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਦੋਨਾਂ ਦੀਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਰਨ ਦਾ ਚੰਗਾ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਦੋਨੋ ਦੀਨ ਚੰਗਾ ਸਮਝਦੇ
ਹਨ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਦੀਨਾਂ ਤੋਂ ਦਵੈਤ ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ , ਕਿਉਂਕਿ ਨਮਾਜ , ਰੋਜਾ , ਸੁੰਨਤ
, ਕਾਬਾ , ਬੁਤਪ੍ਰਸਤੀ , ਛੂਆ ਛੂਤ , ਜਨੇਊ ਪਾਉਣਾ ਕਿਸੇ ਜਾਤਿ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਜਾਂ ਛੁਟਿਆਈ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀ ,
ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਫਿਰਕਾ ਸਭ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਸ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ 1469 ਤੋਂ 1708 ਈ: ਤੱਕ 239 ਸਾਲ ਜੋ
ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ , ਸਮਾਜਿਕ , ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਈ ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਉਹ
ਫਲਸਫਾ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਜੀਵੰਤ ਉਦਾਹਰਨ , ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ
ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਸ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ

ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਭ ਹੂੰ ਕਰ ਜਾਨਾ।

ਏਕ ਰੂਪ ਕਿਨਹੂੰ ਪਹਿਚਾਨਾ।

ਜਿਨ ਜਾਨਾ ਤਿਨ ਹੀ ਸਿਧਿ ਪਾਈ।

ਬਿਨ ਸਮਝੇ ਸਿਧਿ ਹਥਿ ਨਾ ਆਈ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਹਮੂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹਮੂ ਨਾਨਕ ਅਸਤ

ਹਮਾ ਸਬਦਿ ਉ ਜੋਹਰੇ ਮਾਨਕ ਅਸਤ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅੱਜ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰੂਪ ਵਿੱਚ
ਹਾਜਰ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ 550 ਸਾਲਾ ਜਨਮ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਮਨਾਉਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਭ
ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਸਮਾਧਾਨ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਤੇ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ , ਲੋੜ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ
ਵਿੱਚ ਉਤਾਰ ਕੇ ਗੁਰਿਮੁਖ ਬਣਨ ਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਸਿਖੀ ਦਾ ਕਰਮੁ ਏਹੁ ਗੁਰ ਫੁਰਮਾਏ ਗੁਰ ਸਿਖ ਕਰਣਾ।।

ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਗੁਰੁ ਸਿੰਖ ਗੁਰੁ ਸਰਣਾ ।।

(ਵਾਰ 28 ਪਉੜੀ 10 ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ) 97800 03333

ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮ ਅਤੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਭਾਈ ਹਰਿਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ

ਕਿਰਤ, ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਅਨੰਦਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਜਨਮਦਾ, ਪਲਦਾ ਅਤੇ ਬਿਨਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਆਪਣੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੀ ਆਪ ਕਿਰਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਰਤਾਰ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਗਲ ਜੀਵ-ਜੰਤ ਵੱਲੋਂ ਕਿਰਤ ਦਾ ਇਹ ਮਹਾਨ ਚੱਕਰ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਚੱਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪ ਉਦਾਹਰਣ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮੱਝਾਂ ਚਾਰੀਆਂ, ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਮੋਦੀਖਾਨਾ ਚਲਾਇਆ ਅਤੇ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵਾਹੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਾਣ ਵੱਟ ਕੇ ਅਤੇ ਵੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਵਾਣ ਵੇਚ ਕੇ ਆਪਣੀ ਉਪਜੀਵਿਕਾ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਘੁੰਛਣੀਆਂ ਵੇਚਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਇਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਆਧਿਆਤਮਕ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਭਗਤ ਵੀ ਕਿਰਤੀ ਸਨ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਜੁਲਾਹੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੰਨਾ ਜੀ ਕਿਸਾਨੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਛੀਂਬੇ ਸਨ। ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਚੰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਧਨਾ ਜੀ ਕਸਾਈ ਸਨ। ਸੈਣ ਜੀ ਨਾਈ ਸਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਰਾਹੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕੇਵਲ ਰੋਟੀ-ਰੋਜ਼ੀ ਲਈ ਕਮਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਅਨੰਦ ਅਤੇ ਵਿਸਮਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਦਸਵੰਧ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗਾਉਣਾ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੇ ਤੁੱਲ ਹੈ। ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਇਹ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਉਣ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। **ਕਿਰਤ ਵਿਰਤ ਕਰ ਧਰਮ ਦੀ ਹਥਹੁੰ ਦੇ ਕੇ ਭਲਾ ਮਨਾਵੈ॥ (ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ) ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਸਾਨੂੰ ਸੇਧ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।**

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਉੱਦਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਸਫਲਤਾ ਉੱਦਮ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। **"ਉਦਮੁ ਕਰਿ ਹਰਿ ਜਾਪਣਾ ਵਡਭਾਗੀ ਧਨੁ ਖਾਟਿ"** (ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਸਾਹਿਬ ਅੰਗ ੪੮) ਯਾਨਿ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕਾਰਜ ਉੱਤੇ ਮਨ, ਬਚਨ, ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਉੱਦਮ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਧਨ ਦੀ ਖੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ, ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਮਨ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। **"ਉਦਮੁ ਕਰਤ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਆ"** (ਪੰਨਾ 99)। ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਕਿਸਾਨ, ਕਿਰਤੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਜ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਕਸਦ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਉਦਰਪੂਰਨਤਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਸਤੂ ਤਾਂ ਮੁੱਲ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਵਿਸਮਾਦ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਨੇੜਲਾ ਸਬੰਧ

ਸਿੱਖ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। "ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਿਰਸਾਣੁ ਕਰੇ ਲੋਚੈ ਜੀਉ ਲਾਇ॥ ਹਲੁ ਜੋਤੈ ਉਦਮੁ ਕਰੇ ਮੇਰਾ ਪੁਤੁ ਧੀ ਖਾਇ॥ ਤਿਉ ਹਰਿ ਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪੁ ਕੇ ਹਰਿ ਅੰਤਿ ਛੁਡਾਇ॥" (ਪੰਨਾ 166) ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਫਲ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।

ਸੁੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਜੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਵੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਤੀ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਮਿਹਨਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਔਖੇ ਤੋਂ ਔਖਾ ਕੰਮ ਵੀ ਆਸਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਹੀ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਅਕੇਵੇਂ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਗਲਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਵਿਹਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਉੱਚਾ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਉਸੇ ਅਨੁਪਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਖਾਰ ਅਤੇ ਠਹਿਰਾਉ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। "ਉਦਮੁ ਕਰਤ ਸੀਤਲ ਮਨ ਭਏ॥ ਮਾਰਗਿ ਚਲਤ ਸਗਲ ਦੁਖ ਗਏ॥ ਨਾਮੁ ਜਪਤ ਮਨਿ ਭਏ ਅਨੰਦ॥ ਰਸਿ ਗਾਏ ਗੁਨ ਪਰਮਾਨੰਦ" (ਪੰਨਾ 201) ਮਨ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਸ਼ੀਤਲਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੱਚੇ ਉਦਮ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੇਕਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਚੋਰੀ, ਬੇਈਮਾਨੀ, ਠੱਗੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਭਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਕੂੜਿਆਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ਕ ਕਿਰਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਲਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਸਰਾਪੀ ਹੋਈ ਕਿਰਤ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ।

ਧਰਤੀ ਅਥਵਾ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਸਾਨ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਵਿਸਮਾਦੀ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਸਤ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਮੂਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ, ਪੂੰਜੀ, ਉਦਮ ਅਤੇ ਮੁਆਫਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਆਦਿ ਕਾਰਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਵੀ ਇਹ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਸਮਾਨ ਹੇਠ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੌਸਮ ਦੀ ਉਲਟ ਜਾਂ ਮੁਆਫਿਕ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਵੀ ਮੁਥਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਨਅਤਕਾਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਮਿਹਨਤ, ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਵੀ ਹਨ। ਪਰ ਕਿਸਾਨ ਜਿਤਨੀ ਰਾਸ ਪੂੰਜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਸਮੇਤ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਔਸਤ ਆਮਦਨ ਅਕਸਰ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰਾਂ, ਸਨਅਤਕਾਰ ਅਤੇ ਮੰਡੀ ਵਿਵਸਥਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਸੋਚ, ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਵਤੀਰਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਸਲ ਪੱਕਣ ਤੋਂ ਵਿਕਣ ਤੱਕ ਜਾਂ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀਮਿਤ ਸਮਾਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਰ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਕੋਣ ਤੋਂ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਆਪਣੇ ਜੀਵ-ਜੰਤਾਂ ਦੀ ਮੂਲ ਪਾਲਣਹਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਾਧ-ਸਰੋਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰਜੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸੁਖਦ ਅਤੇ ਅਨੰਦਿਤ ਜੀਵਨ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸਾਨ ਅਜਿਹੀ ਪੁਲਨੁਮਾ ਕੜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਮਾਨਵ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਨਅਤਕਾਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਕੱਚੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਖਪਤਕਾਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਖਾਧ ਪਦਾਰਥ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜਗਤ ਲਈ ਵਿਸਮਾਦ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਲਈ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਕੁਦਰਤ ਵਾਂਗ ਅਤੇ ਅਨੰਦਿਤ ਭਾਵ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨਾ, ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਸਮਾਦੀ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਸਿਰਜਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹਰ ਪਲ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸਾਨ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੀਵ-ਜੰਤ ਦੀ ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਸਜਿੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਨ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਅਧਿਆਤਮ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾ ਰਾਹੀਂ ਹਰ ਪਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਸਾਨ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨ ਕਿਰਤ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮ ਨੂੰ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਜੀਵ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟ, ਅਨੰਦਿਤ ਅਤੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਭਾਵ ਵਿਚ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦਾ ਕਿਸਾਨ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਵਿਚ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਮਾਨਵ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਅਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਤਰਾਸਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ, ਗੁਰਬਤ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨ, ਕਿਸਾਨੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਮਾਡਲ

2019 ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ 550 ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਿਨ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਵਸਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸਾਬਤ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। 1999 ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਨਾ ਦੇ 300 ਸਾਲਾ ਦਿਵਸ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਕਈ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ ਮਨਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਆਦਿ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੀਂ ਬੌਧਿਕ-ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦਿਸ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਬੰਧੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਆਗੂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਵੇਸਲੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ 550 ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਹਾੜਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖ ਫਿਲਾਸਫੀ ਤੋਂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ, ਸਮਾਜ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਜੀਵਨ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਥਾਇ ਜੋ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਸਬੰਧੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਲੋੜੀਂਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਵੀ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ 18 ਸਾਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਿਤਾਏ ਸਨ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਸਮਝਣ, ਕਿਰਤ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡ, ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਕਿਰਸਾਣੀ, ਵਪਾਰ, ਕਾਰੀਗਰੀ, ਸਹਿਜ, ਸੰਤੁਲਿਤ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਅਰਾਧਨਾ ਵਿਚ ਸੰਜਮੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਇਕ ਵਿਵਸਥਾ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮੰਜਰ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਿਆਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਭੱਜ-ਨੱਠ ਅਤੇ ਬੇਚੈਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਉਲਟ ਕਿਵੇਂ ਵਿਸਮਾਦੀ, ਅਨੰਦਿਤ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਜਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦਿਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ

ਦੀ ਬੀਜ-ਰੂਪੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਭੱਜ-ਨੱਠ ਵਾਲੀ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਅਤੇ ਤਣਾਉ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਇਕ ਸਾਧਨ ਵਾਂਗ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ।

ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਕੀ ਹਨ? ਇਸ ਦੀਆਂ ਭਵਿੱਖਮੁਖੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕੀ ਹਨ? ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ, ਸਾਮਵਾਦੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ ਅਥਵਾ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਵੀ ਧਰਮ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਲੋਕ ਜੋ ਆਪਣੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਰਜੀਹ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਪਨਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ-ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਮੂਲ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਿਸਮਾਦ ਹੈ। ਭਾਵਕਿ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੀ ਉਗਮ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਅਸੀਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਉੱਤੇ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਿਰਜਣਾ ਕੁਦਰਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿਰਜਕ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਹੈ। ਬਲਿਹਾਰੀ ਸਿਰਜਕ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। (ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ॥ ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ॥) ਕੁਦਰਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿਰਜਣਾ ਜੋ ਅਸਚਰਜਤਾ ਅਤੇ ਅਨੰਦਮਈ ਅਵੱਸਥਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਵਿਸਮਾਦ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਸੁਤੇਸਿੱਧ ਖੇੜਾ ਅਤੇ ਵਿਗਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਹਨ, ਉਥੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ, ਵਿਸਮਾਦ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਮਕਸਦ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਸੋਚ ਅਮਲ ਅਥਵਾ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਨੰਦ, ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ, ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਉਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਜ ਮਾਨਵ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ ਹੈ।

ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਮਾਡਲ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਪਹਿਲੀ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚਕਾਰ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਵਿਸਮਾਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਵਿਗਾਸ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਦੀ ਇਕਸੁਰ ਵਿਵਸਥਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਧਰਤੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਧਰਤੀ-ਰਹਿਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀਆਂ ਉੱਗਰ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਆਪਸੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ, ਸਹਿਹੋਂਦ ਅਤੇ ਬਹੁਲਤਾਵਾਂ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਾਲਾ ਨਵਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਰਜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਮਾਡਲ ਧਰਤੀ ਦੇ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਸਮੇਤ ਸਮੁੱਚੇ ਦਰਦਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕੁਦਰਤ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵ-ਜੰਤਾਂ ਅਤੇ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਜੀਵ ਕੁਦਰਤ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਹੀ ਵਰਤਮਾਨ ਤੱਕ ਬਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕੁਦਰਤ ਅਨੁਕੂਲ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਮਾਡਲ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ।

ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ ਵਰਤਮਾਨ ਤੋਂ ਉਲਟ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਆਵਾਹਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਉਤਪਾਦਨ ਹੋਏਗਾ। ਇਹ ਮਾਡਲ ਸਮੁੱਚੇ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਤਪਾਦਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਡਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਮਾਡਲ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ

ਸਹਿਕਾਰੀ-ਸਾਂਝਾ ਮਾਡਲ "ਖਾਵਹਿ ਖਰਚਹਿ ਰਲਿ ਮਿਲਿ ਭਾਈ॥ ਤੋਟਿ ਨ ਆਵੈ ਵਧਦੋ ਜਾਈ॥" ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਵਰਤਨ, ਸਹਿਹੋਂਦ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮਲਕੀਅਤ ਦਾ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੁਕ੍ਰਿਤ-ਆਧਾਰਿਤ ਅਰਥ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਧਾਰਨਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਖਪਤਵਾਦ ਤੋਂ ਉਲਟ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਖਪਤ ਵੀ ਸਹਿਜ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਕੁਦਰਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਭਾਵ ਵਿਚ ਆ ਜਾਏਗਾ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਉਰਜਾ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਦਬਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਵਿਸ਼ਵ ਰੂਪ-ਸਰੂਪ ਵਾਲਾ ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਮਾਡਲ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਂਦਾ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਢਾਲਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸਾਮਵਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ। ਪਰ ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਮਾਡਲ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਅਥਵਾ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਚਾਰੇ ਨੂੰ ਵਿਸਮਾਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਲੋੜ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸਨਮੁੱਖ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ।

ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੂਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਮਾਡਲ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕੁਝ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਯਤਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਹ ਯਤਨ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਇਹ ਸਾਜ਼ਗਾਰ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਐਡਵਾਂਸ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਵਡ-ਆਕਾਰੀ ਪੁਸਤਕ "ਵਿਸਮਾਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਆਰਡਰ" ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਮੁਖੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਐਡਵਾਂਸ ਸਿੱਖ ਸਟੱਡੀਜ਼,
ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ।
ਮੋ. 98725-91713

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਦ ਤੋਂ ਬਦਤਰ ਸਨ। ਲੋਕਾਈ ਤ੍ਰਾਹ-ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ' ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਹਿੱਤ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੀ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸੱਚ ਦਾ ਮਾਰਗ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ।¹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਨੇ ਭੁੱਲੇ-ਭਟਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਵਾਈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਪੈੜ ਨੱਪਦਿਆਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ

ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਭਿੰਨ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਬਰ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਉਲਝਾ ਕੇ ਨਿੱਜ ਦੇ ਆਹਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿੱਧ ਤੇ ਯੋਗੀ ਪ੍ਰਭੂ ਯਾਦ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ਝਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਰਾਮਾਤ ਦਰਸਾ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਹੀ ਪੰਥ ਤੋਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸਬਦਿ ਜਿਤੀ ਸਿਧਿ ਮੰਡਲੀ ਕੀਤੇਸੁ ਅਪਣਾ ਪੰਥੁ ਨਿਰਾਲਾ।

ਬਾਝੇ ਸਚੇ ਨਾਮ ਦੇ ਹੋਰੁ ਕਰਾਮਾਤਿ ਅਸਾਂ ਤੇ ਨਾਹੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਲੇਖ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕੀ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਯਾਤਰਾ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤਾਕਤਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਜੋਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਕੀ-ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ? ਉਸ ਦਾ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਕਿਵੇਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਗਲੇਰੇ ਸਫਰ ਤੇ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੱਲ ਚੱਲਦਿਆਂ ਸਿਮਰਨ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਮੋਕਸ਼ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਆਦਿਕ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੂਖਮ ਰੂਪ 'ਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਬਲਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਹਰ ਮਹਾਪੁਰਖ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਸਿਮਰਨ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰਿਤ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਅਰਥ ਤੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸਾਧਾਰਨ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ 'ਇੱਕ ਯਾਦ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਇਕ ਰਸ ਬਣੀ ਰਹੇ' ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯਾਦ ਕਿਸੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਯਾਦ,

ਇੱਕ ਚੇਤਾ, ਇੱਕ ਸਿਮਰਤੀ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਬਣੀ ਰਹੇ, ਉਸਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਸਿਮਰਨ ਲਫਜ਼ ਆਮ ਬੋਲ ਚਾਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਿਮਰਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਸਮੱਗਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿਮਰਨ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਇਲਾਹੀ ਯਾਦ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਾਚਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਸਿਮਰਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਵਿੱਚ ਵਸਾ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕਤਾ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਅਨੇਕ ਗੁਣ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਵੰਡ ਛਕਣ, ਨੀਚਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨਾ, ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਗੌਣ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਨਾਮ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਜਾਂ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਭਾਂਵਾ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਜਪਣਾ, ਧਿਆਉਣਾ, ਪਾਠ ਕਰਨਾ, ਚਿਤਵਨਾ, ਭਜਨ, ਅਰਾਧਨ ਆਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੱਗਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਹੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਜਪੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਿਮਖ ਭਰ ਦੀ ਵੀ ਦੇਰੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਸੋ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਆਪ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰੁੱਤਾਂ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੀਵ ਜੰਮਦੇ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਮਰਦੇ ਵੀ ਹਨ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਪਜੇ ਇਸ ਸ਼ੰਕੇ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਕਰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵ ਆਤਮਾ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਇਵੇਂ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਤਲਾਬ ਜਾਂ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹੀ ਸਰੋਵਰ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਨਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹਰਿਆਲੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਦਿੱਖ ਵਾਲਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਨਾਲੋਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸੜਾਂਦ ਉੱਠਣ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰਿਆਲੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਪਬਰ ਤੂੰ ਹਰੀਆਵਲਾ ਕਵਲਾ ਕੰਚਨ ਵੰਨਿ ॥
 ਕੈ ਦੇਖੜੈ ਸਤਿਓਹਿ ਕਾਲੀ ਹੋਈਆ ਦੇਹੁਰੀ ਨਾਨਕ ਮੈ ਤਨਿ ਭੰਗੁ ॥
 ਜਾਣਾ ਪਾਣੀ ਨਾ ਲਹਾਂ ਜੈ ਸੇਤੀ ਮੇਰਾ ਸੰਗੁ ॥
 ਜਿਤ ਡਿਠੈ ਤਨੁ ਪਰਫੁੜੈ ਚੜੈ ਚੜਗਣਿ ਵੰਨੁ ॥

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਦਾ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ, ਈਰਖਾ, ਦਵੈਸ਼ ਆਦਿ ਦੀ ਸੜਾਂਦ ਉੱਠਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਖੁਦ ਤਾਂ ਦੁੱਖ ਪਾਉਂਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਖੇੜਾ, ਆਨੰਦ, ਖੁਸ਼ੀ ਆਦਿ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਜਲ ਸਰੋਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਤਲਾਬ ਜਾਂ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਦਾ ਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਨੰਦ ਤੇ ਖੇੜੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਧੁਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧੁਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਇੱਕ ਹੀ ਰਸਤਾ ਹੈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵਸਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ।

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹਰੇਕ ਜਨ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਰੋਗ ਦੁੱਖ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਦੁੱਖ ਸਰੀਰਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਹੋਵੇ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਕ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇ ਪਰੰਤੂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖੋਂ ਰੋਗ

ਮੁਕਤ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਗੁਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਿਆ ਦੁੱਖ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਚਿੰਤਤ ਹੀ ਦੀਸੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਹੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਨਾਸ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:

ਚੇਤਹਿ ਏਕੁ ਤਹੀ ਸੁਖੁ ਹੋਇ॥

ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲਾਭ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇ ਜੋ ਹਰ ਸੁੱਖ, ਆਨੰਦ, ਖੇਡੇ, ਮੋਕਸ਼ ਆਦਿ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਦਾਤ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਸਾਮਾਥੀ ਸ਼ਬਦ ਮਿਹਰ, ਨਦਰ ਆਦਿ ਵਰਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਅਰਥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਤੇ ਸਮਝ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ’। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ‘ਪ੍ਰਸਾਦਿ’ ਬਹੁਤ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ- ਮਿਹਰ, ਮਿਹਰਬਾਣੀ, ਆਸੀਸ। ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਨਦਰਿ, ਕਰਮ ਵੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ- ਉਦਾਰਤਾ, ਕਿਰਪਾ, ਰਹਿਮ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਹੱਠ ਨਾਲ, ਬਲ ਨਾਲ, ਯੋਗ ਨਾਲ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਰੀਕਾ ਵਰਤ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਨਾਮੁ ਪਾਇਆ ਜਾਇ॥

ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਸਚਿ ਰਹੈ ਸਮਾਇ॥

ਨਾਨਕ ਕਰਮੀ ਬੰਦਗੀ ਨਦਰਿ ਲੰਘਾਏ ਪਾਰਿ॥

ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਆਖਣ ਤੇਰਾ ਨਾਉ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਯਾਯਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਭਗਤੀ, ਬੰਦਗੀ, ਇਬਾਦਤ, ਨਾਮ ਆਦਿ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਪਾਸ ਇੱਕ ਹੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨਾ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਤੇਰੀ ਪਨਹ ਖੁਦਾਇ ਤੂੰ ਬਖਸੰਦਗੀ॥

ਸੇਖ ਫਰੀਦੈ ਖੈਰੁ ਦੀਜੈ ਬੰਦਗੀ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤ੍ਰੈ-ਨੁਕਾਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ, ਨਾਮ ਤੇ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਵੀ ਗੈਰ ਮੌਜੂਦਗੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਅਧੂਰੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਹੱਕ ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕਿਰਤ-ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦਖਲ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਨੇਕੀ, ਚੰਗਿਆਈ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਸੇਵਾ, ਸੱਚਾਈ, ਪਾਠ, ਪੂਜਾ, ਤੇ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਤੋਂ ਵਿਰਵੇ ਹੋ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਇਕ ਵਿਖਾਵਾ, ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਆਪਣੀ ਸਾਰਥਿਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਗੁਆ ਬੈਠਣਗੇ:

ਕੂੜੀ ਰਾਸਿ ਕੂੜਾ ਵਾਪਾਰੁ। ਕੂੜ ਬੋਲਿ ਕਰਹਿ ਆਹਾਰੁ॥

ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰਿ। ਨਾਨਕ ਕੂੜਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ॥

ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਮੂਲ ਸਾਧਨ ਅਪਣਾਉਣੇ ਪੈਣਗੇ ਜਿਹੜੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਪੱਕੀ ਨੀਂਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਚਾਈ, ਸੇਵਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਦਰਿਆ, ਨਿਰਛੱਲਤਾ, ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ, ਆਦਿ ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨੇ ਪੈਣਗੇ ਅਤੇ ਈਰਖਾ, ਨਿੰਦਿਆ, ਬਦੀ, ਆਦਿ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ। ਬਿਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣ-ਔਗੁਣਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਤੇ ਤਿਆਗ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿਮਰਨ ਲਈ ਮਨ ਦਾ ਟਿਕਾਉ ਹੋਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਇਕਾਂਤ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਸਿਮਰਨ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਰਿਆਂ-ਫਿਰਦਿਆਂ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਹਿਲੋਂ-ਪਹਿਲ ਖੂਬ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉੱਪਜਦੇ ਫੁਰਨੇ ਤਰਥੱਲੀ ਨਾ ਮਚਾਉਣ ਤੇ ਮਨ ਖਿੰਡਾਅ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਵੇ। ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਅਭਿਆਸ ਪੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਜਾਗਦਿਆਂ, ਸੁਤਿਆਂ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਿਮਰਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਕਈ ਵਰਿਆਂ ਦੀ ਅਣਥੱਕ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਘਾਲਣਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਉਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤ ਜਾਗਤ ਇਹ ਮਨੁ ਤੁਝਹਿ ਚਿਤਾਰੈ ॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਗਲਾ ਪੜਾਅ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸਹੀ ਵਕਤ ਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਹਰਿ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਸਗਲੀ ਬੋਲਾ ॥

ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ ਦਾ ਵੇਲਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ:

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚੌਥੀ ਜੋਤਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦੇ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੇ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ:

ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖ ਅਖਾਏ ਸੁ ਭਲਕੇ ਉਠ ਹਰਿ ਨਾਮ ਧਿਆਵੈ ॥

ਹਰਿ ਧਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਵੜੈ ਕਾ ਬੀਜਿਆ

ਭਗਤ ਖਾਇ ਖਰਚ ਰਹੇ ਨਿਖੁਟੈ ਨਾਹੀ ॥

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ:

ਫਰੀਦਾ ਪਿਛਲ ਰਾਤ ਨਾ ਜਾਗਿਓਹਿ ਜੀਵਦੜੇ ਮੁਇਓਹਿ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚ ਨਾਉ' ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਹੀ ਸਮਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਸਿਮਰਨ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਜਾਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਵਾਸ-ਸਵਾਸ ਚਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਆਰੰਭ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੇਰੀ ਇਕ ਜੀਭ ਤੋਂ ਲਖ ਜੀਭਾਂ ਭੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲਖ ਜੀਭਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੀ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ:

ਇਕ ਦੂ ਜੀਭੋ ਲਖ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ

ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੇੜਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ ॥

ਇਥੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਜਿਤਨਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਉਤਨਾ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਇੰਨਾ ਕੁ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਆਦਿ। ਗੁਰੂ

ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਇਕੱਲਾ ਜੀਭ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਸਗੋਂ ਸਾਡੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਵੀ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਇਕਾਗਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ, ਸਾਡਾ ਮਨ, ਇਕਾਗਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੀਭ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸਿਮਰਨ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਲਾਭਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ:

ਰਾਮ ਜਪਹੁ ਅੰਤਰਗਤਿ ਧਿਆਨੇ ॥

ਜੀਵ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਸਮੇਂ ਹੋਠਾਂ ਨਾਲ ਜਗਿਆਸੂ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਰਤੀ ਇਕਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਧੁਨ ਸੁਣੇ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੋਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮੱਧਮ ਪੈ ਜਾਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜੀਭ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰੇ, ਕੰਠ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਚਾਰਨ ਹੋਵੇ। ਸੁਰਤ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹੇ। ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਭਉ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖੇ ਇਹ ਨਿਰਮਲ ਭਉ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਮਰਨ ਫਿਰ ਸਵਾਸ ਸਵਾਸ ਚਲੇਗਾ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ ਜੀਭ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜੀਭ ਨਾਲ ਵੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਧਿਆਨ ਦਾ ਇਕਾਗਰ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜਗਿਆਸੂ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾ ਵਿਘਨਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਕਾਰਜ ਹੈ:

ਆਖਣਿ ਆਉਖਾ ਸਾਚਾ ਨਾਉ ॥

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਜੇ ਵਿਘਨ ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖਲੋਦੇ ਹਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ਜਿਵੇਂ- ਨੀਂਦ ਆਉਣੀ, ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਥੱਕ ਜਾਣਾ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਮਨ ਦਾ ਨਾ ਲੱਗਣਾ। ਪਹਿਲੇ ਦੋਨਾਂ ਵਿਘਨਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਤੀਸਰਾ ਵਿਘਨ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤੱਕ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਦੋਨਾਂ ਵਿਘਨਾਂ ਦੇ ਦੂਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਬਦੌਲਤ ਤੀਸਰਾ ਵਿਘਨ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਵੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ- ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਆਦਿ:

ਆਪਿ ਨਾਥ ਨਾਥੀ ਸਭ ਜਾ ਕੀ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਅਵਰਾ ਸਾਦ ॥

ਉਂਝ ਇਹ ਹੈ ਤਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤਾਕਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਸਾਧਕ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਖੁੰਝਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮਿਹਨਤ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਇਹ ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਲੰਘਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਸਾਰੇ ਦਿਨਸ ਮਜੂਰੀ ਕਰੈ

ਹਰਿ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਵੇਲਾ ਬਜਰ ਸਿਰਿ ਪਰੈ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੰਭਾਲਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਇਹ ਵੇਲਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਪਾਰਸ ਕਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਬਰਕਤਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤਕ ਜ਼ਾਲਮ ਆਪਣੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਆਖਰੀ ਹੱਦ ਤਕ ਜਾ ਕੇ, ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਰਦ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਖੋਪੜ ਲੁਹਾ ਕੇ, ਖੁਦ ਨੂੰ ਆਰੇ ਨਾਲ ਦੋ ਫਾੜ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜਾਂ ਚਰਖੜੀ ਤੇ ਚੜ ਕੇ ਵੀ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣ

ਦਿੰਦਾ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਨਾਲ ਦਰਦ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਖੋਪਰ ਤੋਂ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਰਦ ਕਿਧਰੇ ਗਵਾਚ ਗਏ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਖੇੜਾ ਬਰਕਰਾਰ ਸੀ ਇਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ, ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸੀ:

ਭਗਤਿ ਤੇਰੀ ਹੈਰਾਨੁ ਦਰਦ ਗਵਾਵਹੀ ॥

ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਡਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮਨ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰੋਗ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪੰਜੇ ਦੂਤ ਨੱਸ-ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਤਿਆਦਿਕ ਰਹਿਮਤਾਂ ਵਰਤਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਜੰਜਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਦੀ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਰਮ ਕਮਾਵੈ ਬਿਗਸੈ ਹਰਿ ਬੈਰਾਗ ਆਨੰਦ ॥

ਅਹਿਨਿਸ ਭਗਤ ਕਰੇ ਦਿਨ ਰਾਤੀ ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਨਚਿੰਦ ॥

ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਹਾਇਕ ਸਾਧਨ ਵੀ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਮਰਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਅਕਾਲ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਤਸੰਗਤਿ ਕਰਨੀ, ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਕਥਾ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਸੁਣਨਾ, ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ, ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿਕ ਇਹ ਸਭ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਸਾਧਨ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਯਾਦ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਮਹਿਜ ਸੰਸਾਰਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਖਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸਤਸੰਗਤਿ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਕਥਾ ਸੁਣਨ ਤੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਮਨ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਇਕਾਗਰ ਹੋਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ।

ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦੋਨੋਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਸ਼ਖਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਧਕ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਠੀਕ ਸੋਚਨਾ, ਠੀਕ ਅਮਲ ਕਰਨਾ, ਠੀਕ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਠੱਗ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ:

ਨਾ ਓਹਿ ਮਰਹਿ ਨਾ ਠਾਗੇ ਜਾਹਿ ॥ ਜਨ ਕੈ ਰਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨ ਮਾਹਿ ॥

ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਆਤਮਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪੜਾਅ ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰਚਿਤ ਜਪੁ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਖੰਡ ਪੰਜ ਭਾਗ ਹਨ ਉਸ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਆਤਮਿਕ ਜਗਿਆਸੂ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਨਿਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਧਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸਥਾਰ ਹਨ। ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਆ ਰਹੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਇਕ ਯਾਤਰਾ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਪੰਜ ਖੰਡ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਪੰਜ ਪੜਾਅ ਜਾਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਜ ਖੰਡ ਬਾਹਰਲੇ ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸਾਧਕ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਮਾਨਸਿਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹਨ। ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਉਤਾਂਹ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਿਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਰਾਮ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਨਸ ਤੋਂ ਦੇਵਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਾਰਜ ਇਉਂ ਵਰਣਨ ਹਨ:

ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਜੇ ਆਪਣੀ ਤਾ ਸਤਗੁਰਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ॥

ਗੁਣ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਉਗਣ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ॥

ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾਤੀ ਸਦ ਵਾਰ ॥

ਜਿਨਿ ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ ਕਰਤ ਨਾ ਲਾਗੀ ਵਾਰ ॥

ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਜੀਭ ਨਾਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਜੀਭ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤੀ ਜਾਂਦੀ

ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵ ਅੰਦਰ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਮ, ਕੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ, ਈਰਖਾ, ਦਵੈਖ ਆਦਿ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਕੇ ਸੜਾਂਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਕ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜੀਭ ਰਸਾਇਣ ਚੂਨੜੀ ਰਤੀ ਲਾਲ ਲਵਾਇ ॥

ਅੰਦਰ ਮੁਸਕਿ ਝਕੋਲਿਆ ਕੀਮਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ॥

ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ, ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸਿੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਬਲ ਖੇਲ ਹੈ। ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਕਿੱਡਾ ਹੀ ਹੀਣ-ਖੀਣ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਹੱਥ ਪੱਲੇ ਕੁਛ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਕੋਈ ਹੁਨਰ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਨੋ ਤ੍ਰੈ ਲੋਕੀ ਦਾ ਨਾਥ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਜੀਵ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਖੇਡਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਜੰਮਣ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਤੋਂ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ: ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਚੇਤਿ ਫਿਰਿ ਪਵਹਿ ਨਾ ਜੂਨੀ ॥

ਚਿਤਿ ਵਸੈ ਰਾਚੈ ਹਰਿ ਨਾਇ

ਮੁਕਤਿ ਭਇਆ ਪਤਿ ਸਿਉ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਧੋਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਹੈ ਜੋ ਬਾਹਰੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਦਵਾਈ ਨਾਲ ਜਾਂ, ਜਾਦੂ ਟੂਣਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਾਫ ਹੁੰਦੀ ਇਸ ਨੂੰ ਧੋਣ ਲਈ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਇਕ ਮਾਤਰ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਇਸ ਬਾਬਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਸਾਬਣ ਕੱਪੜੇ ਵਿਚੋਂ ਮੈਲ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਮਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਧੋ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਮੂਤ ਪਲੀਤੀ ਕਪੜੁ ਹੋਇ ॥ ਦੇ ਸਾਬੁਣੁ ਲਈਐ ਉਹ ਧੋਇ ॥

ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥ ਓਹ ਧੋਏ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ॥

ਅਵਰ ਨਾ ਅਉਖਧ ਤੰਤ ਨਾ ਮੰਤਾ ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਿਮਰਨ ਕਿਲਵਿਖ ਹੰਤਾ ॥

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤਾਕਤ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਤੇ ਨਾਮੀ ਵਿਚਲਾ ਭੇਦ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਸਾਧਕ ਐਨਾ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਜਿਵੇਂ ਦਾ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਹ ਬਣਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜੈਸੇ ਸੇਵੈ ਤੈਸੇ ਹੋਇ ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਰਾਹ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲੋਂ ਪ੍ਰੀਤ ਤੋੜ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵਧੇਰੇ ਰੁਚੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਰਦਾ ਲੋਥ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨਿਰਜਿੰਦ ਪੱਥਰ ਦੇ ਤੁੱਲ ਹੈ:

ਜਿਨੀ ਨਾ ਪਾਇਓ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਕੰਤ ਨਾ ਪਾਇਓ ਸਾਉ ॥

ਸੁੰਵੇ ਘਰ ਕਾ ਪਾਹੁਣਾ ਜਿਉ ਆਇਆ ਤਿਉ ਜਾਉ ॥

ਜੇ ਅਭਾਗੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ, ਦੁਰਗਤੀ ਤੇ ਫਿਟਕਾਰ, ਪ੍ਰਿਕਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਿਣਾਯੋਗ ਦਸ਼ਾ ਅਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਲੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ:

ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਹਸਣਾ ਬਾਦਿ॥ ਜਬ ਲਗ ਰਿਦੈ ਨਾ ਆਵਹਿ ਯਾਦਿ॥

ਬਿਨ ਸਿਮਰਨ ਆਵਹਿ ਫੁਨਿ ਜਾਵਹਿ ਮਗੁਭ ਜੋਨੀ ਨਰਕ ਮਝਾਰਾ ਹੇ॥

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਂ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚੋਂ ਜਿਉਂਦਾ ਬਚ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਾਇਆਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਭੁਲਾ ਛੱਡਦਾ ਹੈ:

ਮਾਤ ਗਰਭ ਮਹਿ ਆਪਣ ਸਿਮਰਨੁ ਦੇ ਤਹ ਤੁਮ ਰਾਖਨਹਾਰੇ॥

ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਛੱਡਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਮਜਾਤ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਖਸਮ ਵਿਸਾਰਹਿ ਤੇ ਕਮਜਾਤਿ॥

ਬਿਨ ਸਿਮਰਨ ਆਵਹਿ ਫੁਨਿ ਜਾਵਹਿ ਗੁਭ ਜੋਨੀ ਨਰਕ ਮਝਾਰਾ ਹੇ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹਾ ਕਮਜਾਤ ਭਾਵ ਭੈੜੀ ਜਾਤ ਜਾਂ ਵਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ, ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰਨ ਕਰਕੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਜੰਮਦਾ ਤੇ ਮਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਗਰਭ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਤਨਾ ਸਮਾਂ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ, ਉਤਨਾ ਸਮਾਂ ਉਹ ਇਸ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 'ਜਪੁ' ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਸਲੋਕ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਤਾਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਮਾਂ ਦੀ ਫਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਉੱਜਲੇ ਮੁੱਖ ਦੇ ਸਹਿਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ॥

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ॥

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਅਨੇਕਾਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਧੋਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅੰਤਿਮ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੱਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਇਹ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸਿਮਰਦਾ-ਸਿਮਰਦਾ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲੋਕ ਤੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਰੱਬੀ ਦਾਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਰਦਾਸ ਰਾਹੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਚਿੰਤਾ ਗ੍ਰਸਤ ਤੇ ਹੋਰ ਮਾਨਸਿਕ ਅਲਾਮਤਾਂ ਨਾਲ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਦੈਵ ਕਾਲ ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਕਰਦੀ 'ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ' ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ, ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਜੁੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਹਿਜ ਧੁਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਈਹਾਂ ਤੇ ਉਹਾਂ ਭਾਵ ਲੋਕ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੁਹੇਲਾ ਕਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣੇ।

ਨਾਮ - ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ
ਪਿਤਾ - ਸ੍ਰ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ
ਮਾਤਾ - ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ
ਵਿਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ - B.A.

M.A. (Comparative Study of Religions)

ਪੀਐਚ ਡੀ - ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਅਧੀਨ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ)

ਅਹੁਦਾ - ਖੋਜਾਰਥੀ

ਵਿਭਾਗ - ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ

ਸਥਾਨ - ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ

ਫੋਨ ਨੰ - 88721-65461

70099-42703

ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ - ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਬਾਈਪਾਸ, ਬਾਬਾ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨਗਰ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ

E mail - jagdeepsinghkaura@gmail.com

ਅਜੋਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਫਲਸਫਾ

ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੁੱਟਰ

ਅੱਜ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਵੱਡੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਰੂ-
ਬ-ਰੂ ਹੈ। ਇਹ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਲਾਲਸਾਵਾਂ, ਹਉਮੈ, ਨਫਰਤ, ਮਜ਼੍ਹਬ ਅਤੇ
ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ-ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੰਕਾਰ, ਲੋਭ
ਅਤੇ ਦਵੈਤ ਕਾਰਨ ਹੀ ਅੱਜ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਕਾਰਮੁਖੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ
ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਨੌਬਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ 'ਮੂਲ' ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣ ਕਾਰਨ
ਹੋਈ ਹੈ। 'ਮੂਲ' ਅਰਥਾਤ ਸਰਬਵਿਆਪਕਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ
ਉਪਜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਉਹ ਇਕ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਮਨੁੱਖ
ਦਵੈਤ, ਮਾਇਆਵੀ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰਵਿਚ ਨੌਕੋ-ਨੌਕ ਡੁੱਬਿਆ
ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਲਈ ਅਜਿਹੇ
ਐਟਮੀ ਹਥਿਆਰ ਤੱਕ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰੱਖੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਪਲ ਵਿਚ ਮੁਰਦਾਪਰ ਵਿਚ
ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਸਫ਼ਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਸੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬੇਹੱਦ ਭੈਅ-
ਭੀਤ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਦੀਵੀ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਵੀ ਹਨ।

ਅਜੋਕੀਆਂ ਵਿਸ਼ਵ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਵਾਂ
ਨਮੂਨਾ ਲੱਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨਮੂਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਫਲਸਫੇ 'ਚੋਂ ਭਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਜ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ
ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਾਤ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ
ਵੇਲੇਪੂਰੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਤੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ। ਜੇਕਰ ਉਸ
ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਚੱਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਅੱਜ ਵੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਝਗੜੇ-ਝੇੜਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ
ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸ਼ਰਤ ਹੀ ਇਹ ਰੱਖੀ :

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ ॥ (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ. ੧, ਅੰਕ : 62)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਸੱਚ' ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਜਗਤ ਦੇ
ਮਨੁੱਖ, ਜੀਵ, ਜੰਤੂ, ਬਨਸਪਤੀ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਹੀ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ 'ਅੰਸ਼' ਹਨ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਹ ਨਫਰਤ
ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਿਖੇੜੇ ਕਿਉਂ? ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸੇ 'ਸੱਚ' ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਦੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਫਲਸਫਾ ਸਾਨੂੰ
ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਸੋਝੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਹੈ
ਅਤੇ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਾਰੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਝਗੜੇ-ਝੇੜਿਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ 'ਹਉਮੈ' ਨੂੰ
ਤਾਈਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਸਭੁ ਕੂੜੁ ਹੈ ਕੂੜੁ ਹੋਇ ਗਇਆ ॥

ਹਉਮੈ ਝਗੜਾ ਪਾਇਓਨੁ ਝਗੜੈ ਜਗੁ ਮੁਇਆ ॥ (ਵਾਰ ਸੂਹੀ ਕੀ, ਅੰਕ : 790)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਅਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 'ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਵੰਡਫਕੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ' ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਮਲ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੁਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ 17 ਸਾਲ 5 ਮਹੀਨੇ 9 ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ

“ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੋਇ ॥”

'ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ' ਦੇ ਜਲੌਅ 'ਚ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਮੁਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਜਿਹੜਾ 'ਸਮਾਜਵਾਦ' ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ 'ਸਮਾਜਵਾਦ' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 'ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ' 90 ਫੀਸਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ 10 ਫੀਸਦੀ ਅਮੀਰਾਂ ਕੋਲ ਸਾਰੀ ਪੂੰਜੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੀ ਤਰਫ਼ਦਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਇਹ ਫ਼ਤਵਾ 'ਸਮਾਜਵਾਦ' ਦਾ ਅਸਲ ਹੋਕਾ ਸੀ :

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੂਅਰੁ ਉਸੁ ਗਾਇ ॥

ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ ॥

(ਮ. ੧, ਅੰਕ : 141)

ਅਤੇ

ਜੇ ਰਤੁ ਲਗੈ ਕਪੜੈ ਜਾਮਾ ਹੋਇ ਪਲੀਤੁ ॥

ਜੇ ਰਤੁ ਪੀਵਹਿ ਮਾਣਸਾ ਤਿਨ ਕਿਉ ਨਿਰਮਲੁਚੀਤੁ ॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ. ੧, ਅੰਕ : 140)

ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਉਪਰ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੰਚਲ ਮਨ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆਇਆ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਜਿੱਥੋਂ ਵੀ ਹੋਸਕੇ, ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਨੌਕਰਾਂ, ਗੁਲਾਮਾਂ ਅਤੇ ਧਰਤੀ (ਦੇਸ਼ਾਂ) ਦਾ ਮਾਲਕ ਅਖਵਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਜੇਕਰ ਤਾਕਤਵਰ ਸਰੀਰ ਜਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜਬਰ, ਜੁਲਮ, ਅਨਿਆਂ ਅਤੇ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੇਕਰ ਕੇਵਲ ਚਲਾਕਦਿਮਾਗ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੇਈਮਾਨੀ, ਠੱਗੀ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਜੂਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਚੋਰੀ, ਡਾਕਾਜ਼ਨੀ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੱਸ ਇਥੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਆਰਥਿਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੁਰਮਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ।

ਇਸ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਵਿੱਚ ਨਾਕਾਮ ਰਹਿ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਧਿਰ ਗਰੀਬੀ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਜੇਤੂ ਧਿਰ ਵਿਭਚਾਰ, ਵਿਹਲੜਪੁਣਾ, ਆਚਰਣਹੀਣਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਸਰੀਰਿਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਰੂਪੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਫਸਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਬਾਣੇ ਵਿਚ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ :

ਭੂਪਤਿ ਰਾਜੇ ਰੰਗ ਰਾਇ ਸੰਚਹਿ ਬਿਖੁ ਮਾਇਆ ॥
 ਕਰਿ ਕਰਿ ਹੇਤੁ ਵਧਾਇਦੇ ਪਰ ਦਰਬੁ ਚੁਰਾਇਆ ॥
 ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਨ ਵਿਸਹਹਿ ਬਹੁ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗਾਇਆ ॥
 ਵੇਖਦਿਆ ਹੀ ਮਾਇਆ ਧੁਹਿ ਗਈ ਪਛੁਤਹਿ ਪਛੁਤਾਇਆ ॥
 ਜਮ ਦਰਿ ਬਧੇ ਮਾਰੀਅਹਿ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਾਇਆ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਅੰਕ : 1245)

ਭੂਮੀਪਤੀ, ਰਾਜੇ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹਨ ਪਰਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥ ਜੋੜਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਹੋਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਪਤਨੀ 'ਤੇ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਚਸਕਾ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਫ਼ਸ ਕੇ ਪਛੁਤਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਇਸੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫ਼ਸਿਆ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਵੀ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂਕਿਧਰੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਕੇ-ਸਬੰਧੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹੀ ਪੈਸੇ-ਧੋਲੇ ਦੀ ੨੧੩ ਕੀਤੀ ਠੱਗੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਆਤਮਹੱਤਿਆ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਅਮੀਰ ਆਪਣੇ ਪਦਾਰਥਕ ਪਸਾਰੇ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਲਏ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਜੰਜਾਲ ਵਿਚ ਫ਼ਸਿਆ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਜੀਵਨ ਲੀਲਾਸਮਾਪਤ ਕਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਧਨ-ਦੌਲਤਾਂ ਦੀ ਜ਼ਖੀਰੇਬਾਜ਼ੀ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਇਹ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਾਥ ਵੀਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ।

ਪਾਪਾ ਬਾਝਹੁ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਮੁਇਆ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਈ ॥ (ਆਸਾ ਮ. ੧, ਅੰਕ : 417)

ਇਸ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮੋਹ ਜਾਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖਚਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਹੋਰਧਰਮਾਂ/ਫਲਸਫ਼ਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਬਣ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਤਪ ਕਰਨ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੰਨ ਪੜਵਾ ਕੇ ਜੋਗੀ ਬਣ ਕੇ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗ ਕੇ ਮੁਕਤੀਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫਲਸਫ਼ਾ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੱਥੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸਰਬਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਇਸ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨਦੇਵ ਜੀ ਇਉਂ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭੋਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ ॥

ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ ॥

(ਮ.੫, ਅੰਕ : 522)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਫਲਸਫ਼ੇ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਪਦਾਰਥਕ ਤਮ੍ਹਾ ਨੇ ਕਿਰਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਮਨਫ਼ੀ ਕਰਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵੱਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਫਿਟਕਾਰਿਆ ਹੈ :

ਫਿਟੁ ਇਵੇਹਾ ਜੀਵਿਆ ਜਿਤੁ ਖਾਇ ਵਧਾਇਆ ਪੇਟੁ ॥

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਵਿਣੁ ਸਭੋ ਦੁਸਮਨੁਹੇਤੁ ॥ (ਮ. ੧, ਅੰਕ : 790)

ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਸੰਤੋਖ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਦਇਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮਨੁੱਖਨਾ-ਸਿਰਫ ਨਿੱਜ ਲਈ ਹੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਹ 'ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ' ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਵੀ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਮੂਨੇਵਿਚੋਂ ਇਹੀ 'ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ' ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਗਾਇਬ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅਮੁੱਕ ਦੌੜ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਮੂਨਾ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਫ ਨਿੱਜੀ ਸੁੱਖ ਲਈ ਪਦਾਰਥਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਦੌੜ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫਲਸਫਾ 'ਸਮੂਹਿਕਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ' ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਨਮੂਨੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਧਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮੂਹਿਕ ਭਲੇ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਸਫਲ ਤੇ ਸੁਖੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਭ ਪਵਿਤੁ ਹੈ ਧਨੁ ਸੰਪੈ ਮਾਇਆ ॥

ਹਰਿ ਅਰਥਿ ਜੋ ਖਰਚਦੇ ਦੇਂਦੇ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਅੰਕ : 1246)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨਮੂਨਾ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚੋਂ ਅੱਜ ਐਟਮੀ ਜੰਗਾਂ ਦਾ ਭੈ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸਦੀਵੀ ਅਮਨ-ਅਮਾਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ੨੩੧ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ :

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥

ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ ॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਅੰਕ : 145)

ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜੇ 'ਰਾਜ-ਧਰਮ' ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ਬਰ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੀ ਔਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੇਖੋਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਿਖਾਈ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜੋ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਮਿੱਝ, ਰੱਤ ਚੱਟਣੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ :

ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨ੍ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ ॥

ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨ੍ ਘਾਉ ॥ ਰੁਤ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ ॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਅੰਕ : 1288)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾ-ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਰੀਵਾਨ 'ਚ ਝਾਤੀ ਮਰਵਾਈ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਰਾਜ-ਧਰਮ' ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਫਰਜ਼ 'ਰਾਜੇ ਚੁਲੀ ਨਿਆਵ ਕੀ ਪੜਿਆ ਸਚੁ ਧਿਆਨ' ਦੱਸਿਆ। ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਹੀ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਸਲੀ ਹਾਕਮ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਇਉਂ ਦੱਸੀ :

ਤਖਤਿ ਰਾਜਾ ਸੋ ਬਹੈ ਜਿ ਤਖਤੈ ਲਾਇਕ ਹੋਈ ॥

ਜਿਨੀ ਸਚੁ ਪਛਾਣਿਆ ਸਚੁ ਰਾਜੇ ਸੇਈ ॥ (ਮਾਰੂ ਵਾਰ, ਅੰਕ : 1088)

ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਰਾਜ ਤਖਤ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੇ ਅਸਲ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ ਅਤੇ

ਧਰਤੀ (ਰਾਜ-ਭਾਗ) ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ ਭੂਮੀਪਤੀਆਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਧਰਤੀ (ਰਾਜ-ਭਾਗ) ਦੇ ਮਾਲਕਬਣਨ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੁਦ ਹੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖਭੋਗ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਵਸਥਾ ਬਿਲਕੁਲ ਅਜਿਹੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿਹਾਕਮ ਬਣ ਕੇ ਬੇਪਨਾਹ ਧਨ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਦੀ ਹੋੜ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਸਰਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲੜਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ 'ਹਰਾਮ' ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਧਨ-ਦੌਲਤਾਂ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਦੌੜ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਅਜੋਕੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ 'ਸੱਚ' ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਕਰਤਵਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜੀ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਘੁਣ ਵਾਂਗ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਬਾਬਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਉਸ ਵਲੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਕੀਤੇ ਘਾਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤੇ ਵਗਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਖਲੋਅ ਕੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਜਾਬਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ 'ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਵ' ਆਖਿਆ । ਆਪ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਸੱਚ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਮੌਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਅੱਜ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਬਲ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਸਾਡੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਅਤੇ ਜ਼ੁਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ । ਅਜਿਹੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਬਧਤ ਕਰਦੇ ਹਨ :

“ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ ॥”

ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵਿਹੂਣੀ ਅਰਥਾਤ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਡੱਟਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਪਰਜਾ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦੀ ਹੈ ।

ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਕਾਜੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਮੁਤਾਬਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਫੈਸਲੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਕੱਢਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਦਾ ਇਸ ਕਦਰਦੀਵਾਲਾ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰਿਸ਼ਵਤ ਬਦਲੇ ਬੇਕਸੂਰ ਨੂੰ ਕਸੂਰਵਾਰ ਤੇ ਕਸੂਰਵਾਰ ਨੂੰ ਬੇਦੋਸ਼ਾ ਕਰਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਫਿਟਕਾਰਿਆ :

ਕਾਜੀ ਹੋਇ ਕੈ ਬਹੈ ਨਿਆਇ ॥

ਫੇਰੇ ਤਸਬੀ ਕਰੇ ਖੁਦਾਇ ॥

ਵਢੀ ਲੈ ਕੈ ਹਕੁ ਗਵਾਏ ॥

ਜੇ ਕੋ ਪੁਛੈ ਤਾ ਪੜਿ ਸੁਣਾਏ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਸਲੋਕ ਮ. ੧, ਅੰਕ : 951)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਇਨਸਾਫ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਬਿਹਤਰੀਨਆਦਰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਔਜ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਿਆਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸ੍ਰੀਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਬਾਰੇਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਰਣਾ ਇਉਂ ਸੁਣਾਇਆ :

ਕਾਦੀ ਕੂੜ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ ॥
 ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ ॥
 ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ ॥
 ਤੀਨੇ ਓਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧੁ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ. ੧, ਅੰਕ : 662)

ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਡੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਵਿਚ ਸੱਚਾਈ, ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦਇਆ ਅਤੇ ਭਰਾਤਰੀਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਕਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਨਹੀਂ ਅਖਵਾ ਸਕਦੇ। ਸਵਾਰਥ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਦੌੜ ਵਾਲੇ ਅਜੋਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਮਾਡਲ ਦੇ ਦੁਰ-ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂਸਾਡਾ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਜ ਵੀ ਅਛੂਤਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਕਰਨਵਾਲੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਤ-ਚੜ੍ਹਾਵੇ 'ਤੇ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਔਜ ਤਾਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ 'ਉਪਦੇਸ਼' ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਕਾਇਦਾ ਟਿਕਟਾਂ ਵਿਕਦੀਆਂਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਉਂ ਫਿਟਕਾਰਦੀਹੈ :

ਧ੍ਰਿਗੁ ਤਿਨਾ ਕਾ ਜੀਵਿਆ ਜਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਵੇਚਹਿ ਨਾਉ ॥ (ਸਲੋਕ ਮ. ੧, ਅੰਕ : 1245)
 ਸਗੋਂ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਹੈ :
 ਅਕਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵੀਐ ਅਕਲੀ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ ॥
 ਅਕਲੀ ਪੜ੍ਹਿ ਕੈ ਬੁਝੀਐ ਅਕਲੀ ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ ॥
 ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਰਾਹੁ ਏਹੁ ਹੋਰਿ ਗਲਾਂ ਸੈਤਾਨੁ ॥ (ਸਲੋਕ ਮ. ੧, ਅੰਕ : 1245)

ਇਕ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣੇਸ਼ੈਤਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਅਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਔਜ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਨਾ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋਰਿਹਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਸੇਕ ਝੱਲਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਸਮੇਤ ਪੱਛਮੀਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਨਸਲੀ ਭੁਲੇਖੇ ਕਾਰਨ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲੇ ਵੱਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ :

ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੂਛਹੁ ਜਾਤੀ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ ॥ (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ , ਅੰਕ : 349)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਰੰਗ-ਨਸਲ ਰਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾਨਾਯਾਬ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 'ਜਾਤ' ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਇਕ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ 'ਜੋਤ'ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਪੈਦਾਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਲਈ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਕੋਈ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰਨਿਬੇੜਾ ਜਾਤ, ਨਸਲ ਜਾਂ ਰੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰਤਹੋਣਾ ਹੈ।

ਅਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਜੋਰੁ ਹੈ ਅਗੈ ਜੀਉ ਨਵੇ ॥
ਜਿਨ ਕੀ ਲੇਖੈ ਪਤਿ ਪਵੈ ਚੰਗੇ ਸੇਈ ਕੇਇ ॥

(ਮ. ੧, ਅੰਕ : 469)

ਜੇਕਰ ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਦਰਸਾਈ ਹੋਈ ਜੀਵਨ-
ਜਾਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਦੱਸੇ 'ਸੱਚ'ਅਰਥਾਤ ਸਰਬਵਿਆਪਕਤਾ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ
ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੇ 'ਮੂਲ' ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਅੱਜ ਹਉਮੈ, ਲੋਭ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਅਮੁੱਕ
ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ਾਂ-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ-ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ
ਵੀ ਆਪਣੇ 'ਮੂਲ' ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਸਾਨੂੰ
ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਉਸ 'ਮੂਲ ਅੰਸ਼' ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ ॥ (ਆਸਾ ਮ. ੩, ਅੰਕ : 441)

ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲੋਨੀ,

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਅਕੈਡਮੀ ਰੋਡ,

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ।

ਫੋਨ : 98780-70008

e-mail : ts1984buttar@yahoo.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ-ਵਿਰਾਟ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ-ਚੇਤਨਾ ਡਾ. ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਆਰੰਭ ਤਾਂ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਤੋਂ “ਨਾ ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ”, ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ **ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖੀ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ‘ਤੀਸਰ ਪੰਥ**, ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦੀ ਸਰਵਿਸ ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ „ਕਲਿ ਤਾਰਨ ਆਏ“ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ, ਮਿਟੀ ਧੁੰਦ ਜਗ ਚਾਨਣੁ ਹੋਆ“।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੋ ਕਿ ਰਾਗ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸਨ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ‘ਕਲਿ ਤਾਰਨ’ ਅਤੇ ‘ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣ ਧਰਤਿ ਲੋਕਾਈ’ ਅਨੁਸਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀਆਂ। **ਆਪ ਦਾ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖੀ ਅਨੁਭਵ, ਖੰਡਾਂ-ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।** ਉਹਨਾਂ ਨੇ 500 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਵਿਗਿਆਨਕ, ਐਸਟਰੋਨਮੀ, ਤਾਰਾ-ਮੰਡਲ, ਧਰਤ-ਅਕਾਸ਼ ਬਾਰੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਪੂਰਵੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੁਣ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 500 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੋਜਾਂ ਬਾਰੇ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਇਸਲਾਮ ਸੱਤ ਵਿਚ, ਸੱਤ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਸੱਤ ਪਾਤਾਲ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੀਹਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲੱਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ ॥
ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ ॥
ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਤੇਬਾ ਅਸੁਲੂ ਇਕੁ ਧਾਤੁ ॥
ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੈ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ ॥
ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ ॥

ਜੋ ਰਿਸਰਚ (ਖੋਜਾਂ) ਕਾਪਰਨੀਕਸ ਸੈਲੀਲੀਉ ਅਤੇ ਨਿਊਟਨ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਨਤੀਜੇ (ਤੱਥ) 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹਨ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ‘ਮਾਰੂ ਸੋਹਿਲੇ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੁੰਦੂ ਧਾਰਾ,
ਨਾ ਦਿਨ ਰੈਣਿ ਨਾ ਚੰਦ ਨ ਸੂਰਜ, ਸੁੰਨਿ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇਦਾ ॥

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਤਾਰਾ-ਮੰਡਲ ਸਾਇੰਸਦਾਨ, ਡਾ. ਰਮੇਸ਼ ਚੰਦਰ ਕਪੂਰ ਜੋ ਕਿ (Indian Institute of Astronomy and Astrophysics) ਬੰਗਲੌਰ ਦੀ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸੰਸਥਾ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ

(Current Science) ਨਾਂ ਦੇ ਖੋਜ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਦੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਲੰਮੇ ਤਾਰੇ (ਪੂਛਲ ਵਾਲਾ ਤਾਰਾ) 'ਹੈਲੀ ਕੋਮੈਟ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ 'ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ' ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪੰਨਾ 1110 'ਲੰਮੇ ਤਾਰੇ' ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਤਾਰਾ ਚੜਿਆ ਲੰਮਾ ਕਿਉ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲਿਆ ਰਾਮ॥

ਸੇਵਕ ਪੂਰ ਕਰੰਮਾ ਸਤਿਗੁਰ ਸ਼ਬਦਿ ਦਿਖਾਇਆ ਰਾਮ॥

ਅੰਤਰ ਜੋਤਿ ਭਈ ਗੁਰ ਸਾਖੀ ਚੀਨ ਰਾਮੁ ਕਰੰਮਾ॥

ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਪਤੀ ਤਾਰਾ ਚੜਿਆ ਲੰਮਾ॥

'ਹੈਲੀ ਕੋਮੈਟ' (ਪੂਛਲ-ਤਾਰੇ) ਅਗਸਤ 1531 ਈ. ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਭਿੰਨੀ ਰੈਨੜੀਏ ਚਮਕਣ ਤਾਰੇ' ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜਿਮੀਦਾਰ ਲੋਕ ਤੜਕ ਸਾਰ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਹਲ ਵਾਹੁਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹਲ ਵਾਹੁੰਦਿਆਂ, ਇਹ ਤਾਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਕਾਲਪੁਰਖੀ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਆਮ ਲੋਕ ਪੂਛਲ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਬੋਦੀ ਵਾਲਾ ਤਾਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਜਾਤ ਦਵਾਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਧਰਮ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ 1910 ਈ. ਵਿਚ ਇਹ ਤਾਰਾ (ਪੂਛਲ ਵਾਲਾ ਤਾਰਾ) ਬਹੁਤ ਚਮਕੀਲਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਪ੍ਰੈਲ 1986 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਤਾਰਾ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਟੈਲੀਸਕੋਪ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵਿਖਾਇਆ ਸੀ।

13 ਜਨਵਰੀ 1507 ਈ. ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ' ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਸੇਵਕ ਨੇ ਹਿਰਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਭੇਟ ਕੀਤਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਸ ਰਿੰਨਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਅੱਗ ਬਾਲਣਾ ਅਤੇ ਅੰਨ ਪਕਾਉਣਾ ਅਪਸ਼ਗਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤਰਕ-ਵਿਤਰਕ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਆਦਿ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ:

ਸਚੀ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ॥

ਭੈ ਵਿਚ ਸੂਰਜੁ ਭੈ ਵਿਚਿ ਚੰਦੁ॥

ਕੋਹ ਕਰੋੜੀ ਚਲਤ ਨ ਅੰਤੁ॥

ਅਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕੁਦਰਤਿ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਸੁਣੀਐ ਕੁਦਰਤਿ ਭਉ ਸੁਖ ਸਾਰੁ॥

ਕੁਦਰਤਿ ਪਾਤਾਲੀ ਆਕਾਸੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਆਕਾਰ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ:

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ, ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਅਦਭੁਤ ਸਿੱਧਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਬਾਈਬਲ, ਕੁਰਾਨ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਬਰਾਂ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਰਹੱਸਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਸਹਿਜ-ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਹਵਾਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦਾਉਦ ਨੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ “ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਚਨਹਾਰ ਤੂੰ ਕਿਥੇ ਸੀ? ਰੱਬ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ: ਓਦੋਂ ਮੈਂ ਗੁਪਤ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਜਾਣੇ-ਜਾਣ (Manifestation) ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚ ਦਿੱਤੀ” ਪਹਿਲਾਂ ਹਨੇਰਾ ਤੇ ਚੁਪ ਸੀ, ਰੱਬ ਨੇ ਖਲਾਅ (ਅਕਾਸ਼) ਵਿਚ ਅਜੀਬ ਪਦਾਰਥ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਹਾ „ਚਾਨਣ ਹੋ ਜਾਏ“ ਤੇ ਚੁਫੇਰੇ ਚਾਨਣ ਹੀ ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਛੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤੀ। ਇਸਲਾਮ ਨੇ ਸੱਤ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਸੱਤ ਪਤਾਲਾਂ ਦੀ ਗਲ ਕੀਤੀ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਜਿਹਨਾਂ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਗਿਆਨੀ ਉਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ, ਬਹੁ-ਰੰਗੀ ਅਦਭੁਤ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮਰਮ ਨੂੰ, ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੀ ਅਜਮਤ ਅਤੇ ਵਿਸਮਾਦ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹਦੇ ਹੋ ਕੇ, ਅਕਾਲਪੁਰਖੀ ਅਜਮਤ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ (Intune) ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਮਹਾਨ ਵਡਿਆਈ ਵਿਚ ਮੰਤਰ-ਮੁਗਧ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਭਾਤੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਜਿਨਸੀ ਮਾਇਆ ਜਿਨਿ ਉਪਾਈ ॥

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ ਜਿਵ ਤਿਸ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ॥1

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ‘ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿਰਠੀ, ਸਿਰਠਿ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਜਗਤ, ਸੰਸਾਰ, ਕੁਦਰਤ, ਰਚਨਾ, ਦੁਨੀਆ, ਪਸਾਉ, ਪਸਾਰਾ, ਸੰਸਾਰਾ, ਪਰਪੰਚ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਆਦਿ।

ਹੁਕਮੇ ਦੀਸੇ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ, ਹੁਕਮੇ ਸੁਰਗ ਪਛੁ ਪਇਆਲਾ, ਹੁਕਮੇ ਕਲਾ ਰਹਾਇਦਾ ॥

ਪੰਨਾ 1037

ਆਪੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਆਪੇ ਸੇਵਕ, ਆਪੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਉਪਾਈ ਹੇ ॥ ਪੰਨਾ 1025

ਬਾਝ ਕਲਾ ਅਡਾਣੁ ਰਹਾਇਆ ॥ ਪੰਨਾ 1036

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਦੋਂ ਹੋਈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦੋ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਕ ਧੜਾ ਭੌਤਿਕਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਧੜਾ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀਆਂ ਦਾ। ਭੌਤਿਕਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੂਰ-ਅਜਲਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਮੁੱਢ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਦੀਵ ਕਾਲ, ਇਕ ਰਸ ਹੈ, ਜੋ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਨਾਦੀ ਤੇ ਅਨੰਤ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਹਨ ਜੋ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਤੇ ਅਨੰਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਉਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਆਦਿ ਵੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਸਾਰਾ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਹੈ, ਉਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਤਸਲੀਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਜਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਵ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਜ ਦਿੱਤੀ :

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਉ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ ॥

ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ ॥2

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿ ਆਪਿ ਪਛਾਣਿਆ ॥

ਅੰਬਰੁ ਧਰਤਿ ਵਿਛੋੜਿ ਚੰਦੋਆ ਤਾਣਿਆ ॥3

ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਲਫਜ਼ ‘ਕਰਤਾ-ਪੁਰਖ’ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਰਚਨਹਾਰ, ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਖਾਲਕ। ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਿਰਜਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਕਰਤਾਪੁਰਖ’ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਭਾਵਨਾ ਤਹਿਤ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਰਜਣਹਾਰ, ਕਰਣਹਾਰ, ਕਰਤਾਰ, ਕਾਦਰ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕੋਈ ਕਰਤਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਆਦਿ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਚੌਪਈ ਦੇ ਬੰਦ ਨੰ. 131 ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ‘ਉਦਕਰਖ’ ਅਤੇ ‘ਆਕਰਖ’ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਜਬ ਉਦਕਰਖ ਕਰਾ ਕਰਤਾਰਾ ॥ ਪ੍ਰਜਾ ਧਰਤ ਤਬ ਦੇਹ ਅਪਾਰਾ ॥

ਜਬ ਆਕਰਖ ਕਰਤ ਹੂੰ ਕਬਹੂੰ ॥ ਤੁਮ ਮੈਂ ਮਿਲਤ ਦੇਹ ਧਰ ਸਭਹੂੰ ॥

ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ‘ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਗੁਰਬਾਣੀ’ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਆਦਿ ਹੈ।4 ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਕਈ ਵੇਰ ਪਸਰਿਆ ਹੈ :

ਕਈ ਬਾਰ ਪਸਰਿਓ ਪਾਸਾਰਾ ॥ ਸਦਾ ਸਦਾ ਇਕ ਏਕੰਕਾਰਾ ॥

ਭਾਵ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਇਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਦਿ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵੀ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਕਦੋਂ ਬੱਝਾ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਦਿਨ-ਰਾਤ-ਥਿਤ, ਵਾਰ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ, ਕੇਵਲ ਇਸ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ :

“ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ ਥਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰੁ ॥

... ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੈ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ॥5

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਿਸੇ ਹੋਂਦ ਜਾਂ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਸੁੰਨ-ਸਮਾਧਿ ਅਫੁਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸੀ।6

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ‘ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ’ ਆਦਿ-ਅੰਤ ਬਾਰੇ, ਬਹੁ-ਪੱਖੀ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। “ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ” ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ ਚਿੰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਬਹੁਤ

ਵਿਸਤਾਰਪੂਰਬਕ ਵਿਵੇਚਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੂਰਬਲੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਚੰਦ੍ਰਕਾਰਾ ॥ ਧਰਣਿ ਨੇ ਗਗਨਾ ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰਾ ॥
ਨਾ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਨ ਚੰਦੁ ਨ ਸੂਰਜੁ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇਦਾ ॥੧॥
ਖਾਣੀ ਨਾ ਬਾਣੀ ਪਉਣ ਨ ਪਾਣੀ ॥ ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ ਨ ਆਵਣ ਜਾਣੀ ॥
ਖੰਡ ਪਤਾਲ ਸਪਤ ਨਹੀਂ ਸਾਗਰ ਨਦੀ ਨ ਨੀਰੁ ਵਹਾਇਦਾ ॥੨॥7

ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਆਪਣੀ ਨਿਰਗੁਣ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ‘ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ’ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਸੁੰਨ ਕਲਾ ਅਪਰੰਪਰਿ ਧਾਰੀ ॥
ਆਪਿ ਨਿਰਾਲਮੁ ਅਪਰ ਅਪਾਰੀ ॥
ਆਪੇ ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਸੁੰਨਹੁ ਸੁੰਨ ਉਪਾਇਦਾ ॥੧॥
ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਸੁੰਨੇ ਤੇ ਸਾਜੇ ॥ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਉਪਾਇ ਕਾਇਆ ਗੜ ਰਾਜੇ ॥੪

ਏਥੇ ਸੁੰਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਮੁੱਚੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਆਪਣੇ ਨਿਰ-ਅਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਉਂ ਰਚੀ ਗਈ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰੰਚ ਦੇ ਰਚਣ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

“ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ” ॥੯

ਅਰਥਾਤ ਜਦੋਂ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੀ ਰਜਾ ਹੋਈ ਉਦੋਂ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਸੇ ਤੱਥ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ‘ਜਪੁ’ ਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ :

ਕਵਣੁ ਸ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ

ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠਿ ਕਉ ਸਾਜੇ
ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ॥10

ਅਤੇ ਅਕਾਲਪੁਰਖੀ ਹੁਕਮ ਤੇ ਰਜਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨੇ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ।
ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕੁਵਾਉ ॥11

ਆਪ ਹੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਨਿਰਗੁਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਭੁਗਤਾ ॥ ਆਪੇ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਆਪੇ ਮੁਕਤਾ ॥
ਤੁਝ ਤੇ ਉਪਜਹਿ ਤੁਝ ਮਾਹਿ ਸਮਾਵਹਿ ॥12

ਆਪਿ ਉਪਾਏ ਆਪਿ ਖਪਾਏ ॥ ਆਪੇ ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਧੰਧੈ ਲਾਏ ॥13

ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਦਿਨ, ਰਾਤ, ਸਮੁੰਦਰ, ਧਰਤੀ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ, ਧਰਤੀ, ਵਨਸਪਤੀ, ਪਹਾੜ, ਖੰਡ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਆਦਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ :

ਤਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਈ ॥

ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਪਾਤਾਲ ਅਰੰਭੇ ਗੁਪਤਹੁ ਪਰਗਟੀ ਆਇਦਾ ॥ 14

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਚਨਕਾਰ ਵੀ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ:

ਆਪੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਆਪੇ ਸੇਵਕੁ ਆਪੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਉਪਾਈ ਹੇ ॥ 15

ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ:

ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਹੁਕਮੁ ਸਬਾਇਆ ॥ 16

ਜਿਥੇ ਉਸ ਕਰਤਾਰੀ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਸਿਰਜਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾਪੁਰਖ ਸਦੀਵ ਕਾਲੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਦੀਵਕਾਲੀ ਸਮਝਣਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਗਤ ਇਕ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਖੇਲ ਹੈ, ਸੁਪਨੇ ਸਮਾਨ ਥੋਹੜ-ਚਿਰਾ ਹੈ।

‘ਐਥੇ ਗੋਇਲੜਾ ਦਿਨ ਚਾਰੇ’ ॥ ਖੇਲ ਤਮਾਸ਼ਾ ਧੁਪੂੰ ਕਾਰੈ ॥ 17

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ, ਇਸ ਖੇਡ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ, ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਚਾਰ, ਆਪਣੇ ਅਕਾਲਪੁਰਖੀ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਰਚਨਾ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਰਜ਼ਾ ਅਧੀਨ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸਨੂੰ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ

ਖਿਨ ਮਹਿ ਢਾਹਿ ਫੇਰਿ ਉਸਾਰੇ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਰਮਿਆਨ ਗੁਰਤਾਗੱਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਮਹਾਨਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ „ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ“ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ, ਭਾਵ ਵਿਸ਼ਵ-ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ, ਸੱਚ ਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਜੁਲਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ, ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। U.N.O. ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਟ੍ਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਅਵਿਲੰਬੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਇਕ ਰੱਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੈ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵਿਰਾਟ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ-ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ।

ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹਵਾਲੇ

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 6
2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 463
3. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1279
4. ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ, ਪੰਨਾ 230
5. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 4

6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1035
7. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1035
8. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1037
9. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1036
10. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 4
11. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 3
12. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1035
13. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1020
14. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1036
15. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1025
16. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1036
17. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1023

Dr. Suba Singh

(Retd.) Principal

35 New Dashmesh Avenue,

Opp. Khalsa College, Amritsar

(M) 9815948735, 8284014735

M.A. (Punjabi, Religious Studies) L.L.B., Ph.D.

Former Principal Gurmat College, Patiala

Former Principal Shaheed Sikh Missionary College, Amritsar

Former Member **Syndicate & Senate**, Punjabi University, Patiala

Former President **Sports Committee**, Punjabi University, Patiala

Former Dean **Student Welfare**, Khalsa College, Amritsar

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾਦੈਵੀ-ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਪਦ-ਪਦਵੀ ਪ੍ਰੋ. (ਡਾ.) ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ

ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਵਿਦਵਾਨ ਦੋਸਤੋ ਤੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸੱਜਣੇ ਇਹ ਬੜੇ ਹਰਸ ਤੇ ਉਲਹਾਸ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ 550 ਸਾਲਾ ਆਗਮਨ-ਪੁਰਬ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਦੇਸ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ, ਜਲਸੇ, ਜਲੂਸ, ਕੀਰਤਨ-ਦਰਬਾਰ, ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀਆਂ, ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਆਯੋਜਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਰਹਿਬਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਮਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਅਮਲ ਇਕ ਵਫ਼ਾਦਾਰ, ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਸਜੱਗ ਕੌਮ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਲਈ ਇਹ ਪੁਨਰ-ਅਵਿਲੋਕਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਵਫ਼ਾਦਾਰ, ਨਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਤੇ ਸਮਰਪਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕ ਆਖੈ ਸਚ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੋਲਾ।

ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਆਪ ਸਭ ਨਾਲ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਉਚੇਚ ਤੇ ਤਕੱਲਫ਼ ਦੇ ਕੁੱਝ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਸਭ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਮਝਦਾਰ, ਗਿਆਨਵਾਨ ਤੇ ਚੰਗੇ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਹਿਰਦ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਬੜੇ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਮੰਦ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਣ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਤੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਬਹੁਤ ਲਾਭ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਏਥੇ ਇਹ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣਾ ਕੁਥਾਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ 1969 ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਜਨਮ-ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਬੜੇ ਜੋਸ਼-ਖਰੋਸ਼ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਮਨਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਤੀ ਪੁਨਰ-ਸਮਰਪਿਤ (Re-Dedicate) ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਲਟਰੇਨਿਕ ਮੀਡੀਆ ਤੇ ਸੂਚਨਾ ਨੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦਾ ਹਾਲੇ ਬਹੁਤਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹੀ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਤੇ ਮਸੂਰੀ ਵਿਖੇ Guru Nanak Fifth Quin-centenary Public School ਵਰਗੀਆਂ ਵਕਾਰੀ ਤੇ ਉਚ-ਪਾਏ ਦੀਆਂ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਦਰਸ਼ਨ ਉਪਰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ Guru Nanak Foundation ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਤੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਆਯੋਜਤ ਕੀਤੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਫਲਸਫ਼ੇ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੇਵਨੀਅਰ, ਖੋਜ-ਪ੍ਰਤਿਕਾਵਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਤ ਅੰਗਰੇਜੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਿੱਛਲ-ਝਾਤ ਮਾਰਿਆ ਕੁੱਝ ਤਸੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਮਾਯੂਸੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਕਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਬੇਜ਼ਾਨ (Defunct), ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ, ਗਿਰਾਵਟ ਤੇ ਪਤਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ? ਕੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੋਕ-ਹਿਤਕਾਰੀ ਦੈਵੀ-ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਪਿਠ ਫੇਰ ਲਈ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਡੀ ਸੰਪੂਰਨ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ (Total commitment) ਕਿਧਰ ਗਈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਜੀਦਗੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਦਹਾਰਣ ਵਜੋਂ 1892 ਈਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਂਦੀ ਤੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਸਥਾ D.A.V. College, Lahore ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਡੀ.ਏ. ਵੀ. ਲਹਿਰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਤੇ ਕਾਲਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਲਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ Sikh History Research Department ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਥੇ ਨਾਮਵਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ, ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮਾਤਰ (Skelton) ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। 1963 ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ 1969 ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਪਣੇ ਮੂਲ-ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਥਿੜਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ? 1966 ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈ ਘੁਰੂ ਘੋਬਨਿਦ ਸ਼ਨਿਗਹ ਢੁਨਦਓਟੋਨਿ ਅਤੇ 1969 ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਘੁਰੂ 'ਓਨਓਕ ਢੁਨਦਓਟੋਨਿ ਕਿਧਰ ਗਈਆਂ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਹਿਚਾਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਣੀ? ਹੁਣੇ ਜਿਹੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸ਼ਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਿਸ ਕਾਰਣ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨ ਨਹੀਂ ਸਕੀ? ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਦਿਅਕ/ ਖੋਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਿਉਂ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਹਨ? ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਥਿੜਕ ਕੇ ਕਿਉਂ ਲੀਹੋਂ ਲਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ? ਉਕਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਸਹਿਤ ਸਵੈ-ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਯਕੀਨਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ 550 ਸਾਲਾ ਜਨਮ ਅਵਸਰ ਜਿੱਥੇ ਪੁਨਰ-ਅਵਿਲੋਕਣ ਲਈ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਦੈਵੀ-ਮਿਸ਼ਨ ਲਈ ਮੁੜ ਤੋਂ ਪੁਨਰ-ਸਮਰਪਿਤ (Re-dedicate) ਹੋਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮੌਕਾ ਵੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ 1969 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਜਨਮ-ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਮਨਾਈ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਮੌਲਕਿਤਾ ਅਤੇ ਸਥਾਪਨਾ ਬਾਰੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ੰਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ-ਕੁ ਦਾ ਸਾਡੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਉਤਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਿੱਖਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਅਕਾਦਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵਿਸ਼ਵਭਰ ਵਿਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸੁਭ ਸ਼ਗਨ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀ ਵੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮੈਂ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁੱਝ-ਕੁ ਪੁਰਾਤਨ ਮੁੱਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਜਿਉਂ ਦੇ ਤਿਉਂ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਇੱਕ ਅਲਪ-ਸੰਖਿਅਕ (Minority) ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵਭਰ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ

ਪਰਵਾਸ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਨਿੱਤ-ਨਵੇਂ ਮੁੱਦੇ ਵੀ ਉਭਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਰੁਖੀ ਤੇ ਅਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਰਵੱਈਆ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਤੇ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸਬੂਤ ਤੇ ਤਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਕਾਦਮਿਕ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿਝਣ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਵਿਆਖਿਆ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਧਰਮ, ਸਾਹਿਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਆਧੁਨਿਕ ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋਣ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਬਾਰੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਮੁੱਦੇ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਮੌਕੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੈਵੀ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਪਦ-ਪਦਵੀ ਉਪਰ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।

॥

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉਪਰ ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਗੰਭੀਰਤਾ ਸਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਉਦੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਦ-ਪਦਵੀ ਬਾਰੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਢਲੇ ਸਿੱਖ ਸਾਖੀਕਾਰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨੂੰ ਦੈਵੀ-ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਲਈ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਰਾਜੇ ਜਨਕ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਪਿਛਲੇ ਕਾਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਕਹਿਣ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਤਿ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੈਵੀ-ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਵਰਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ “ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਫਕੀਰ ਹਿੰਦੂ ਕਾ ਗੁਰੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾ ਪੀਰ” ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਵਿਚੋਂ ਸੂਫੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਯੂਰਪੀਅਨ ਲਿਖਾਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੱਧ-ਕਾਲੀਨ ਭਗਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਧੀਨ ਹੋਰਨਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਇਕ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਦਾ ਇਕਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸੀ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਨਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਗਰਦਾਨਣ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਲ੍ਹਾ-ਸਫਾਈ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਲਸ ਵੀ ਤਸੱਵਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਉੱਤਮ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਰੀਤ ਵੀ ਬੜੀ ਚਿਰੋਕਣੀ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਕੁੱਝ ਅਰਸੇ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਭਗਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਭਗਤਾਂ/ਸੰਤਾਂ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸੰਤ-ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਤੇ ਵਿਸਤਾਰ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਸੰਸਥਾਪਕ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਸਹਿਤ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਧਰਾਤਲ ਉਤਰੀ-ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਤ-ਪਰੰਪਰਾ ਜਾਂ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿਰਫ ਸੰਤ-ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਸੰਯੋਜਤ ਕਰਕੇ ਪਰੋਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰ/ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਬਣਾਏ ਸਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪਰਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਸੰਤ-ਮੱਤ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ, ਨਿਰੰਤਰ ਤੇ ਨਿਰਵਿਘਨ ਪਰੰਪਰਾ ਜਾਂ ਧਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਪਰ ਕਿਹਾ ਇਹ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ-ਮੱਤ, ਵੈਸ਼ਨਵਾਂ ਦੀ

ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ, ਨਾਥ-ਜੋਗ ਦੇ ਆਂਤਰਿਕ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸੂਫੀਵਾਦ ਦੇ ਸੁਲ੍ਹਾ-ਕੁਲ ਰਵੱਈਏ ਵਿਚੋਂ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਉਕਤ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਲੀਭਾਂਤ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਾਤਿਸਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕੀਦੇ ਤੇ ਰਸਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ ਨਾਲ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪਾਇਦਾਰ ਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਰੋਤ ਤੇ ਵਿਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੋਈ ਸੰਤ, ਭਗਤ, ਸੂਫੀ, ਅਵਤਾਰ, ਪੈਗੰਬਰ ਜਾਂ ਚੈਵੀ ਪਰਵਰਤਕ ਸਨ? ਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਚੈਵੀ-ਗਿਆਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸੰਤ, ਭਗਤ ਜਾਂ ਸੂਫੀ ਪੀਰ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਸਨ? ਕੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇਕ ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰ ਜਾਂ ਹਿੰਦ-ਮੱਤ ਦਾ ਕੋਈ ਫਿਰਕਾ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਸਾਮੀ ਤੇ ਆਰਿਆਈਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦਾ ਫਲ ਹੈ? ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਬੜਾ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰ ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਮੌਲਿਕਤਾ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਦੇ ਚੈਵੀ-ਅਨੁਭਵ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਧਰਮ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੇ ਵਰਤਾਰੇ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਚਰਚਾ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ/ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰੁਤਬੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੈਵੀ-ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗੀ।

ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿਤਨਾ ਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਆਬਾਦ ਖਿੱਤਾ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਇਤਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਕਿ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੱਛਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦਾ ਆਦਿਵਾਸੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਿਉਯਾਰਕ ਵਰਗੇ ਆਧੁਨਿਕ ਮਹਾਂਨਗਰ ਦਾ ਨਾਗਰਿਕ, ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰੋਅ ਸਰਸ਼ਾਰ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਅਮੀਰ ਹੈ ਜਾਂ ਗਰੀਬ, ਪੜਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ, ਗੋਰਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਾਲਾ, ਮਰਦ ਹੈ ਜਾਂ ਔਰਤ, ਨੌਜਵਾਨ ਹੈ ਜਾਂ ਬੁੱਢਾ, ਸਭ ਭਾਵਨਾਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬੜੀ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ ਤੇ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਣ ਵੀ ਇਸ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸਰਬ ਪਰਵਾਨਿਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇਣੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਬ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਇਸ ਨੂੰ ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੇ ਰਸਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅਫੀਮ ਤਸੱਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਾਲ ਟਿਲਿਚ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਹਕੀਕਤ ਤੇ ਉੱਚਤਮ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਰੋਕਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਰਹਿਤ ਦਾ ਐਸਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਮ ਲਕਸ਼ ਵੱਲ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਤੇ ਸੂਖਮ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਚਾਰ ਅੰਗ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ :

- ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਹਕੀਕਤ (Ultimate Reality) ਪ੍ਰਤੀ ਹੁੰਗਾਰਾ ਹੈ।

- ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਹਕੀਕਤ ਪ੍ਰਤੀ ਮੁਕੰਮਲ ਸਮਰਪਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿਚਲੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਬਲਵਾਨ, ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਬੁਲੰਦੀ ਤੇ ਗਹਿਰਾਈ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
- ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਚੰਗੇਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਧਰਮ ਦੇ ਧੁਰੇ ਦਾ ਇਕ ਪਾਸਾ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਦੂਜਾ ਦੈਵੀ ਹਸਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਉਂ ਧਰਮ ਇਕ ਐਸਾ ਵਾਹਨ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਤੋਂ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਲੋਕ ਤੋਂ ਪਰਲੋਕ, ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਤੋਂ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ, ਫਰਸ਼ ਤੋਂ ਅਰਸ਼ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਐਸੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਾਪ ਤੇ ਪੁੰਨ, ਝੂਠ ਤੇ ਸੱਚ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਬਦੀ, ਭਲੇ ਤੇ ਬੁਰੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭੇਦ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅਹਿਮ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਇਕ ਐਸੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਲ ਵਸਲ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਅੰਗਾਂ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਸਥਾਗਤ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਅੰਗ ਅਵੱਸ਼ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

- ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਗਟਾਉ (Theoretical Expression)
- ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਗਟਾਉ (Sociological Expression)
- ਦੈਵੀ-ਬੰਦਗੀ ਦਾ ਦਸਤੂਰ (Devotional Expression)

ਸਿਧਾਂਤਕ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਤੱਤ-ਦਰਸ਼ਨੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਵਿਆਖਿਆ ਉਸ ਦੀ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨਾਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵਿਹਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਦੈਵੀ-ਬੰਦਗੀ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪੂਜਾ-ਅਰਚਾ, ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਰਹਿਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਜਿਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਧਰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਗਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਸਰੂਪ ਤੇ ਪਹਿਚਾਨ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅਨੁਯਾਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਪਤਿਤ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹਿਤ ਇਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਵੰਨਗੀ ਸੰਨਿਆਸ (Asceticism) ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਧਕ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਅਨੁਸਾਰ ਤਪ-ਸਾਧਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰਿਵਾਰ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਂਹ-ਵਾਚੀ ਰਵੱਈਆ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਿਜ-ਮੁਕਤੀ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੋ ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਜੀ ਵੰਨਗੀ ਰਹੱਸਵਾਦ (Mysticism) ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਅਭਿਲਾਖੀ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰੂਹਾਨੀ-ਅਨੁਭਵ ਲਈ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਦੈਵੀ-ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਤੱਕ ਸੰਚਾਰਿਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਕਾਲੀਨ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਦਿ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਧਾਰਮਿਕ-ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਦੈਵੀ-ਇਲਹਾਮ (Divine Revelation) ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਵੰਨਗੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਤਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਰੱਬ ਦੇ ਵਕਤਾ ਵਜੋਂ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਦੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦੈਵੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਵਾਂ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਮਬੰਦ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੈਵੀ-ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ੍ਰੋਤ ਐਸੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦੈਵੀ-ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ-ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ-ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਵੰਨਗੀ ਰੱਬ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਦੈਵੀ-ਇਲਹਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਜਰਜਰ, ਭਰਿਸ਼ਟ ਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦੇਣ ਦਾ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਮਨੁਖਤਾ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਓ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਪਰੋਕਤ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਅਨੁਭਵ, ਇਸ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰੋਤ; ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਓ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

III

ਜਨਮਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਬੜੀ ਬੇਤਾਬੀ ਨਾਲ ਭਾਲ ਸੀ। ਸਮਕਾਲੀਨ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਪਿਆਸ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਸੰਕੀਰਣਤਾ, ਇਖਲਾਕੀ ਗਿਰਾਵਟ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੋਖਲੇਪਣ ਦੀ ਬੜੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਸੀ:

ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ ॥

ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ ॥ ਤੀਨੇ ਓਜਾਤੇ ਕਾ ਬੰਧੁ ॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 328)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੱਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਤੋਂ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੈਸ਼ਨਵ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਅਵਤਾਰਵਾਦੀ ਧਾਰਣਾ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਵੈਸ਼ਨਵ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਰਾਸ-ਲੀਲਾ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਥਨ ਬੜਾ ਉਲੇਖਨੀਯ ਹੈ :

ਵਾਇਨਿ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ ॥ ਪੈਰ ਹਲਾਇਨਿ ਫੇਰਨਿ ਸਿਰ ॥

ਉਡਿ ਉਡਿ ਰਾਵਾ ਝਾਟੈ ਪਾਇ ॥ ਵੇਖੈ ਲੋਕੁ ਹਸੈ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥

ਰੋਟੀਆ ਕਾਰਣਿ ਪੂਰਹਿ ਤਾਲ ॥ ਆਪੁ ਪਛਾੜਹਿ ਧਰਤੀ ਨਾਲਿ ॥

ਗਾਵਨਿ ਗੋਪੀਆ ਗਾਵਨਿ ਕਾਨ੍ ॥ ਗਾਵਨਿ ਸੀਤਾ ਰਾਜੇ ਰਾਮ ॥

ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ॥ ਜਾ ਕਾ ਕੀਆ ਸਗਲ ਜਹਾਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ 465)

ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਫਜ਼ੂਲ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਭਰਮਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਅਸਲੀ ਰੂਹ ਹੀ ਗਾਇਬ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ:

ਪੜਿ ਪੁਸਤਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੰ ॥ ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੰ ॥

ਮੁਖਿ ਝੂਠ ਬਿਭੂਖਣ ਸਾਰੰ ॥ ਤ੍ਰੈਪਾਲ ਤਿਹਾਲ ਬਿਚਾਰੰ ॥

ਗਲਿ ਮਾਲਾ ਤਿਲਕੁ ਲਿਲਾਟੰ ॥ ਦੁਇ ਧੋਤੀ ਬਸਤ੍ਰ ਕਪਾਟੰ ॥

ਜੇ ਜਾਣਸਿ ਬ੍ਰਹਮੰ ਕਰਮੰ ॥ ਸਭਿ ਫੋਕਟ ਨਿਸਚਉ ਕਰਮੰ ॥ (ਪੰਨਾ 470)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੂਫੀ ਖਾਨਕਾਹਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਦ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਸੂਫੀ ਪੀਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੇ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਿਮ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੈ:

ਕਾਜੀ ਸੇਖ ਭੇਖ ਫਕੀਰਾ ॥ ਵਡੇ ਕਹਾਵਹਿ ਹਉਮੈ ਤਨਿ ਪੀਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ 227)

ਗੁਰੂ ਪਾਤਿਸਾਹ ਨੇ ਸੂਫੀ ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਸਵੱਸ਼ਤਾ ਤੇ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਕਿਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੋਂ ਮੱਦਦ-ਏ-ਮੁਆਜ਼ ਜਾਗੀਰਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕਟਾਖਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਨਾਲ ਅਸੰਭਵ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ:

ਕੁਲਹਾਂ ਦੇਂਦੇ ਬਾਵਲੇ ਲੈਂਦੇ ਵਡੇ ਨਿਲਜ ॥ ਚੂਹਾ ਖਡ ਨ ਮਾਵਈ ਤਿਕਲਿ ਬੰਨੈ ਛਜ ॥ (ਪੰਨਾ 1286)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਵਾਲਿਆ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੋਮਾ ਉਪਰੋਕਤ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਜਾਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅੰਧਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਾਹ-ਦਿਸੇਰਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਰਿਹਾ:

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥

ਕੂਤੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ ॥

ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ ॥ ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ ॥ (ਪੰਨਾ 145)

ਜਨਮਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਵੇਈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੈਵੀ-ਸੰਦੇਸ਼ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਰੱਬੀ ਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਦੈਵੀ-ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ

ਆਗਿਆ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਹੋਈ ਜੋ ਨਾਨਕ ਭਗਤ ਹਾਜਰੁ ਹੋਆ ਤਾਂ ਅਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਭਰਿ ਕਰਿ ਆਗਿਆ ਨਾਲਿ ਮਿਲਿਆ । ਹੁਕਮੁ ਹੋਆ : ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕਾ ਪਿਆਲਾ ਹੈ ਤੂ ਪੀਉ। ਤਬਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤੀ। ਪਿਆਲਾ ਪੀਤਾ, ਸਾਹਿਬ ਮਿਹਰਵਾਨ ਹੋਆ: ਨਾਨਕੁ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲਿ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤਾਈਂ ਨਿਹਾਲੁ ਕੀਆ ਹੈ, ਅਰੁ ਜੋ ਤੇਰਾ ਨਾਉ ਲੇਵੈਗਾ ਸੋ ਸਭ ਮੈਂ ਨਿਹਾਲੁ

ਕੀਤੇ ਹੈਨਿ। ਤੂ ਜਾਇਕਰਿ ਮੇਰਾ ਨਾਮੁ ਜਪਿ, ਅਰੁ ਲੋਕਾਂ ਥੀਂ ਭੀ ਜਪਾਇ। ਅਰੁ ਸੰਸਾਰ ਥੀਂ ਨਿਰਲੇਪੁ ਰਹੁ, ਨਾਮ ਦਾਨ ਇਸਨਾਨ ਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚਿ ਰਹੁ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤਾਈਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮੁ ਦੀਆ ਹੈ। ਤੂ ਇਹੀ ਕਿਰਿਤ ਕਰਿ।... ਤਬਿ ਫਿਰਿ ਆਗਿਆ ਆਈ ਹੁਕਮੁ ਹੋਆ : ਨਾਨਕ ਜਿਸਿ ਉਪਰਿ ਤੇਰੀ ਨਦਰਿ, ਤਿਸਿ ਉਪਰਿ ਮੇਰੀ ਨਦਰਿ। ਜਿਸੁ ਉਪਰਿ ਤੇਰਾ ਕਰਮਿ ਤਿਸ ਉਪਰਿ ਮੇਰਾ ਕਰਮੁ। ਮੇਰਾ ਨਾਉ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸਰ, ਅਰ ਤੇਰਾ ਨਾਉ ਗੁਰ ਪਰਮੇਸਰੁ। ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੇਰੀ ਪਇਆ, ਸਿਰਪਾਉ ਦਰਗਾਹੋਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ।

ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਗੁਰੂਬਾਬੇ ਦੇ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਅਭਿਸ਼ੇਕ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀਵੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਪਦ-ਪਦਵੀਂ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖ ਸਵੈ-ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਵਾਇ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੈਵੀ ਹਸਤੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ ਜਾਂ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਦੈਵੀ-ਪਰਿਵਰਤਕ ਥਾਪੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਹਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਵਕਤਾ ਜਾਂ ਢਾਡੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਫੁਰਮਾਂਦੇ ਹਨ :

ਹਉ ਢਾਢੀ ਵੇਕਾਰੁ ਕਾਰੈ ਲਾਇਆ ॥ ਰਾਤਿ ਦਿਹੈ ਕੈ ਵਾਰ ਧੁਰਹੁ ਫੁਰਮਾਇਆ ॥

ਢਾਢੀ ਸਚੈ ਮਹਲਿ ਖਸਮਿ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ਸਚੀ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਕਪੜਾ ਪਾਇਆ ॥

ਸਚਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਭੋਜਨੁ ਆਇਆ ॥ ਗੁਰਮਤੀ ਖਾਧਾ ਰਜਿ ਤਿਨਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥

ਢਾਢੀ ਕਰੇ ਪਸਾਉ ਸਬਦੁ ਵਜਾਇਆ ॥ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਸਾਲਾਹਿ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ 150)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਸਲੀਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਐ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸ਼ੋਭਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਹਾਂ; ਜੋ ਤੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਮੈਂ ਉਹੀ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ:

ਤੂ ਸੁਲਤਾਨੁ ਕਹਾ ਹਉ ਮੀਆ ਤੇਰੀ ਕਵਨ ਵਡਾਈ ॥

ਜੇ ਤੂ ਦੇਹਿ ਸੁ ਕਹਾ ਸੁਆਮੀ ਮੈ ਮੂਰਖ ਕਹਣੁ ਨਜਾਈ ॥ ...

ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਆਖਾ ਤਿਲੁ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ ॥ (ਪੰਨਾ 795)

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬੀ-ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਭਾਵ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੋਈ ਮਨੋ-ਕਲਪਿਤ ਕਾਵਿ ਵਲਵਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਉਹ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਚਤਮ ਦਰਜੇ ਦੇ ਦੈਵੀ-ਅਨੁਭਵ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦੈਵੀ-ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ :

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੇ ॥ (ਪੰਨਾ 722)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਧਾਂ-ਨਾਥਾਂ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਉਪਰ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਵੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਵਕਤ ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ “ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ” ਕਹਿ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿਰਫ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ:

ਅਪਰੰਪਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਪਰਮੇਸਰੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਮਿਲਿਆ ਸੋਈ ਜੀਉ ॥ (ਪੰਨਾ 599)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਇਹ ਸੁਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੈਵੀ ਹਸਤੀ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਹਿਬਰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੈਵੀ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਆਦਿ-ਜੁਗਾਦਿ, ਅਨਾਦਿ ਸੱਚ ਭਾਵ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਦੈਵੀ-ਪ੍ਰਵਰਤਕ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇਖਤਿਆਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਵਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਦੈਵੀ-ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਸੋਮੇ ਲਈ (Source of Spiritual Authority) ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ, ਰਿਸ਼ੀ, ਅਵਤਾਰ, ਸੰਤ, ਭਗਤ, ਸਿੱਧ-ਨਾਥ, ਸੂਫੀ ਆਦਿ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਲਕਿ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਬਾਣੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਨਾਲ ਸੱਚ-ਆਚਾਰ ਦੀਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਸਰੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਦੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧੋਗਤੀ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਦੀਵਾਲੀਏਪਣ ਲਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਧ ਧਾਰਮਿਕ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਸੀ:(ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ...ਪੰਨਾ 662)। ਆਮ-ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆ ਉਚਤਮ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ:

ਕਲਿ ਹੋਈ ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਜੁ ਹੋਆ ਮੁਰਦਾਰੁ ॥

ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਬੋਲਿ ਭਉਕਣਾ ਚੂਕਾ ਧਰਮੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥ .....

ਸੀਲੁ ਸੰਜਮੁ ਸੁਚ ਭੰਨੀ ਖਾਣਾ ਖਾਜੁ ਅਹਾਜੁ ॥

ਸਰਮੁ ਗਇਆ ਘਰਿ ਆਪਣੈ ਪਤਿ ਉਠਿ ਚਲੀ ਨਾਲਿ ॥ (ਪੰਨਾ 1242-43)

ਲਗਭਗ ਹਰੇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਭਿਟ-ਵਹਿਮ, ਛੂਆ-ਛਾਤ, ਵਿਤਕਰਾ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ, ਦੋਗਲਾਪਣ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ, ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀਗੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਬਲਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਏ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਦਿਆ :

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥

ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ 145)

ਹਾਕਿਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਆਮ-ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਰੁਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਤ, ਭਗਤ ਜਾਂ ਸੂਫੀ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ:

ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ ॥

ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ ॥ ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ ॥ (ਪੰਨਾ 1288)

ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੂਟ ਤੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਰਾਜ-ਸਤਾ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰੀ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉੱਪਰ ਲਾਈਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਣ-ਉਚਿਤ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਦੇ ਭਾਰਤ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਜਾਇਜ਼ਕਰਾਰੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ 'ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਵ' ਤੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ 'ਸਕਤਾ ਸੀਹ' ਤੇ ਜਮਦੂਤ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ, ਮਾਲ-ਧਨ ਆਦਿ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਉਪਰ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਸੋਹਿਲੇ ਵੀ ਗਾਏ। ਮੱਧ-

ਕਾਲੀਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਬਾਬਰ ਵਰਗੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਫਿਟਕਾਰ ਹੀ ਪਾਈ ਬਲਕਿ ਹਾਕਿਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਭਰਿਸ਼ਟ ਤੇ ਅਨੈਤਿਕ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਪਰਦ ਕੀਤਾ। ਸਮਕਾਲੀਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧੋਗਤੀ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਟੀਕਾ-ਟਿੱਪਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਕਿਸਮ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਬਰ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਵੱਲੋਂ ਵਰੋਸਾਏ ਇਕ ਸੱਚੇ ਤੇ ਸਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਬਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਬਦੀ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਤੇ ਖੌਫ਼, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਰੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਸੱਚੇ-ਸੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ :

ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੋਲਾ ॥ (ਪੰਨਾ 723)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫੋਕਟ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕ੍ਰਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਰਤ-ਕਮਾਈ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ :

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕੁ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥ (ਪੰਨਾ 1245)

ਮਹਤੱਵਪੂਰਣ ਤੱਥ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜ਼ਿੱਲਤ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਅਣਖ ਨਾਲ ਜੀਉਣ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੈਵੀ-ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਦੇਸਾਂ-ਪਰਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਥਾਂ-ਪ੍ਰਥਾਂਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਫਿਰਿ ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਕਰਤਾਰਪੁਰਿ ਭੇਖ ਉਦਾਸੀ ਸਗਲ ਉਤਾਰਾ ॥

ਪਹਿਰਿ ਸੰਸਾਰੀ ਕਪੜੇ ਮੰਜੀ ਬੈਠਿਕੀਆ ਅਵਤਾਰਾ ॥ ... ..

ਬਾਣੀ ਮੁਖਹੁ ਉਚਾਰੀਐ ਹੁਇ ਰੁਸਨਾਈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਾਰਾ ॥

ਗਿਆਨ ਗੋਸਟਿ ਚਰਚਾ ਸਦਾ ਅਨਹਦਿ ਸਬਦਿ ਉਠੇ ਧੁਨਕਾਰਾ ॥

ਸੋਦਰੁ ਆਰਤੀ ਗਾਵੀਐ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੇਲੇ ਜਾਪੁ ਉਚਾਰਾ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਾਰਿ ਅਥਰਬਣਿ ਤਾਰਾ ॥ (1:38)

ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮੰਦਰ, ਮੱਠ, ਜੋਗੀ ਆਸਨ, ਸੂਫੀ ਖਾਨਕਾਹ, ਮਸਜਿਦ ਆਦਿ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਨੂਠੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਠਤ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀ/ਸੰਗਤੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਜਿਉਣ ਤੇ ਸੰਗਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਬਾਦਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬਕ ਦਿੱਤਾ। ਜਥੇਬੰਦਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਿਚ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਮਲ ਸਿਖਾਇਆ। ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੀ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੀ ਸੰਗਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕਣ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਤੋਰੀ। ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਦੇ ਲਈ ਮਾਧਿਅਮ ਅਰਬੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਰੱਬੀ ਬੰਦਗੀ ਦੇ ਲਈ ਕਿਸੇ

ਹੋਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੰਤਰ, ਅੰਸ਼ ਜਾਂ ਪਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਆਪਣੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਇਬਾਦਤ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਵੇਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਨਿਤਨੇਮ ਭਾਵ ਮਰਯਾਦਾ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੋਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨਣ ਲਈ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦੈਵੀ-ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਥਾਪ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ/ਪੰਥ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖਣ ਦੇ ਤੱਥ ਤੋਂ ਭਲਾ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਕਿਵੇਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਲੋੜ ਸਿਰਫ ਘੁਰੂ Nanak in History ਅਤੇ ਘੁਰੂ Nanak in Faith ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਂਝੇ ਸੂਤਰ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨਣ ਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਉਦੈ ਤੇ ਸਿੰਘ ਗਰਜਨਾ ਨਾਲ ਤਸ਼ਰੀਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਤੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ ਉਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਰੱਬ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਹਿਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। :

ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਹਿ ਪਠਾਇਆ ॥ ... .. ਕਲਿ ਤਾਰਣੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਇਆ ॥ (1.23)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ/ਧਰਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਰਬਾਬੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਮਰਾਜ (Spiritual Empire) ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਸੱਚ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਉਪਰ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। :

ਨਾਨਕ ਰਾਜ ਚਲਾਇਆ ਸਤ ਕੋਟਿ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵੈ ਚੈ ॥ (ਪੰਨਾ 966)

ਇਹ ਇਕ ਐਸੀ ਨਿਵੇਕਲੀ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤੇ ਲੋਕ ਹਿਤਕਾਰੀ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਵਹਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਤਸ਼ਰੀਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:

ਹੋਰਿਓ ਗੰਗ ਵਹਾਈਐ ਦੁਨਿਆਈ ਆਖੈ ਕਿਕਿਉਨ ॥ (ਪੰਨਾ 967)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਦਿਆਂ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਰੱਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕੀਤੀਆਂ ਬਲਕਿ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀਆਂ ਲਈ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਫਜ਼ੂਲ ਦੇ ਕਰਮਕਾਂਡ, ਜੜ੍ਹ-ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕਮਾਉਣ ਉਪਰ ਲੱਗੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਕ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰੱਬੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਅਕੀਦੇ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਈਰਖਾ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਵਿਖਰੇਵਿਆਂ ਵਿਚ ਉਲਝੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉਪਰ ਗਾਮਜ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾ ਤਾਂ ਸੰਤ-ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਹੈ, ਨਾਹੀ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸਮਨਵੈ ਮਾਤਰ ਹੈ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਦੈਵੀ-ਬੰਦਗੀਦੇ ਦਸਤੂਰ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਮੁੱਢੋਂ-ਸੁੱਢੇਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਧਰਮ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ-ਅਨੁਭਵ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸਰਬੋਤਮ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਲਹਾਮ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸਿਰਫ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸੀ। ਉਹ ਪੁਰ

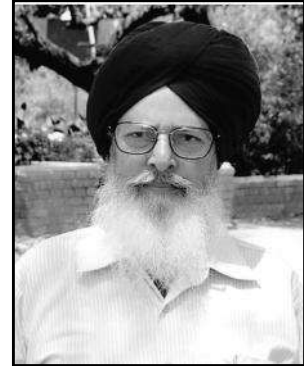
ਦਰਗਾਹੋਂ ਦੈਵੀ ਪਰਿਵਰਤਕ ਥਾਪੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਦੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਭਰਵਾਂ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੇ ਭਰਿਸ਼ਟ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀ, ਸਿਹਤਮੰਦ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਣ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਧਰਮਸਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਕੇ ਦੋਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਰੀਤ ਤੋਰੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀਨ (Medieval) ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਤੇਰੱਬ ਉੱਪਰ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਮਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੈਵੀ-ਬੰਦਗੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਵਿਚ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਤਰੀ-ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਬਲਕਿ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਦੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਸਨ ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਹਰ ਪਖੋਂ ਸਿਹਤਮੰਦ, ਸੁਦ੍ਰਿੜ ਤੇ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਨਵਾਂ ਵਿਸ਼ਵ-ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਰਹਿਬਰ ਵੀ ਸਨ।

****

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਅਰਬ-ਈਰਾਨ ਦੀ ਫੇਰੀ ਬਾਰੇ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋ.*

ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਜਨਮੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550ਵੇਂ ‘ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ’ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤ੍ਰ ਭਲਾ ਕੀ ਰਿਣ ਉਤਾਰ ਸਕੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਓਸ ‘ਮਰਦ-ਇ-ਕਾਮਿਲ’, ਬਚਨ-ਕੇ-ਬਲੀ, ਗੁਰੂ-ਪਰਮੇਸ਼ਵਰੀ ਸਰੂਪ, ਅਧਿਆਤਮੀ ਯੁਗ-ਪੁਰਖਾ ਦਾ! ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਖੇ ਪੂਰਬ-ਪੱਛਮ-ਉੱਤਰ-ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਮਾਨਵ ਕੀ ਹੀ ਕੀ ਸਗੋਂ ਪੂਰੀ ‘ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ’ ਜਿਥੇ, ਪ੍ਰਭੂ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ‘ਆਰਤੀ’ ਰੂਪ ਗੁਣਗਾਇਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਅਧਿਆਤਮ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਇਲਾਹੀ ਅਨੁਭਵ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ, ਯੂ.ਐਨ.ਓ. ਤਕ ਵੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਰਉਪਕਾਰ, ਮਾਨਵ-ਉਧਾਰ, ਇਨਸਾਨ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਸਰਵ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਦਰਸ-ਸਬਕ-ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਹਰ ਪੰਜਾਹ ਵਰ੍ਹੇ ਗੁਜ਼ਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਨਵੇਕਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਲਗਨ ਨੇ ਹਰ ਨਵੀਂ-ਨਵੇਲੀ ਮਾਨਵੀ ‘ਪਨੀਰੀ’ ਨੂੰ, ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਸਲ ਗੁਰਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਖੰਘਾਲਨ ਵਿਚ ਮਸਰੂਫ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਖੰਘਾਲਨ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਹੁਣ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਨਿਜ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ-ਪ੍ਰਮਾਣੀ (Evident) ਅਨੁਭਵ-ਭੰਡਾਰ ਦੇ ਖਰੇ-ਸਿੱਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਗਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਖ-ਪਰਖਣ (ਜ਼ਾਹਰਾ) ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਈਏ! ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਪੁਜਦੇ-ਪੁਜਦੇ ਅਸਾਂ ਨੇ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਰਲੱਭ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ-ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਸਮੱਗ੍ਰੀ ਨੂੰ ਜੁਟਾਉਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੋ ਸਕੇ ਹਾਂ।

ਦਰਸ਼ਨ-ਫਲਸਫੇ ਦੀਆਂ ਉਚ-ਉਡਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਾ-ਭੌਤਿਕ ਗਿਆਨ (Meta-physics) ਸਗੋਂ ਪਰਮ-ਤੱਤ-ਪ੍ਰਗਿਆਨ (Meta-metaphysics) ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸਾਂਝ ਪੁਆ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਿਸਾਲ ‘ੴ’ (ਭਾਵ ‘ਏਕੰਕਾਰੁ-ਓਅੰਕਾਰੁ’) ਹੈ। ‘ਸਤਿਨਾਮੁ’ ਤੋਂ ‘ਅਨੁਭਵ’ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲ (ਨਿਰ-ਜੀਵ/ਜੀਵਨ-ਇਹਸਾਸ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਇਆ ਹੋਇਆ) ਅਧਿਆਤਮ-ਚਿੰਤਨੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਾਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਗਿਆ। ‘ੴ’ ਨੂੰ ਨਜਿਠਣ ਲਈ ਪਰਮ-ਤਤ-ਪ੍ਰਗਿਆਨ ਭਾਵ ਅੰਤਹਕਰਣੀ-ਬਾਹਯਕਰਣੀ (Intro-spective/projective) ਪ੍ਰਗਿਆਨ ਦਰਕਾਰ (ਲੋੜੀਂਦਾ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਿਰਫ ਗਿਆਨ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਖੈਰ! ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰ-ਪਰਮੇਸ਼ਵਰੀ ਅਧਿਆਤਮ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀਆਂ ਨੂੰ (ਦਸ-ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ) ਬ੍ਰਹਮ-ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਸਬਦ ਰੂਪ ‘ਪ੍ਰਾਚਯ-ਪ੍ਰਗਿਆ’ (ਪਰਚਾ) ਅਤੇ ‘ਦੀਦਾਰੀ’ (evident perception) ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ‘ਖ਼ਾਲਸੇ’ ਦੇ ਭਵਿੱਖ-ਪ੍ਰਾਇਣਾ ਜਰਅਤ-ਜਲੌ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਜੋਕ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕਿਰਦਾਰ ਹੈ।

ਕੀ ‘ਇਤਿਹਾਸ’ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਵੇਕਲੀ ਪੁਲਾਂਘ ਪੁੱਠੀ ਹੈ, ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ? ਵਾਕਈ ਇਉਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਲਾਂਘ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਤਾਂ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਉਂ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

**#289, Vidya Nagar, Opp.Pbi Uni, Patiala, 9815165069

ਪਰ ਵੀਹਵੀਂ-ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੀ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰਮਾਣ ਨੂੰ ਜੁਟਾਉਂਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ?

ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮਿਤੀ-ਵਾਰ ਵੇਰਵਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਬਲ-ਈਰਾਨ-ਬਗਦਾਦ-ਮੱਕਾ-ਮਦੀਨਾ ਆਦਿ ਦੀ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਆਉਂਦੇ ਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ (ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ) ਸਾਨੂੰ 1930-35 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਓਦੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਹੁਸੈਨ ਨਾਮ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਤੇ ਫਾਰਸੀ-ਅਰਬੀ ਵਿਦਵਾਨ, ਨੂੰ 'ਮਦੀਨੇ' ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਮ-ਸਫਰ 'ਤਾਜੁਦੀਨ' ਵਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਸਫਰਨਾਮਾ (**ਸੱਯਾਹਤ-ਓ-ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਫਕੀਰ**) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਹੁਸੈਨ (ਪਿਛੋਂ ਸੱਯਦ ਪ੍ਰਿਥੀਪਾਲ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਜਫਰ ਜਾਲ ਕੇ 'ਖਰੜੇ' ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ, ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ, ਸਿਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰ, ਇਕ-ਇਕ ਮਿਤਿ, ਤੱਥ, ਨੁਕਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ-ਸਥਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ-ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਜੋ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਸਸ਼ੋਭਿਤ ਹੋਵੇਗਾ।

'ਸੱਯਾਹਤ-ਓ-ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਫਕੀਰ' (ਲੇਖਕ ਤਾਜੁਦੀਨ) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ 1503-06 ਦਰਮਿਆਨ ਮੱਕੇ-ਮਦੀਨੇ ਦੀ ਫੇਰੀ (ਜ਼ਿਆਰਤ) ਦੇ ਮੌਕੇ ਕਦੋਂ-ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ (ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰ ਵਜੋਂ) ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550ਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਦੇ ਮੌਕੇ)।

ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਹ ਵੀ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸਰਕਾਰ-ਦਰਬਾਰੀ ਤੰਤੂ ਦੇ ਬੜੇ ਤਕੜੇ 'ਰੁਕਮ' (ਹਾਕਮ) ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੈਦਰ 'ਤੁਗਲਕ' ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਇਤਿਹਾਸ-ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਜੀਵਨੀ' (**ਤਾਰਖ-ਇ-ਰਾਸ਼ਿਦੀ**), ਜੋ ਮੂਲ ਵਿਚ ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਸੀ, ਦਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰੂਪ ਐਨ-ਇਲਿਆਸ (N. Elias) ਅਤੇ ਡੀ. ਰੌਸ (D. Ross) ਨੇ ਪਾਠਕਾਂ ਪਾਸ ਕੁਝ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਿਸ ਤੋਂ 'ਬਾਬਰ-ਜਾਬਰ' ਦੀ 'ਕਰਨੀ' ਦਾ ਚਿੱਠਾ ਖੋਜਕਾਰ-ਵਿਦਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਪਾਸ ਪੁਜਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ 1541-51 ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਲੇਖਕ (ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੈਦਰ ਤੁਗਲਕ) ਨੇ ਖੁਦ ਲਿਖੀ ਸੀ। (ਭਾਵੇਂ ਬਾਬਰ ਨੇ ਮੁਗਲ (ਚਗਤਾਈ) ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਨੂੰ 1526 ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ)।

ਬਾਬਰ-ਜਾਬਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ?

ਹਵਾਲੇ:

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਖੁਰਾਸਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ ॥

ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗੁਲ ਚੜਾਇਆ ॥

ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੇ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ ॥ ੧ ॥

ਕਰਤਾ ਤੂੰ ਸਭਨਾ ਕਾ ਸੋਈ ॥ ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਸਕਤਾ ਸੀਹੁ ਮਾਰੈ ਪੈ ਵਗੈ ਖਸਮੈ ਸਾ ਪੁਰਸਾਈ ॥

ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਿ ਵਿਗੋਏ ਕੁਤੀਂ ਮੁਇਆ ਸਾਰ ਨਾ ਕਾਈ ॥

ਆਪੇ ਜੋੜਿ ਵਿਛੋੜੇ ਆਪੇ ਵੇਖੁ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ ॥ ੨ ॥

ਜੇ ਕੋ ਨਾਉ ਧਰਾਏ ਵਡਾ ਸਾਦ ਕਰੇ ਮਨਿ ਭਾਣੇ ॥

ਖਸਮੈ ਨਦਰੀ ਕੀੜਾ ਆਵੈ ਜੇਤੇ ਚੁਗੈ ਦਾਣੇ ॥

ਮਰਿ ਮਰਿ ਜੀਵੈ ਤਾ ਕਿਛੁ ਪਾਏ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ ॥ ੩ ॥ ੫ ॥ ੩੯

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ (ਪੰ. 3੬੦)

ੴ ਸਿਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਘਰ ੩ ॥
 ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆ ਮਾਂਗੀ ਪਾਇ ਸੰਧੂਰੁ ॥ ਸੇ ਸਿਰ ਕਾਤੀ ਮੁੰਨੀਅਨਿ ਗਲ ਵਿਚਿ ਆਵੈ ਧੂੜਿ ॥
 ਮਹਲਾ ਅੰਦਰਿ ਹੋਦੀਆ ਹੁਣਿ ਬਹਣਿ ਨ ਮਿਲਨਿ ਹਦੂਰਿ ॥ ੧ ॥
 ਆਦੇਸੁ ਬਾਬਾ ਆਦੇਸੁ ॥ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖਹਿ ਵੇਸ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਜਦਹੁ ਸੀਆ ਵੀਆਹੀਆ ਲਾੜੇ ਸੋਹਨਿ ਪਾਸਿ ॥ ਹੀਡੋਲੀ ਚੜਿ ਆਈਆ ਦੰਦਖੰਡ ਕੀਤੇ ਰਾਸਿ ॥
 ਉਪਰਹੁ ਪਾਣੀ ਵਾਰੀਐ ਝਲੇ ਝਿਮਕਨਿ ਪਾਸਿ ॥ ੨ ॥ ਇਕੁ ਲਖੁ ਲਹਨਿ ਬਹਿਠੀਆ ਲਖੁ ਲਹਨਿ ਖੜੀਆ ॥
 ਗਰੀ ਛੁਹਾਰੇ ਖਾਂਦੀਆ ਮਾਣਨਿ ਸੇਜੜੀਆ ॥ ਤਿਨ ਗਲਿ ਸਿਲਕਾ ਪਾਈਆ ਤੁਟਨਿ ਮੋਤਸਰੀਆ ॥ ੩ ॥
 ਧਨੁ ਜੋਬਨੁ ਦੁਇ ਵੈਰੀ ਹੋਏ ਜਿਨੀ ਰਖੇ ਰੰਗੁ ਲਾਇ ॥ ਦੂਤਾ ਨੋ ਫੁਰਮਾਇਆ ਲੈ ਚਲੇ ਪਤਿ ਗਵਾਇ ॥
 ਸੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਦੇ ਵਡਿਆਈ ਜੇ ਭਾਵੈ ਦੇਇ ਸਜਾਇ ॥ ੪ ॥
 ਅਗੋ ਦੇ ਜੇ ਚੇਤੀਐ ਤਾਂ ਕਾਇਤੁ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ ॥ ਸਾਹਾਂ ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਈਆ ਰੰਗਿ ਤਮਾਸੈ ਚਾਇ ॥
 ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਰੁ ਨਾ ਰੋਟੀ ਖਾਇ ॥ ੫ ॥
 ਇਕਨਾ ਵਖਤ ਖੁਆਈਅਹਿ ਇਕਨਾ ਪੂਜਾ ਜਾਇ ॥ ਚਉਕੇ ਵਿਣੁ ਹਿੰਦਵਾਣੀਆ ਕਿਉ ਟਿਕੇ ਕਢਹਿ ਨਾਇ ॥
 ਰਾਮ ਨਾ ਕਬਹੂ ਚੇਤਿਓ ਹੁਣਿ ਕਹਣਿ ਨ ਮਿਲੈ ਖੁਦਾਇ ॥ ੬ ॥
 ਇਕਿ ਘਰਿ ਆਵਹਿ ਆਪਣੈ ਇਕਿ ਮਿਲਿ ਮਿਲਿ ਪੁਛਹਿ ਸੁਖ ॥
 ਇਕਨਾ ਏਹੋ ਲਿਖਿਆ ਬਹਿ ਬਹਿ ਰੋਵਹਿ ਦੁਖ ॥
 ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੇ ਥੀਐ ਨਾਨਕ ਕਿਆ ਮਾਨੁਖ ॥ ੭ ॥ ੧੧ ॥
 ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਕਹਾ ਸੁ ਖੇਲ ਤਬੇਲਾ ਘੋੜੇ ਕਹਾ ਭੇਰੀ ਸਹਨਾਈ ॥
 ਕਹਾ ਸੁ ਤੇਗ ਬੰਦ ਗਾਡੇਰੜਿ ਕਹਾ ਸੁ ਲਾਲ ਕਵਾਈ ॥
 ਕਹਾ ਸੁ ਆਰਸੀਆ ਮੁਹ ਬੰਕੇ ਐਥੈ ਦਿਸਹਿ ਨਾਹੀ ॥ ੧ ॥
 ਇਹੁ ਜਗੁ ਤੇਰਾ ਤੂ ਗੋਸਾਈ ॥
 ਏਕ ਘੜੀ ਮਹਿ ਥਾਪਿ ਉਥਾਪੇ ਜਰੁ ਵੰਡਿ ਦੇਵੈ ਭਾਂਈ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਕਹਾਂ ਸੁ ਘਰ ਦਰ ਮੰਡਪ ਮਹਲਾ ਕਹਾ ਸੁ ਬੰਕ ਸਰਾਈ ॥
 ਕਹਾਂ ਸੁ ਸੇਜ ਸੁਖਾਲੀ ਕਾਮਣਿ ਜਿਸੁ ਵੇਖਿ ਨੀਦ ਨ ਪਾਈ ॥
 ਕਹਾ ਸੁ ਪਾਨ ਤੰਬੋਲੀ ਹਰਮਾ ਹੋਈਆ ਛਾਈ ਮਾਈ ॥ ੨ ॥
 ਇਸੁ ਜਰ ਕਾਰਣਿ ਘਣੀ ਵਿਗੁਤੀ ਇਨਿ ਜਰ ਘਣੀ ਖੁਆਈ ॥
 ਪਾਪਾ ਬਾਝਹੁ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਮੁਇਆ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਈ ॥
 ਜਿਸ ਨੋ ਆਪਿ ਖੁਆਏ ਕਰਤਾ ਖੁਸਿ ਲਏ ਚੰਗਿਆਈ ॥ ੩ ॥
 ਕੋਟੀ ਹੂ ਪੀਰ ਵਰਜਿ ਰਹਾਏ ਜਾ ਮੀਰੁ ਸੁਣਿਆ ਧਾਇਆ ॥
 ਥਾਨ ਮੁਕਾਮ ਜਲੇ ਬਿਜ ਮੰਦਰ ਮੁਛਿ ਮੁਛਿ ਕੁਇਰ ਰੁਲਾਇਆ ॥
 ਕੋਈ ਮੁਗਲੁ ਨ ਹੋਆ ਅੰਧਾ ਕਿਨੈ ਨ ਪਰਚਾ ਲਾਇਆ ॥ ੪ ॥
 ਮੁਗਲ ਪਠਾਣਾ ਭਈ ਲੜਾਈ ਰਣ ਮਹਿ ਤੇਗ ਵਗਾਈ ॥
 ਓਨੀ ਤੁਪਕ ਤਾਣਿ ਚਲਾਈ ਓਨੀ ਹਸਤਿ ਚਿੜਾਈ ॥

ਜਿਨ ਕੀ ਚੀਰੀ ਦਰਗਹ ਪਾਟੀ ਤਿਨਾ ਮਰਣਾ ਭਾਈ ॥ ੫ ॥

ਇਕ ਹਿੰਦਵਾਣੀ ਅਵਰ ਤੁਰਕਾਣੀ ਭਟਿਆਣੀ ਠਕੁਰਾਣੀ ॥

ਇਕਨਾ ਪੇਰਣ ਸਿਰ ਖੁਰ ਪਾਟੇ ਇਕਨਾ ਵਾਸੁ ਮਸਾਣੀ ॥

ਜਿਨ ਕੇ ਬੰਕੇ ਘਰੀ ਨਾ ਆਇਆ ਤਿਨ ਕਿਉ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਣੀ ॥ ੬ ॥

ਆਪੇ ਕਰੇ ਕਰਾਏ ਕਰਤਾ ਕਿਸ ਨੋ ਆਖਿ ਸੁਣਾਈਐ ॥

ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਤੇਰੈ ਭਾਣੈ ਹੋਵੈ ਕਿਸਥੈ ਜਾਇ ਰੂਆਈਐ ॥

ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮਿ ਚਲਾਏ ਵਿਗਸੈ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਪਾਈਐ ॥ ੭ ॥ ੧੨ ॥

(ਪੰਨਾ - ੪੧੮)

ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

ਕਾਜੀਆ ਬਾਮਣਾ ਕੀ ਗਲ ਥਕੀ ਅਗਦੁ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

ਮੁਸਲਮਾਨੀਆ ਪੜਹਿ ਕੇਤਬਾ ਕਸਟ ਮਹਿ ਕਰਹਿ ਖੁਦਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

ਜਾਤਿ ਸਨਾਤੀ ਹੋਰਿ ਹਿੰਦਵਾਣੀਆ ਏਹਿ ਭੀ ਲੇਖੈ ਲਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

ਖੂਨ ਕੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਵੀਅਹਿ ਨਾਨਕ ਰਤੁ ਕਾ ਕੰਗੂ ਪਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥ ੧ ॥

ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਗੁਣ ਨਾਨਕੁ ਗਾਵੈ ਮਾਸੁਪਰੀ ਵਿਚਿ ਆਖੁ ਮਸੋਲਾ ॥

ਜਿਨਿ ਉਪਾਈ ਰੰਗਿ ਰਵਾਈ ਬੈਠਾ ਵੇਖੈ ਵਖਿ ਇਕੋਲਾ ॥

ਸਚਾ ਸੋ ਸਾਹਿਬੁ ਸਚੁ ਤਪਾਵਸੁ ਸਚੜਾ ਨਿਆਉ ਕਰੇਗੁ ਮਸੋਲਾ ॥

ਕਾਇਆ ਕਮੜੁ ਟੁਕੁ ਟੁਕੁ ਹੋਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਸਮਾਲਸੀ ਬੋਲਾ ॥

ਆਵਨਿ ਅਠਤਰੈ ਜਾਨਿ ਸਤਾਨਵੈ ਹੋਰੁ ਭੀ ਉਠਸੀ ਮਰਦ ਕਾ ਚੇਲਾ ॥

ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੋਲਾ ॥ ੨॥੩॥੫ ॥

(ਪੰਨਾ ੭੨੨)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ:

ਬਾਬਾ ਫਿਰ ਮੱਕੇ ਗਯਾ ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਧਾਰੇ ਬਨਵਾਰੀ ।

ਬਾਬਾ ਗਿਆ ਬਗਦਾਦ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਇ ਕੀਆ ਅਸਥਾਨ ।

ਇਕ ਬਾਬਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੂਜਾ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨ ।

ਗੜ੍ਹ ਬਗਦਾਦ ਨਿਵਾਇ ਕੈ ਮੱਕਾ ਮਦੀਨਾ ਸੱਭ ਨਿਵਾਯਾ ।

ਸਿਧ ਚੌਰਾਸੀਹ ਮੰਡਲੀ ਖਦਦਰਸਨ ਪਾਖੰਡ ਜਿਣਾਸਾ ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗਯਾ ਜੀ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਂ ਮੁਰਸ਼ਦਿ ਕਾਮਲ ਅਸਤ

ਕਿ ਫਜ਼ਲਸ਼ ਬ-ਹਰ ਦੋਜਹਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਅਸਤ

ਜ਼ ਸ਼ਬਦਸ਼ ਯਕੇ ਹਰਫ਼ਸੁਦ ਆਸਕਾਰ

ਕਿ ਹਰ ਹਰ ਹਰੀ ਰਾ ਬਗੋ ਬਾਰ ਬਾਰ ।

ਅਲਾਮਾ ਇਕਬਾਲ: ਨਾਨਕ

ਕੌਮ ਨੇ ਪੈਗਾਮ ਗੌਤਮ ਦੀ ਤਰਾ ਪਰਵਾਹ ਨ ਕੀ ।

ਕਦਰ ਪਹਿਚਾਨੀ ਨ ਅਪਨੇ ਗੋਹਰਿ ਯਕਦਾਨਹ ਕੀ ।

ਆਹ! ਬਦਕਿਸਮਤ ਰਹੇ ਆਵਾਜਿ ਹਕ ਸੇ ਬੇ-ਖਬਰ ।

ਗਾਫਿਲ ਅਪਨੇ ਫਲ ਕੀ ਸ਼ੀਰੀਨੀ ਸੇ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸ਼ਜਰ ।

ਆਸਕਾਰ ਉਸ ਨੇ ਕੀਆ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਾ ਰਾਜ਼ ਥਾ।
 ਹਿੰਦ ਕੋ ਲੇਕਿਨ ਖਯਾਲੀ ਫਲਸਫਾ ਪਰ ਨਾਜ਼ ਥਾ।
 ਸ਼ਮਅ ਹੱਕ ਸੇ ਜੋ ਮੁਨੱਵਰ ਹੋ ਯਹ ਵਹੁ ਮਹਿਫਿਲ ਨਾ ਥੀ।
 ਬਾਰਸ਼ਿ ਰਹਿਮਤ ਹੂਵੀ ਲੇਕਿਨ ਜ਼ਮੀਂ ਕਾਬਿਲ ਨਾ ਥੀ।
 ਆਹ! ਸ਼ੂਦਰ ਕੇ ਲੀਏ ਹਿੰਦੋਸਤਾਂ ਗਮਖਾਨਾ ਹੈ।
 ਦਰਦਿ ਇਨਸਾਨੀ ਸੇ ਇਸ ਬਸਤੀ ਕਾਦਿਲ ਬੇਗਾਨਾ ਹੈ।
 ਬ੍ਰਹਮਨ ਸਰਸ਼ਾਰ ਹੈ ਅਬ ਤਕ ਮੈਇ ਪਿੰਦਾਰ ਮੇਂ।
 ਸ਼ਮਅ ਗੌਤਮ ਜਲ ਰਹੀ ਹੈ ਮਹਿਫਲਿ ਅਗਯਾਰ ਮੇਂ।
 ਬੁਤਕਦਾ ਫਿਰ ਬਾਅਦਿ ਮੁੱਦਤ ਕੇ ਮਗਰ ਰੌਸ਼ਨ ਹੂਵਾ।
 ਨੂਰਿ ਇਬਰਾਹੀਮ ਸੇ ਆਜ਼ਰ ਕਾ ਘਰ ਰੌਸ਼ਨ ਹੂਵਾ।
 ਫਿਰ ਉਠੀ ਆਖਰ ਸਦਾ ਤੌਹੀਦ ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਸੇ।
 ਹਿੰਦ ਕੋ ਇਕ ਮਰਦਿ ਕਾਮਿਲ ਨੇ ਜਗਾਯਾ ਖ਼ਾਬ ਸੇ। (ਬਾਂਗਿਦੌਰਾ)

Reference:

Guru Granth Sahib

Janam Sakhis

Vaaran Bhai Gurdas

Guru Kian Sakhian : (Bhai Sewa Singh)

Twarikh-e-Rashidi: Mirza Haider 'Tughlat'

Bansavali Namah: Kesar Singh 'Chhiber'

Saheed Bilas Bhai Mani Singh (Bhai Sewa Singh)

Atlas: Travells of Baba Nanak: Kirpal Singh

Sayyahat-O-Baba Nanak Faquir : Taaj-ud-Din (1506-09) (By Sayyed Prithipal Singh)

Akali Morche Atte 'Jhabber' : Editor S. Narain Singh

Hazuri Sathi : Akali Kaur Singh

Gujhe Heerai : Budh Singh 'Poonch'

Chonvein Rattan : Budh Singh 'Poonch'

Kashmir Laee Qurbani : Himat Singh,

Sacrifice For Kashmir : Himat Singh

ਨਾਮ : ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਪੁੱਤਰ ਸ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਪਾਜ਼ਲਾ ਜਿਲ੍ਹਾ ਬਾਰਾਮੂਲਾ ਕਸ਼ਮੀਰ/ਜਨਮ 1940 ਈ.

ਵਿਦਿਆ: ਤਿੰਨ ਐਮ.ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ, ਫਲਾਸਫੀ, ਫਾਰਸੀ), ਗਿਆਨੀ

ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ: (ੳ) ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ, ਬਾਰਾਮੂਲਾ ਕਸ਼ਮੀਰ (1964)

(ਅ) ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ (1965)

(ੲ) ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ (1966-1999)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ

ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਸਦਾਚਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੁਚਾਰੂ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਧੁਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਨੈਤਿਕਤਾ। ਸਮੂਹ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਅਰਥ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਦਾਚਾਰ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵੱਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸਹੀ ਅਤੇ ਗਲਤ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ:

Morality has been regarded as universal in the sense that its rules and protection extend to all who are human. Precisely because it is a reasoned method of settling social disputes and, hence, superior to force or coercion, moral discourse remains the preferred of relating to all who are capable of this method of social adjudication.¹

ਹਰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰੀ ਬਣਾਉਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਧਰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰੀ ਬਿਰਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਇਛੁਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਮਰ ਦੇ ਇਕ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨਜਾਚ ਦਾ ਅੰਗ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਸਪਸ਼ਟ ਮਿਸਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨਗਰ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਥੇ ਵੱਸੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਗਿਣਤੀਆਂ-ਮਿਣਤੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਰੱਬੀ ਪੁਰਖ ਜਾਂ ਦੈਵੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵੱਜੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਮਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਈ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਕਠੋਰ ਮਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਉਸੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਿਸਾਲ ਇਹ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਿਹੜੇ ਵੀ

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਮਿਲੇ, ਦੁਬਾਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤਾ ਵਾਲੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ

ਤਿਨ ਕਉ ਕਿਆ ਉਪਦੇਸੀਐ ਜਿਨ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਉ ॥ 2

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਗਤ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਅਜਿਹੇ ਕੀਰਤੀਮਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਤਤਕਾਲੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਅਸੰਭਵ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਈਰਖਾ, ਦਵੈਖ, ਨਫਰਤ ਆਦਿ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਦਾ ਧੁਰਾ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਨਿਯਮ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਨਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ

ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੇ ॥ 3

ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰਿ ॥

ਨਾਨਕ ਕੂੜੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥ 4

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਲਜੁਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਜੁਗ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਬੇਈਮਾਨੀ, ਬਦਕਾਰੀ, ਪਾਪ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤਤਕਾਲੀ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਸ ਜੁਗ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਵਰਨਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਵਾੜ ਖੇਤ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲੱਗੀ ਸੀ, ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨਿਆਂ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਸਾਂ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।⁵ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਰਾਜ ਧਰਮ, ਕੁਲ ਧਰਮ, ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਧਰਮ, ਆਸ਼ਰਮ ਧਰਮ ਆਦਿ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਪ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਪੂਜਾ-ਅਰਚਨਾ ਲਈ ਵੀ ਟੈਕਸ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।⁶ ਹਾਕਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਟੈਕਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਧਰਮ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵੱਲ ਮੋੜਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਖੇ ਵੇਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਕੇਵਲ ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੱਕ ਹੀ ਸਿਮਟ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਹਾਨੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਮਨਫੀ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨਾਲ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਅਣਖ ਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਮਨਫੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਮਰਜੀ ਜਿਧਰ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਆਗਮਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ 712 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।⁷ ਮੁਸਲਿਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਿਆ ਸੀ, ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਨਿਜੀ ਜਾਗੀਰਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉੱਚ ਅਹੁਦਿਆਂ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨੀਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਮਦੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਹੜੀ ਜੀਵਨਜਾਚ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰੀ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ।⁸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਜਿਹੀ ਬਿਰਤੀ ਅਧੀਨ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਮਦੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੁਸਲਿਮ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੱਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਵਰਗ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਵਰਗ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਲੱਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਉਥੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੂਫੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ੌਕ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕੱਵਾਲੀ ਗਾਉਣ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੋ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਂਝ ਕਾਇਮ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਉਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਵੀ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮੁਸਲਿਮ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਰਾਜ-ਧਰਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜੁਲਮ ਅਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨਿਰਬਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਿਰਬਲ ਅਤੇ ਅਸਹਾਈ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਕੌਮ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਧਰਮ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨਜਾਚ ਅਪਣਾਉਣੀ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲੁਕਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਿੰਦੂ

ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਖਿਚੋਤਾਣ ਵਧਣ ਲੱਗੀ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਚਾਰਿ ਮਜਹਬਾ ਜਗ ਵਿਚਿ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਣੇ ॥
ਖੁਦੀ ਬਖੀਲਿ ਤਕਬਰੀ ਖਿਚੋਤਾਣ ਕਰੇਨਿ ਧਿਛਾਣੇ ॥
ਗੰਗ ਬਨਾਰਸਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮਕਾ ਕਾਬਾ ਮੁਸਲਮਾਣੇ ॥
ਸੁੰਨਤਿ ਮੁਸਲਮਾਣ ਦੀ ਤਿਲਕ ਜੰਦੂ ਹਿੰਦੂ ਲੋਭਾਣੇ ॥
ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਕਹਾਇਦੇ ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਦੁਇ ਰਾਹ ਭੁਲਾਣੇ ॥
ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਭੁਲਾਇਕੈ ਮੋਹੇ ਲਾਲਚ ਦੁਨੀ ਸੈਤਾਣੇ ॥
ਸਚੁ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਇਆ ਖਹਿ ਮਰਦੇ ਬਾਹਮਣ ਮਉਲਾਣੇ ॥ 9

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਮਾਜ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁਖ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਲਾਲਚ-ਮੁਖੀ ਬਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਸੱਚ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਅਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸਪਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਧ ਰਹੀ ਭੇਦਭਾਵ ਅਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਣ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰੀ ਜੀਵਨਜਾਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਮੁਖੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਹਿਤ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਮਿਸ਼ਨ ਅਰੰਭਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਆਸ਼ੇ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਬੋਲ ਦੈਵੀ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ।¹⁰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਤਤਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਗੁਰੂ-ਚੇਲੇ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਧੀਨ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਕਿਆਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਨਿਗੁਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਗਵਾਈ ਅਸੰਭਵ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਖ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿੜ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਅਪਰੰਪਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਪਰਮੇਸਰੁ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰੁ ਮਿਲਿਆ ਸੋਈ ਜੀਉ ॥ 11

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦਾ ਵਰਨਨ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ¹² ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਦੈਵੀ ਅਭੇਦਤਾ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਦਾਸੀਆਂ 'ਤੇ ਗਏ ਸਨ।¹³ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਵੇਈ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਘਟਨਾ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਬਿਆਨ

ਕਰਦਾ ਹੈ, ‘ਆਗਿਆ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਹੋਈ, ਜੋ ਨਾਨਕ ਭਗਤੁ ਹਾਜਰ ਹੋਇਆ।’ ਸਾਖੀਕਾਰ ਅੱਗੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ

‘ਤਬ ਫਿਰਿ ਆਗਿਆ ਆਈ, ਹੁਕਮ ਹੋਆ:

ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਉਪਰਿ ਤੇਰੀ ਨਦਰਿ, ਤਿਸ ਉਪਰਿ ਮੇਰੀ ਨਦਰਿ।

ਜਿਸ ਉਪਰਿ ਤੇਰਾ ਕਰਮੁ, ਤਿਸੁ ਉਪਰਿ ਮੇਰਾ ਕਰਮੁ।

ਮੇਰਾ ਨਾਉ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸੁਰ, ਅਰੁ ਤੇਰਾ ਨਾਉ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸੁਰ।

ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੈਰੀਪਇਆ, ਸਿਰਪਾਉ ਦਰਗਾਹੋਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ।’

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਹੈ ਹੈ ਕਰਦੀ ਸੁਣੀ ਲੁਕਾਈ’ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਹਿਤ ‘ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ’ ਸੀ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ‘ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਏ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਹ ਕਰਮਕਾਂਡ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪਰਮਸਤਿ ਦੇ ਮਾਰਗ ‘ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨਿਰਾਰਥਕ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਖੜੋਤ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਵਰਗ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਮਨ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਹੋ ਗਏ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣਾ ਲਗ-ਪਗ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਅਸੰਭਵ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਮਾਰਗ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਸੁਚਾਰੂ ਅਤੇ ਸਾਰਥਿਕ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਸਹੀ ਸੋਝੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਉਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸੋਝੀ

ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ‘ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ, ਸਦਾਚਾਰ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰਪਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਹੀ ਸੋਝੀ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇਹ ਇਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਹੀ ਸੋਝੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਰਾਵਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਖ਼ਸ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਚਿਆਰੇ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ‘ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕੀਦੇ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਹ ਪਹਿਰਾਵਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।¹⁴ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਚਰਚਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀਆਂ ‘ਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਰਾਵਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ਮਈ ਬਣਾ ਸਕਣ

ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣ।¹⁵ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਸਿਰਜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨਜਾਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਜਿਥੇ ਵੀ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਏਸੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਸਚਿਆਰੀ ਜੀਵਨਜਾਚ ਸਚਿਆਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ ਜਾਣੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਵੱਲ ਮੁੜੇ ਸਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨਜਾਚ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਾਣੀ ‘ਜਪੁ’ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਸਪਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥¹⁶

ਸਚਿਆਰਾ ਬਣਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਰਨਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਚਿਆਰਾ ਬਣਨ ਲਈ ਸਮਕਾਲੀ ਧਰਮ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮਾਰਗਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਚਿਆਰਾ ਬਣਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਚਿਆਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਬਾਣੀ ਸੁਣਨ ਨਾਲ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਚਨ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹਾ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਥੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਿਖਰ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਮੂਹ ਪੜਾਅ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਚਿਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ‘ਸੱਚ ਖੰਡ’ ਤੱਕ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਤੈਅ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਪੜਾਅ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਪਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਸਚਿਆਰੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਨਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰਸਿਖ ਭਲਕੇ ਉਠ ਕਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਰੁ ਨਾਵੰਦਾ।
ਗੁਰੁ ਕੈ ਬਚਨ ਉਚਾਰਿਕੈ ਧ੍ਰਮਸਾਲਾ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਕਰੰਦਾ।
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚਿ ਜਾਇਕੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੁਣੰਦਾ।
ਸੰਕਾ ਮਨਹੁੰ ਮਿਟਾਇਕੈ ਗੁਰੁ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵ ਕਰੰਦਾ।
ਕਿਰਤ ਵਿਰਤ ਕਰਿ ਧਰਮੁ ਦੀ ਲੈ ਪਰਸਾਦ ਆਣਿ ਵਰਤੰਦਾ।
ਗੁਰ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਦੇਇ ਕਰਿ ਪਿਛੋਂ ਬਚਿਆ ਆਪ ਖਵੰਦਾ।
ਕਲੀਕਾਲ ਪਰਗਾਸ ਕਰਿ ਗੁਰੁ ਚੇਲਾ ਚੇਲਾ ਗੁਰੁ ਸੰਦਾ।
ਗੁਰਮੁਖ ਗਾਡੀ ਰਾਹੁ ਚਲੰਦਾ।¹⁷

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 19 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ 974 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਪੁ, ਆਸਾ ਖਵਿਾਰ, ਪਟੀ, ਆਰਤੀ, ਓਅੰਕਾਰ, ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਆਦਿ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰੂ

ਜੀ ਨੇ ਮਾਝ, ਆਸਾ ਅਤੇ ਮਲਾਰ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਵਾਦੀ ਅਤੇ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਬਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਜੀਵਨਜਾਚ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕੁਚੀਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਮਾਨਵਤਾ-ਮੁਖੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਬਦਲਾਉ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੜ੍ਹ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਆਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬਦਲਾਉ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮਾਰਗ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆ ਕੇ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਮਾਰਗ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਿਕ ਜੀਵਨਜਾਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਦਾਸੀਆਂ ‘ਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਮਾਰਗ ਪਾਇਆ¹⁸, ਉਸੇ ਦੀ ਭਉ-ਭਾਵਨੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗਿਆਨਵਾਨ ਪੁਰਖਾਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪਿਰਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ¹⁹, ਸਦਾਚਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਸਮਝਾਇਆ²⁰, ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵਾਧੇ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਸਥਾਗਤ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ²¹, ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪਹਾੜਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ²², ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਦਸਾਂ-ਨੁਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ-ਕਮਾਈ ਕਰ ਕੇ ਵੰਡ-ਛਕਣ²³ ਦੇ ਸੰਸਥਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਰਹਿ ਕੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਇਆ, ਜਾਤਪਾਤ ਅਤੇ ਭੇਦਭਾਵ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨਜਾਚ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ²⁴, ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ, ਪਾਖੰਡਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ²⁵, ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ²⁶ ਅਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਵੀ ਉਨ੍ਹੀ ਹੀ ਸਹਾਈ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ‘ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਹੋਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਦਾਰਥਕ ਦੌੜ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਖੜਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪਖੰਡ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੇਦ ਮੰਤਰਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਜਿਸ ਦੇ

ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਲੋਕ ਬਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੂਝ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਕੂੜ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਏਅਰ-ਕੰਡੀਸ਼ਨਡ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਵੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ‘ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ’ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ‘ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ’ ਦੀ ਆਸ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਹੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਉਕਤ ਸਮੂਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਦਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਰਮਾਰਥ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਤਿੰਨ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਜਗਤ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਚੈਵੀ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਮਾਰਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸਤਾਰ-ਵਰਨਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ

1. Ronald M. Green, Morality and Religion, in *The Encyclopedia of Religion*, vol. 10, p. 94.
2. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 150.
3. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 722.
4. ਉਹੀ, 471.
5. ਕਲ ਆਈ ਕੁੱਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਜ ਹੋਆ ਮੁਰਦਾਰ ਗੁਸਾਈ ॥
ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਂਵਦੇ ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ ॥
ਪਰਜਾ ਅੰਧੀ ਗਿਆਨ ਬਿਨ ਕੂੜ ਕੁਸਤ ਮੁਖਹੁ ਅਲਾਈ ॥
ਚੇਲੇ ਸਾਜ ਵਜਾਇੰਦੇ ਨੱਚਣ ਗੁਰੂ ਬਹੁਤ ਬਿਧ ਭਾਈ ॥
ਸੇਵਕ ਬੈਠਨ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰ ਉਠ ਘਰੀਂ ਤਿਨਾੜੇ ਜਾਈ ॥
ਕਾਜੀ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਵਤੀ ਵੱਢੀ ਲੈਕੇ ਹੱਕ ਗਵਾਈ ॥
ਇਸੜੀ ਪੁਰਖਾ ਦਾਮ ਹਿਤ ਭਾਵੇਂ ਆਇ ਕਿਥਾਉਂ ਜਾਈ ॥
ਵਰਤਿਆ ਪਾਪ ਸਭਸ ਜਗ ਮਾਂਹੀ ॥ ਵਾਰ 1, ਪਉੜੀ 30
6. ਦੇਵਲ ਦੇਵਤਿਆ ਕਰੁ ਲਾਗਾ ਐਸੀ ਕੀਰਤਿ ਚਾਲੀ ॥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1191.
7. The history of Islam in the Punjab begins with the conquest of Multan by Muhammad Ibn Qasim in 712. H.A. Rose (Comp.), *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and North-West Frontier Province*, Vol. I, p. 489.
8. ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ ਸੰਜਮੁ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ ॥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 471.
9. ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ , ਵਾਰ 1, ਪਉੜੀ 21.
10. ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 722.
ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੋਲਾ ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 723.
ਹਉ ਆਪਹੁ ਬੋਲਿ ਨ ਜਾਣਦਾ ਮੈ ਕਹਿਆ ਸਭੁ ਹੁਕਮਾਉ ਜੀਉ ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 763.
ਕਿਆ ਹਉ ਕਥੀ ਕਥੇ ਕਥਿ ਦੇਖਾ ਮੈ ਅਕਥੁ ਨ ਕਥਨਾ ਜਾਈ ॥
ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਆਖਾ ਤਿਲੁ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 795.

11. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 599.
12. ਢਾਢੀ ਸਚੈ ਮਹਲਿ ਖਸਮਿ ਬੁਲਾਇਆ॥
ਸਚੀ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਕਪੜਾ ਪਾਇਆ॥
ਸਚਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਭੋਜਨੁ ਆਇਆ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 150
13. ਪਹਿਲਾ ਬਾਬੇ ਪਾਯਾ ਬਖਸੁ ਦਰਿ ਪਿਛੋ ਦੇ ਫਿਰਿ ਘਾਲਿ ਕਮਾਈ। ਵਾਰ 1, ਪਉੜੀ 28
14. ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਗ੍ਰਿਹੁ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ॥
ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਇਹੁ ਭੇਖੁ ਨਿਵਾਸੀ॥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 939
ਦੇਖੋ ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ
ਬਾਬਾ ਫਿਰ ਮੱਕੇ ਗਇਆ ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਧਾਰੇ ਬਨਵਾਰੀ॥
ਆਸਾ ਹਥਿ ਕਿਤਾਬ ਕਛਿ ਕੂਜਾ ਬਾਂਗ ਮੁਸੱਲਾ ਧਾਰੀ॥ ਵਾਰ 1, ਪਉੜੀ 32
ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਭੇਖ ਉਦਾਸੀ ਸਗਲ ਉਤਾਰਾ॥
ਪਹਿਰ ਸੰਸਾਰੀ ਕਪੜੇ ਮੰਜੀ ਬੈਠ ਕੀਆ ਅਵਤਾਰਾ॥ ਵਾਰ 1, ਪਉੜੀ 38
15. ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਗ੍ਰਿਹੁ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ॥
ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਇਹੁ ਭੇਖੁ ਨਿਵਾਸੀ॥
ਕਿਸੁ ਵਖਰ ਕੇ ਤੁਮ ਵਣਜਾਰੇ॥
ਕਿਉ ਕਰਿ ਸਾਥੁ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੇ॥ ...
ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ॥
ਦਰਸਨ ਕੈ ਤਾਈ ਭੇਖ ਨਿਵਾਸੀ॥
ਸਾਚ ਵਖਰ ਕੇ ਹਮ ਵਣਜਾਰੇ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰੇ॥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 939.
16. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1.
17. ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ 40, ਪਉੜੀ 11.
18. ਏਕੋ ਕਹੀਐ ਨਾਨਕਾ ਦੂਜਾ ਕਾਹੇ ਕੂ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1291.
19. ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ॥
ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਦਾ ਤਪੁ ਹੋਇ॥
ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਚੁ ਕਰਣੀ ਸਾਰੁ॥
ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਬੀਚਾਰੁ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 941.
20. ਕਰਿ ਆਚਾਰੁ ਸਚ ਸੁਖੁ ਹੋਈ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 931.
21. ਸਤਸੰਗਤਿ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਹੈ ਜਿਥਹੁ ਹਰਿ ਪਾਇਆ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1244.
22. ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਐਸੀ ਵਡਿਆਈ॥
ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਵਿਚੇ ਗਤਿ ਪਾਈ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 661.
23. ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥
ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1245.
24. ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੂਛਹੁ ਜਾਤੀ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 349.
25. ਪਾਖੰਡਿ ਮੈਲੁ ਨ ਚੁਕਈ ਭਾਈ ਅੰਤਰਿ ਮੈਲੁ ਵਿਕਾਰੀ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 635.
26. ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 473

Name : **Dr. PARAMVIR SINGH**
Father's Name : S. Swarn Singh
Designation : **Professor**
Department : Professor Harbans Singh Department of Encyclopaedia of Sikhism,
Punjabi University, Patiala. (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ)
Contact : **Email - paramvirsingh68@gmail.com, (Mob.): 91-98720-74322**

PERMANENT ADDRESS: # 65-E, HIRA NAGAR, PATIALA - 147001, PUNJAB

EDUCATIONAL QUALIFICATIONS

M.A. (PHILOSOPHY, PUNJABI, RELIGIOUS STUDIES), M.PHIL. RELIGIOUS STUDIES,
PH.D. RELIGIOUS STUDIES, NET (RELIGIOUS STUDIES & PHILOSOPHY)

Awards

Akali Phula Singh Memorial Trust of Guru Nanak Dev mission, Patiala, awarded book entitled *Mata Sundri Ji: Sangharash ate Shakhsiat* on 6 April 2013.

Bhai Gurdas Sikh Budhijivi Sanman - 2017 by SGPC, Sri Amritsar

ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

paramvirsingh68@gmail.com

ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ-ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਡਾ. ਕੁਲਵੀਰ ਕੌਰ

ਇਹ ਇਕ ਅਟੱਲ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੋਢੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੀ, ਬਲਿਕ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਮੁੱਚੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਮਾਜਿਕ ਬਦਲਾਵ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਤੇ ਅਤੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਅਣਗਿਣਤ ਰਚਨਾਤਮਕ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਇਕ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਜੁਲਮ, ਅੱਤਿਆਚਾਰ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਸ਼ੋਸਣ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ ਨੂੰ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਕੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕਰਨਾ। ਦਰਅਸਲ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮੇਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਚਿਹਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਦਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹਰੇਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਰਵਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪੁਨਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਦੇਣ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਅਡੰਬਰਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਉਚ-ਨੀਚ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਅਨਿਆਂ ਅਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੁਚੇਤ, ਜਾਗਰੂਕ ਸੰਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪਰਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਵੇਲੇ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ, ਮੁੰਹਮਦ ਗੌਰੀ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਤੰਕ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਦੀ ਕਰੂਰਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ “ਖੁਰਾਸਨ ਦਾ ਸਵਾਮੀ ਬਣ ਕੇ ਬਾਬਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਲੈ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਜਮਦੂਤ ਬਣਾ ਕੇਭੇਜਿਆ। ਇੰਨੀ ਮਾਰਕੁੱਟ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪ੍ਰਾਮਤਮਾ ਨੂੰ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਤੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ।” (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹੱਲਾ -1) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜੇ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹਿੰਸਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਮੌਕਾ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਤਤਕਾਲੀਨ ਤਰਕ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਕਿ “ ਜੇਕਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ੇਰ ਨਿਰ-ਅਪਰਾਧ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਉੱਪਰ ਚੜ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹਿੰਮਤ ਦਿਖਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ”। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਸਖਤ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਸਕ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੇ ਹੀਰੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। (ਰਾਗ ਆਸਾ, 29ਵਾਂ ਸ਼ਬਦ)

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਹਿਲੇ ਸੰਤ ਸਨ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀ ਕਠੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਪਰ ਵੀ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਰ ਜੀਵ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰੋ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨ ਪਿੰਨਕਾਟ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 3384 ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ 15575 ਛੰਦਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਇਹ ਬਾਣੀ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕਰਮ, ਸ਼ਬਦ,

ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ, ਛੰਦ ਅਤੇ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਿਵਹਾਰਕਲੱਗਦੇ ਹਨ”।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਨਾਇਕ ਸੀ। ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਠੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ “ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੰਗਣਾ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ।

“ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵਿਆਹੁ ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ ॥

ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ ਉੱਪਰ ਸੋਚ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਖਿਆਂ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਨੂੰ ਖੋ ਚੁੱਕੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਗਲਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਫਰਤ, ਘ੍ਰਿਣਾ ਅਤੇ ਹੀਣਤਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੀਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਸੀ:- (ਮਹਲਾ 1, ਆਸਾ, ਪੰਨਾ 473)

‘ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ, ਨੀਚੀ ਹੂੰ ਅਤਿ ਨੀਚ।

ਨਾਨਕੁ ਤਿੰਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ।

(ਮਹਲਾ-1 ਆਸਾ ਪੰਨਾ 15)

ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਪੱਤਰ ਸੀ। ਉਥੇ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਬੁਨਿਆਦ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਉਪਰ ਡਾ. ਅੰਬੇਦਕਰ ਵਰਗੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨਿਰਮਾਤਾ ਨੇ ਦਲਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬੁਰੀ ਪ੍ਰਪੰਚਾ ਨੂੰ ਵੀ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਉਂਦੇ ਜਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ:-

‘ਜਲੈ ਨ ਪਾਈਐ ਰਾਮ ਸਨੇਹੀ

ਕਿਰਿਤ ਸੰਜੋਗਿ ਸਤੀ ਉਠਿ ਹੋਈ’

(ਮਹਲਾ-5, ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ, ਪੰਨਾ 185)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਬੁਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਵ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਸਮੀ ਆਰਤੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਆਰਤੀ ਉਤਾਰਨ ਉਤੇ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਆਰਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਖੰਡਨ ਕਰਕੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਆਰਤੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਥਾਲੀ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ, ਦੀਵਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਵਿਚ, ਧੂਪ ਨੂੰ ਮਹਿ ਦੇ ਬਣਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕੀਤਾ।

ਗਗਨ ਮੇ ਥਾਲਿ ਰਵਿ ਚੰਦ ਦੀਪਕ ਬਨੇ

ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ।

ਧੂਪੁ ਮਲਆਨਲੇ ਪਵਣੁ ਚਵਰੇ ਕਰੇ

ਸਗਲ ਬਨਰਾਇ ਫੂਲੰਤ ਜੋਤੀ।

ਕੈਸੀ ਆਰਤੀ ਹੋਇ ਭਵਖੰਡਨਾ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ।

ਅਨਹਤਾ ਸ਼ਬਦ ਵਾਜੰਤ ਭੇਰੀ ॥

(ਮਹਲਾ- 1 ਧਨਾਸਰੀ ਪੰਨਾ 23)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਨੈਊ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਰਸਮ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਵੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਪਣੀ ਕਰਮ ਇੰਦਰੀਆਂ ਉਪਰ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਦੇਮਨ ਉਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਜਨੈਊ ਪਹਿਨਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਸਕਾਰ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਸੂਚਕ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੂਦਰ ਨੂੰ ਜਨੈਊ ਪਹਿਨਣ ਤੇ ਰੋਕਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨੈਊ ਆਪਣਾ ਅਰਥ ਗੁਆ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਾਤਰ ਧਾਗਾ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਕਾਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਾਰਥਕ ਮੰਨਿਆ। ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਮਿਲਣੇ ਵਾਲੇ ਮੁਕਤੀ ਫਲ ਦਾ ਵੀ ਘੋਰ ਖੰਡਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੁਲੰਦ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ। ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਧੋ ਹੁੰਦੀ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰਕ ਮੈਲ ਹੀ ਸਾਫ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:-

‘ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਸਮਾਨਿ ਤੀਰਥ ਨਹੀ ਕੋਈ
ਸਾਚੈ ਗੁਰ ਗੋਪਾਲਾ।’

(ਮਹਲਾ -1, ਆਸਾ , ਪੰਨਾ 437)

ਇਥੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਬਲਕਿ ਤੀਰਥਾਂ ਉਪਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਨਿਰਾਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੀਬਰ ਸਵਰ ਵਿਚ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ, ਵਰਤ, ਦਾਨ, ਪੂਜਾ, ਆਰਤੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਦਿਖਾਵਾ ਦੱਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਗਮਨ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਸੀ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਕਲਿਆਣ, ਸੱਚ ਦਾ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਾਫ-ਸੁਥਰਾ ਬਣਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 50 ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਦੀ ਲੰਮੀ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ- ਧਾਰਮਿਕ ਨਵ-ਜਾਗਰਣ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੱਧ-ਕਾਲੀਨ ਸੋਚ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਫ-ਸੁਥਰਾ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਬਨਣ ਦੇ ਲਈ ਮੂਲ ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਵ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਮਨੁੱਖਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਕੇਵਲ ਮੱਧ-ਕਾਲੀਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪੱਥ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਕਰਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਾਰੀ ਸਨ।

ਨਾਮ : ਡਾ. ਕੁਲਵੀਰ ਕੌਰ ਪਤਨੀ ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਪਤਾ :- : # 18 ਕੀਰਤੀ ਵਿਹਾਰ ਰੋਪੜ,
ਰੋਪੜ-140001

ਯੋਗਤਾ : ਐਮ.ਏ. (ਪੋਲ ਸਾਇੰਸ), ਐਮ.ਫਿਲ, ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ.

ਅਹੁਦਾ : ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਾਜਨੀਤੀ-ਸ਼ਾਸਤਰ

(ਮੁਖੀ ਰਾਜਨੀਤੀ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਭਾਗ)

ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਕਾਲਜ,

ਗੁਰੂ ਕਾ ਖੂਹ, ਮੁੰਨੇ, ਨੂਰਪੁਰ ਬੇਦੀ, ਰੋਪੜ

ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਅਚਾਰ...

ਡਾ. ਗਗਨਦੀਪ ਕੌਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੱਖਰਾ ਵਿਸਮਾਦੀ ਮੇੜ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂਦਾ ਆਗਮਨ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਉਜਾੜ ਨੂੰ ਵਿਸਮਾਦ ਨਾਲ ਭਰਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ; ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਉਚਾਈਆਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਸਚੁ-ਅਚਾਰ ਦਾ ਮਾਡਲ ਉੱਸਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਡਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਰਤਿ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਰੈਸ਼ਨ ਤੰਦਾਂ ਨਾਲ ਸਰੋਬਾਰ ਪੈੜਾਂ ਉਤੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਉਤੇ ਕੀਤੀ ਕੋਈ ਵੀ ਟਿੱਪਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬੇ

ਨਾਨਕ ਦੀ ਸੁਰਤਿ, ਸੋਝੀ, ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਜਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਡੇ ਯਤਨ ਅਜੇ ਅਧੂਰੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਦੱਸੇ ਸਚੁ-ਅਚਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ।

ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ-ਅੰਕੀ ਹੈ। ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਜਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਰੋਧੀ ਜੁੱਟ ਅਕਸਰ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੱਚ ਅਤੇ ਕੂੜ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਜੁੱਟ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਰੋਧੀ ਜੁੱਟ ਬਣਦਾ ਹੈ; ਸਚ-ਅਚਾਰ ਅਤੇ ਕੂੜ-ਅਚਾਰ, ਸਚਿਆਰ ਤੇ ਕੂੜਿਆਰ। ਸਚਿਆਰ ਅਗਰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੂੜਿਆਰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਜੋ ਕੂੜ ਨਾਲ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਅਤੇ ਕੂੜ-ਅਚਾਰ, ਸਚਿਆਰ ਅਤੇ ਕੂੜਿਆਰ ਦਾ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸੱਚ ਅਤੇ ਕੂੜ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸੱਚ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੱਚ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਜੁੱਟ ਵਿਚ ਝੂਠ ਹੈ, ਇਹ ਦੇਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਜਕ ਹੋਂਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸੱਚ ਅਤੇ ਕੂੜ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭੌਤਿਕ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਹ ਹੋਂਦ ਜੋ ਸਦੀਵੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੀ ਵੀ ਬਿਨਸਦੀ ਨਹੀਂ; ਜੋ ਅਕਾਲ ਹੈ, ਮਰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਅਜੂਨੀ ਹੈ ਜੋ ਜੂਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ; ਨਿਰਭਉ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਭਵਨ ਨਹੀਂ, ਸੰਰਚਨਾ ਨਹੀਂ; ਇਹ ਹੋਂਦ ਸੱਚ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਕੂੜ ਉਹ ਹੋਂਦ ਹੈ ਜੋ ਸਦੀਵੀਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਬਿਨਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਕਾਲਿਕ ਹੈ; ਜੂਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੱਚ ਅਕਾਲ ਹੈ ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ। ਸੱਚ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਉਹ ਹੋਂਦ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਬਦਲਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਦੀ ਵੀ ਬਿਨਸਦੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸਦਾ ਪਾਸਾਰ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਹੋਂਦ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਜੋ ਛਿਣ-ਭਿੰਗਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਬਿਨਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਜਿਸਦਾ ਰੁਪਾਂਤਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੂੜ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ

ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਸਦੀ ਹੋਂਦ ਕਾਲਿਕ ਹੈ; ਜੂਨੀ ਹੈ; ਭਉ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਇਕ ਸਪੈਨ ਹੈ। ਸੱਚ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਉਦੋਂ ਵੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ‘ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਯੁੰਧੁਕਾਰਾ..’ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹੇਗਾ ਪਰ ਉਸਦੇ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਜੋ ਬਿਨਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕੂੜ ਹਨ।

ਹਰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੀਮਤ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਮਾਜ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਚੰਗੇ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਵਿਹਾਰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ, ਸਥਿਤੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਅਚਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਹੈ। ਸਚ ਅਚਾਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਚੇ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਹਾਰ ਜਿਸਦਾ ਕੀਮਤ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤਾਰੀਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤੈਆਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਚ-ਅਚਾਰ ਲਘੂ-ਘੇਰਿਆਂ ਦੇ ਅਚਾਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਘੇਰੇ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸੱਚ ਦੇ ਵਿਜੈਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਸਰੋਬਾਰ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੜਾਅ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ; ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੈ; ਦੂਜਾ ਪੜਾਅ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਹੈ; ਤੀਜਾ ਪੜਾਅ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਪੜਾਅ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਸੁੱਚਮਤਾ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ

ਬਾਝੁ ਗੁਰੂ ਗੁਬਾਰੁ ਹੈ ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਬੁਝ ਨ ਪਾਇ॥

ਗੁਰਮਤੀ ਪਰਗਾਸੁ ਹੋਇ ਸਚਿ ਰਹੈ ਲਿਵ ਲਾਇ॥¹⁶

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਸਗਲੀ ਭੂਲੇ ਨਹੀ ਸਬਦੁ ਅਚਾਰੁ’ ਭਾਵ ਸਾਰੀ ਹੀ ਲੁਕਾਈ ਕੁਰਾਰੇ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਬਦ ਆਪਣਾ ਵਿਹਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਬਦ ਚੇਤਨ ਮਨ ਤੋਂ ਅਵਚੇਤਨ ਮਨ ਦਾ ਸਫਰ ਤਹਿ ਕਰ ਕੇ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਫਰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਫਰ ਵੀ ਬਹੁ ਦਿਸ਼ਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਸਫਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਫਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਮੁੱਚੇ ਪਦਾਰਥਕ ਪਸਾਰ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਹੈ। ਇਕ ਸਫਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਰਾਜਸੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਫਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਫਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਰਤਿ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਸਮੂਹਿਕ ਸੁਰਤਿ ਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਫਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਚੇਰੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਛੂਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਹੀ ਸੱਚ-ਅਚਾਰ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਬੰਦੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹੀ ਲੋਕ ਉੱਚੀਆਂ ਰਮਝਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ

---

¹⁶ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ 55.

ਜੇ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਲੋਕ ਸਿਰਫ਼ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰਾਂ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਟਾਖਸ਼ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ;

ਗਲੀ ਅਸੀਂ ਚੰਗੀਆ ਆਚਾਰੀ ਬੁਰੀਆਹ॥

ਮਨ ਹੁਕੁ ਸੁਧਾਕਾਲੀਆ ਬਾਹਰਿ ਚਿਟਵੀ ਆਹ॥

ਰੀਸਾ ਕਰਿਹ ਤਿਨਾੜੀਆ ਜੇ ਸੇਵਹਿ ਦਰੁ ਖੜੀਆਹ॥

ਨਾਲਿ ਖਸਮੈ ਰਤੀਆ ਮਾਣਹਿ ਸੁਖਿਰਲੀਆਹ॥

ਹੇਦੈ ਤਾਣਿ ਨਿਤਾਈਆ ਰਹਹਿ ਨਿਮਾਨਈਆਹ॥

ਨਾਨਕ ਜਨਮੁ ਸਕਾਰਥਾ ਜੇ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਮਿਲਾਹ॥੨॥¹⁷

ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ

ਮਹਾਂਵਾਕ 'ਕਿਵਸਚਿਆਰਾਹੋਈਐਕਿਵਕੂੜੈਤੁਟੈਪਾਲਿ'¹⁸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੁਕਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਚਿਆਰ ਦਾ ਜਨਮ ਸਕਾਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਣਮੇਲ ਹੈ। ਇਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਦਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਖਰੇ ਉਤਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸਚਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਚਿਆਰ ਬਣੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁਖ ਉਜਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਝਲਕ ਨਜ਼ਰ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।¹⁹ ਉਜਲੇ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨ ਹੋਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੁਹਾਵਰੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਵਿਹਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਸ ਵਿਹਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਉਸ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਾਜਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਸਤਰ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਹੋਵੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਂ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੋਈ ਸਥਿਤ, ਕਾਲਬੱਧ ਮਾਡਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਕ ਸਮਝਣ ਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਾਨ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਤਬਦੀਲੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਚਿਆਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਉਹ ਜੋ ਸਚੇ-ਅਚਾਰ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ।

¹⁷ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ 85.

¹⁸ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ 1

¹⁹ਧਨੁ ਧੰਨੁ ਜਨਮੁ ਸਚਿਆਰੀਆ ਮੁਖ ਉਜਲ ਸਚੁ ਕਰਿਜੈ॥- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ312.

ਸਚ-ਅਚਾਰ ਨਾਲ ਸੋਝੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੋਝੀ ਹੀ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੋਝੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਪਰਮਸੱਤਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਚ-ਅਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬੰਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤਿ ਦੀ ਨਿਰਮਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ।²⁰ ਸਚਿਆਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਸਚ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।²¹ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਅਧੀਨ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ ਅਤੇ ਕਾਮ, ਕਰੋਧ, ਮੋਹ, ਮਾਇਆ, ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਲਈ ਸਦ-ਗੁਣ ਜਿਵੇਂ ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ, ਹਲੀਮੀ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿੰਦਾ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਦੁਵੰਦ ਤੇ ਦੁਚਿੱਤੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਇਕ-ਮਨ ਹੋਣ ਵੱਲ ਵਧਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਚ-ਅਚਾਰ ਵਿਚ ਦੋ-ਫਾੜ ਮਨ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ;

*ਬੀਉ ਬੀਜਿ ਪਤਿ ਲੈ ਗਏ ਅਬ ਕਿਉ ਉਗਵੈ ਦਾਲਿ
ਜੇ ਇਕੁ ਹੋਇ ਤ ਉਗਵੈ ਰੁਤੀ ਹੁ ਰੁਤਿ ਹੋਇ*²²

ਸਚ-ਅਚਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਰੂਹਾਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰੱਪਕਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ਬਲਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਰੋਲ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਲਈ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਚੀ ਗਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕਈ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਖੁਦ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਮਾ ਕੇ ਉਹ ਮੰਗ ਕੇ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਾਡਲ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਮਾਰਨ, ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨਾ, ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਹੀ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਲਈ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਚਿਆਰ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ

*ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥ ੧॥*²³

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਸੀ ਜੋ ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਗਿਆਨ ਵੰਡਦੀ ਸੀ, ਭਗਤੀ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਖੁਦ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ

²⁰ਪਰਵਿਰਤੀ ਨਰਵਿਰਤਿ ਪਛਾਣੈ॥ ਗੁਰ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਬਦਿ ਘਰੁ ਜਾਣੈ॥ ਕਿਸ ਹੀ ਮੰਦਾ ਆਖਿ ਨ ਚਲੈ ਸਚਿ ਖਰਾ ਸਚਿਆਰਾ ਹੇ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ 1027.

²¹ਅਨ ਕੇ ਦਰੁ ਘਰੁ ਕਬਹੂ ਨ ਜਾਨਸਿ ਏਕੇ ਦਰੁ ਸਚਿਆਰਾ॥ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਪਰਮ ਪਦੁ ਪਾਇਆ ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਵਿਚਾਰਾ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ 1126.0

²²ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ 468.

²³ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ 1245.

ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਉਹ ਸ਼ਰੇਣੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿਰਤ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਪੇਟ ਭਰਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇਹਾਂ ਦਾ ਸਮਨਵੈ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਮੁਕਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀ ਵੀ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਉਤੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਫਰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰ ਬਣਾਉਣਾ ਵੀ ਉਸਦਾ ਕਰਤਵ ਦੱਸਦੀ ਹੈ – *ਮੰਨੈ ਤਰੈ ਤਾਰੇ ਗੁਰੁ ਸਿਖਾ*²⁴

ਸਚ-ਅਚਾਰ ਅਧੀਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਬਦੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਨੇਕੀ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਤਕਰੇ, ਲਿੰਗ-ਭੇਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਿਰੇਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸਗੋਂ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਹੈ:

ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈ ਸਾਣੇ॥

*ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ॥*²⁵

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੁਕਤਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਵੀ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕੁਦਰਤੀ/ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਭਾਵ ਸਤਿ ਹੋਂਦ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨੇਮਾਂ ਤੋਂ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਵੇਗ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਇਹਨਾਂ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਸਚਿਆਰ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ

*ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥ ੧॥*²⁶

ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਉਹ ਮੂਰਖ ਭਟਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ‘ਸੱਚੀ ਹੋਂਦ’ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਹਉਮੈ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ‘ਮੈਂ-ਮੈਂ’ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਤੱਕ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਿੰਦਾ ਇਸ ਕਦਰ ਸਵੈ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣਾ ਹੀ ਲਾਲਚ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕੂੜ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਮਾਇਆ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜਨਮ ਹਉਮੈ ਕਾਰਨ। ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਹੀ ਅੰਤਿਮ ਸੱਚ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਹੀ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮੈਂ-ਮੈਂ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

²⁴ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ3.

²⁵ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ938.

²⁶ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ01

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਵਿਚ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਇਹ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਨਾਮ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਧਨ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਅਨਮੋਲ ਜਾਇਦਾਦ ਨਾਮ ਦੀ ਹੀ ਹੈ।²⁷ ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਨਿਰੋਲ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਉਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਾਮ ਗਿਆਨ ਵੀ ਹੈ, ਸੂਝ ਵੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਸੱਚ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਾਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਉਸਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ; ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਉਸਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਮ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ - ਇਹ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਲਈ ਨਾਮ ਦੀ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਦਿ੍ਰੜਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਮਲੁ ਕੂੜੀ ਨਾਮਿ ਉਤਾਰੀਅਨੁ ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਹੋਆ ਸਚਿਆਰੁ ॥²⁸

ਸਚ-ਅਚਾਰ ਅਧੀਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਚ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹ ਉਸਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਨਫ਼ਰਤ, ਈਰਖਾ, ਸਾੜਾ, ਕ੍ਰੋਧ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਅੰਤ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੱਚ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ, ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ, ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਹੈ। ਜੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਸਤੇ ਦੁਆਰਾ ਨਿੰਯਤ੍ਰਿਤ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਪੁਰਖ ਸਚਿਆਰ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਸਚ-ਅਚਾਰ ਹੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖਿਆ: ਪੀਐਚ.ਡੀ., ਐੱਮ.ਏ. ਪੰਜਾਬੀ

ਖੇਜ : ਪੀਐੱਚ. ਡੀ. ਦਾਵਿਸ਼ਾ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਮਿਥਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ

ਪਸਾਰ: ਸਰਵੇਖਣਤੇਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ'

ਪੁਸਤਕਾਂ- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਮਿਥ ਪਰੰਪਰਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲਿਖਣ-ਪ੍ਰਬੰਧ

ਕਿੱਤਾ: ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਪੰਜਾਬੀ), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਰਲਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਪਤਾ: #12-ਏ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇਨਕਲੇਵ, ਸਾਹਮਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਸੰਪਰਕ: 97797703443, gill88gagan@gmail.co

²⁷ਸਚਿਆਰੀ ਸਚੁ ਸੰਚਿਆ ਸਾਚਉ ਨਾਮੁ ਅਮੋਲੁ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਅੰਗ 937.

²⁸ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 950

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਰੱਬ

(ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ)
ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਰੱਬ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮਨ ਵਿਚ ਕਈ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁਢਲਾ ਖਿਆਲ ਇਹ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਜੇਕਰ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਕਿਥੇ ਹੈ? ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਦੀਆਂ ਹਨ? ਕੀ ਉਹ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਜਗਤ ਨੂੰ ਰਚ ਕੇ ਆਪ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇਕ ਰੂਹਾਨੀ ਤਜਰਬਾ ਹੈ, ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੌਧਿਕ ਦਲੀਲਾਂ ਅਧਾਰਿਤ ਉਸ ਵਸਤ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਦਲੀਲਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਖੁਦ ਰੱਬੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅਕਹਿ, ਅਗਮ, ਨਿਰਗੁਣ, ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ, ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ, ਉਚੀ ਤੋਂ ਉਚੀ ਤੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਦਲੀਲਾਂ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਬਣੇ ਕੁੱਜੇ ਵਾਂਗ ਹਨ ਅਤੇ ਰੱਬ ਅਥਾਹ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਸੀਮਿਤ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪਾਲਣਹਾਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਅਸੀਮਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੀਮਿਤ ਵਿਚ ਅਸੀਮਿਤ ਕਿਵੇਂ ਸਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਲੱਭਣ ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਦਰਪੇਸ਼ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸੋ ਹਥਲੇ ਪਰਚੇ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਾਰਿਤ ਰੱਬ ਸਬੰਧੀ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਰੋਤਿਆਂ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਜਨਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਰੱਖਣ ਦਾ ਤੁਛ ਮਾਤਰ ਯਤਨ ਹੈ।

ਉਸ ਸਿਰਮੌਰ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਰੱਬ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਭਗਵੰਤ, ਭਗਵਾਨ, ਗੋਬਿੰਦ, ਗੋਪਾਲ, ਗੁਸਾਈ, ਪ੍ਰਭ, ਨਾਰਾਇਣ, ਰਾਮ, ਅੱਲ੍ਹਾ, ਰਹੀਮ, ਖੁਦਾ, ਮਿੱਤਰ, ਪਿਆਰਾ ਅਤੇ ਯਾਰ, ਆਦਿ ਕਈ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਫੁਰਮਾਣ ਹੈ:

ਕਾਰਨ ਕਰਨ ਰਹੀਮ ॥ ਸਰਬ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਰਹੀਮ ॥
ਅਲਹ ਅਲਖ ਅਪਾਰ ॥ ਖੁਦਿ ਖੁਦਾਇ ਵਡ ਬੇਸੁਮਾਰ ॥
ਉਂਨਮੋ ਭਗਵੰਤ ਗੁਸਾਈ ॥ ਖਾਲਕੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਰਬ ਠਾਈ ॥
ਜਗੰਨਾਥ ਜਗ ਜੀਵਨ ਮਾਧੋ ॥ ਭਉ ਭੰਜਨ ਰਿਦ ਮਾਹਿ ਅਰਾਧੋ ॥
ਰਿਖੀ ਕੇਸ ਗੋਪਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ॥ ਪੂਰਨ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮੁਕੰਦ ॥²⁹

ਉਸਦੀ ਸਦੀਵੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਸਲ ਨਾਮ 'ਸਤਿ ਨਾਮ' ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਜਾਹਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਰੱਬ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਅਤੇ ਧਰਮਪ੍ਰਸਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸਰਬੱਤ ਲੋਕਾਈ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਲਈ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਾ ਹੈ।

²⁹ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮ:੫, ਪੰਨਾ 897.

ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬੀ ਸਰੂਪ

ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰੱਬ ਜਾਂ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਇਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਸਦੀਵੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸੱਚਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਾਜਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਖੇਡ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਾਜ ਕੇ ਆਪ ਇਸਦੇ ਜ਼ਰੇ-ਜ਼ਰੇ, ਕਣ-ਕਣ ਅਤੇ ਬੂੰਦ-ਬੂੰਦ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਡਰ, ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਅਕਾਲ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੀ ਖੇਡ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਤਹਿਤ ਉਹ ਆਵਾਗੋਣ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰਾਮ ਹੈ। ਰੱਬ ਖੁਦ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸਾਜਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੂਜੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਹੀ ਖੁਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਬ ਦੇ ਸਰੂਪ ਸਬੰਧੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥³⁰

ਰੱਬ : ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ

ਰੱਬ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਥੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਬ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ, ਅਗਿਆਨਤਾ, ਕ੍ਰੋਧ, ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਰਜੋ, ਤਮੋ ਅਤੇ ਸਤੋ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਉਸ ਉਪਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਉਸਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ:

ਰਜ ਤਮ ਸਤ ਕਲ ਤੇਰੀ ਛਾਇਆ ॥³¹

ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਭੇਦਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਸੀ ਉਥੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਾਜ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਰਤਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਯੁਗਾਂ ਤੱਕ ਹਰ ਪਾਸੇ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਸੀ। ਧਰਤੀ, ਅਸਮਾਨ, ਦਿਨ, ਰਾਤ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ, ਖਾਣੀਆਂ, ਬਾਣੀਆਂ, ਮਹਾਂਦੀਪ, ਪਾਤਾਲ, ਸਮੁੰਦਰ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਵਗਣਾ ਆਦਿਕ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ। ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰੇ ਕਿਧਰੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ, ਜਤੀ-ਸਤੀ, ਨਾਰ-ਪੁਰਖ, ਜੰਮਣਾ-ਮਰਨਾ ਆਵਾਗਵਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਕੁਝ ਵੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਸ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੁੰਧੁਕਾਰਾ ॥

ਧਰਣਿ ਨ ਗਗਨਾ ਹੁਕਮਿ ਅਪਾਰਾ ॥

ਨਾ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਨ ਚੰਦੁ ਨ ਸੂਰਜੁ ਸੁੰਨਿ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇਦਾ ॥³²

ਰੱਬ : ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ

ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਨਾ ਪਰਜਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਇਨਸਾਨ ਸੀ। ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਕੋਈ ਵਰਗ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ।

³⁰ਉਗੀ, ਜਪੁ ਜੀ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ1.

³¹ਉਗੀ, ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 1038.

³²ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 1035.

ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਆਪ ਹੀ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਆਪ ਹੀ ਬੋਲਣਹਾਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਰਨ ਕਰਾਵਣਹਾਰ ਅਦਿਸ਼ਟ ਸੁਆਮੀ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਵਿਚ ਚੁਪ-ਚਾਪ ਸੀ। ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਨੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ:

ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ॥³³

ਉਸਦੇ ਅਨੋਖੇ ਅਤੇ ਕਮਾਲ ਭਰੇ ਵਰਤਾਰੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਹਾਰੇ ਦੇ ਉਪਰ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਸ਼ਿਵਜੀ ਰੂਪ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਰੱਬ ਆਪਣੀ ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚ ਕੇ ਆਪ ਇਸਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਖੰਡ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਅਤੇ ਪਤਾਲਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਗੁਪਤ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਭਾਵ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਵਿਚ ਆ ਗਏ:

ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਪਾਤਾਲ ਅਰੰਭੇ ਗੁਪਤਗੁ ਪਰਗਟੀ ਆਇਦਾ॥³⁴

ਉਹ ਆਪ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਜਦ ਉਹ ਅਦਿਸ਼ਟ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਆਣ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਗੋਚਰ ਸੰਸਾਰ ਉਸਦੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸਾਖ ਭਰਦਾ ਹੈ:

ਅਵਿਗਤੇ ਨਿਰਮਾਇਲੁ ਉਪਜੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣੁ ਥੀਆ॥³⁵

ਰੱਬ : ਇੱਕ ਹੈ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰੱਬ ਦਾ ਜੋ ਸਰੂਪ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਅਤੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਈ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਾਜਣਹਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚਲੇ ਕਈ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੈਨ, ਬੁੱਧ ਅਤੇ ਸਾਂਖਯ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਨਾਮ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਅਤੇ ਅਕਾਰ ਉਸ ਇਕ ਅਨਾਦੀ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੀ ਖੇਡ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖ ਜਗਤ ਦਾ ਮੂਲ ਉਹ ਇਕ ਹੀ ਹੈ:

ਸਾਹਿਬੁ ਮੇਰਾ ਏਕੋ ਹੈ॥ ਏਕੋ ਹੈ ਭਾਈ ਏਕੋ ਹੈ॥³⁶

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਈ ਇਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਭਟਕਣਾ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਨਿਹਫਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵ ਮਾਇਕੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਿਚ ਲੰਘਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਤ ਸੌਂ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਇਕ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹੀਰਿਆਂ ਵਰਗਾ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਗੁਵਾ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਰੈਣਿ ਗਵਾਈ ਸੋਇ ਕੈ ਦਿਵਸ ਗਵਾਇਆ ਖਾਇ॥

ਹੀਰੇ ਜੈਸਾ ਜਨਮ ਹੈ ਕਉਡੀ ਬਦਲੇ ਜਾਇ॥³⁷

ਰੱਬ : ਅਲਖ ਹੈ

ਸਿਖ ਜਗਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤਾਪੁਰਖ ਅਲਖ ਹੈ, ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੁੱਚਾ ਜਗਤ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ

³³ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 1036.

³⁴ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 1036.

³⁵ਉਗੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 940.

³⁶ਉਗੀ, ਆਸਾ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 350.

³⁷ਉਗੀ, ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 156.

ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਅਸਲ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ, ਉਹ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਸੰਸਾਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਸਤ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਦੀਵੀ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੁਦ ਉਸ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਸੁਣਿ ਵਡਾ ਆਖੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥
 ਕੇਵਡੁ ਵਡਾ ਡੀਠਾ ਹੋਇ ॥
 ਕੀਮਤਿ ਪਾਇ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਇ ॥
 ਕਹਣੈ ਵਾਲੇ ਤੇਰੇ ਰਹੇ ਸਮਾਇ ॥³⁸

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅਨੋਖੇ ਚੋਜ ਹਨ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਾਜ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜੀਵ ਉਸਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਇਹ ਕਮਾਲ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਇਹੋ ਖੇਡਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਹਨ:

ਸਭ ਏਕੋ ਇਕੁ ਵਰਤਦਾ ਅਲਖੁ ਨ ਲਖਿਆ ਜਾਇ ॥³⁹

ਫਿਰ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਵਾਰਤਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਸਿਆਣੇ ਤੋਂ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਅਕਲ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਸੀਮਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਵਿਦਿਅਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਵਸਤ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਇਕ ਹੈ ਉਸ ਵਰਗਾ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਸੰਸਾਰੀ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਬਲਕਿ ਕੇਵਲ ਉਸਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਅਕਲੀ ਸਾਹਿਬ ਸੇਵੀਐ ਅਕਲੀ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ ॥
 ਅਕਲੀ ਪੜਿ ਕੈ ਬੁਝੀਐ ਅਕਲੀ ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ ॥⁴⁰

ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਵੀ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਤਕ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ:

ਜਨਮਿ ਮਰੈ ਤ੍ਰੈ ਗੁਣ ਹਿਤਕਾਰੁ ॥
 ਚਾਰੇ ਬੇਦ ਕਥਹਿ ਆਕਾਰੁ ॥
 ਤੀਨਿ ਅਵਸਥਾ ਕਹਹਿ ਵਖਿਆਨੁ ॥
 ਤੁਰੀਆਵਸਥਾ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਹਰਿ ਜਾਨੁ ॥⁴¹

ਰੱਬ ਦੀ ਹਸਤੀ

ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਬੰਧੀ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਜਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦਾ ਸ਼ੰਕਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਖੁਦ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਰੂਪ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਰੱਬ ਦੀ ਹਸਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦਲੀਲ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਦਿਸਦੇ ਅਣਦਿਸਦੇ ਹਰ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ

³⁸ਉਗੀ, ਆਸਾ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 9.

³⁹ਉਗੀ, ਸਿਰੀਰਾਗੁ, ਮ: ੩, ਪੰਨਾ 37.

⁴⁰ਉਗੀ, ਸਾਰੰਗ ਵਾਰ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 1245.

⁴¹ਉਗੀ, ਗਉੜੀ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 154.

ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਕਰਕੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਕਰਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਵੀ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਭਾਵ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਰੱਬ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

ਜਹ ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਤਹ ਸੋਈ ॥⁴²

ਰੱਬੀ ਜੋਤਿ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇੰਝ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸਬੋ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚਲਾ ਦਰਦ, ਦੁੱਧ ਦੇ ਭਰੇ ਗਿਲਾਸ ਵਿਚ ਲੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿਆ ਘਿਉ ਅਤੇ ਮੱਖਣ, ਜਿਸਨੂੰ ਖਾਸ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰੱਬੀ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਸਾਜ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਾਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚੋਂ ਉਸਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮਨਫੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਆਪੇ ਰਸੀਆ ਆਪਿ ਰਸੁ ਆਪੇ ਰਾਵਣਹਾਰੁ ॥

ਆਪੈ ਹੋਵੈ ਚੋਲੜਾ ਆਪੇ ਸੇਜ ਭਤਾਰੁ ॥

ਰੰਗਿ ਰਤਾ ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਬੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥⁴³

ਰੱਬ : ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਹੈ

ਰੱਬ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਦਿਸਦੇ-ਅਣਦਿਸਦੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਅਤੇ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਸਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਸਹਿਜੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਇਕ ਸੁਆਮੀ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ⁴⁴ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਜੀਵ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤਿ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਜੋਤਿ ਸਦਕਾ ਹੀ ਜੀਵ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ:

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ ॥

ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ ॥⁴⁵

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਿਆਰੇਪਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸੰਗਤ, ਸੱਜਣ, ਪਿਤਾ, ਆਪ ਹੀ ਭਵਰਾ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਫੁੱਲ ਦੀ ਵੇਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।⁴⁶ ਲਿਖਾਈ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੂੰ ਖੁਦ ਹੀ ਪੱਟੀ, ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਕਲਮ ਅਤੇ ਪੱਟੀ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਲੇਖ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਆਪੇ ਪਟੀ ਕਲਮ ਆਪਿ ਉਪਰਿ ਲੇਖੁ ਭਿ ਤੂੰ ॥⁴⁷

ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਫਿਤਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗਲਤ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਛੁਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰੱਬੀ ਸਰਬਵਿਆਪਕਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਹ ਸਮਝ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਸੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਕਦੇ ਕੋਈ ਗਲਤ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਦੁਬਿਧਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਉਸ ਕਰਤੇ ਦਾ ਵਾਸਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ:

⁴²ਉਹੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 343.

⁴³ਉਹੀ, ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 23.

⁴⁴ਏਕ ਮਹਿ ਸਰਬ ਸਰਬ ਮਹਿ ਏਕਾ... ॥, ਪੰਨਾ 907.

⁴⁵ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਧਨਾਸਰੀ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 662.

⁴⁶ਆਪੇ ਭਵਰਾ ਫੁਲ ਬੋਲਿ ॥ ਆਪੇ ਸੰਗਤਿ ਮੀਤ ਮੇਲਿ ॥, ਪੰਨਾ 1190.

⁴⁷ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੧, ਪੰਨਾ 1291.

ਦੁਬਿਧਾ ਚੂਕੇ ਤਾ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣ ॥
ਘਰਿ ਬਾਹਿਰ ਏਕੋ ਕਰਿ ਜਾਣੁ ॥⁴⁸

ਰੱਬ : ਦਾਤਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ

ਇਹ ਰੱਬੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਰਿਜ਼ਕ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਰੱਥ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪੱਥਰਾਂ, ਖੁੱਡਾਂ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਬੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਸ ਰਹੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭੋਜਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਇੱਕ ਦਾਤੇ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੰਭੀਆਂ ਪਖੰਡੀਆਂ ਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਉਹ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੀਵ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਸਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨਾ ਜਾਈ ॥⁴⁹

ਲਾਲਚ ਬਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੇਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਂ ਗਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਸੁੱਖ ਮੰਨੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾਤਾਂ ਨਾਲ ਅਸਲ ਸੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਅਸਲ ਸੁਖ ਤਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ:

ਕੇਤੇ ਆਖਣੁ ਆਖੀਐ ਆਖਣਿ ਤੋਟਿ ਨ ਹੋਇ ॥
ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਕੇਤਤੇ ਦਾਤਾ ਏਕੋ ਸੋਇ ॥
ਜਿਸ ਕੇ ਜੀਅ ਪਰਾਣ ਹੈ ਮਨਿ ਵਸਿਐ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ॥⁵⁰

ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਹੁਕਮ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਜੋ ਜੀਵ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਾਉਣ ਲਈ ਰੱਬੀ ਮਜ਼ਹਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧੰਨ ਦੌਲਤ ਦੇ ਜੰਗਾਲ ਰੂਪੀ ਘਮੰਡ ਨੂੰ, ਰੱਬੀ ਨਾਮ ਰੂਪ ਮਿਸਕਲੇ ਨਾਲ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਮੁਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹਿ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਹਿਤ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਰੱਬ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਸਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਾਉਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਹੈ:

ਰਬ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੰਨੇ ਸਿਰ ਉਪਰਿ ਕਰਤਾ ਮੰਨੇ ਆਪੁ ਗਵਾਵੈ ॥
ਤਉ ਨਾਨਕ ਸਰਬ ਜੀਆ ਮਿਹਰੰਮਤਿ ਹੋਇ ਤ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ ॥⁵¹

ਇਸ ਜਗਤ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹਰਤਾ ਉਹ ਆਪ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਜੀਵ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਈ ਜੀਵ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਜੀਵ ਉਸਦੇ ਇਸ ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸਦਾ ਲਈ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੇ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨਾ ਕੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ ॥⁵²

⁴⁸ ਉਗੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਮ: ੧, ਪੰਨਾ 1343.

⁴⁹ ਉਗੀ, ਜਪੁ ਜੀ, ਮ: ੧, ਪੰਨਾ 2.

⁵⁰ ਉਗੀ, ਸਿਰੀਰਾਗੁ, ਮ: ੧, ਪੰਨਾ 18.

⁵¹ ਉਗੀ, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੧, ਪੰਨਾ 141.

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਰਹੱਸ ਤੇ ਗੁਹਜਾਂ ਸਬੰਧੀ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਾਵਾਦੀ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੇਖ ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਅਸਚਰਜਤਾ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੁਰੇਡਾਪਣ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜੀਵ ਚੱਕਰਾਂ ਦੀ ਘੇਰੀ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਰਹੱਸਮਈ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਨੂੰ ਉਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਪੂਰਨ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲੇ ਹਨ:

ਵਿਸਮਾਦੁ ਨੇੜੈ ਵਿਸਮਾਦੁ ਦੂਰਿ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ ਦੇਖੈ ਹਾਜਰਾ ਹਜੂਰਿ॥

ਵੇਖਿ ਵਿਡਾਣੁ ਰਹਿਆ ਵਿਸਮਾਦੁ॥ ਨਾਨਕ ਬੁਝਣੁ ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ॥⁵³

ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਘਮੰਡ ਨੂੰ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਝਖਣਾ-ਝਾਖ ਕਹਿ ਕੇ ਛੁਟਿਆਇਆ ਹੈ। ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ, ਧਰਤੀ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੌਣ, ਪਾਣੀ, ਅਗਨੀ ਸਭ ਹੁਕਮ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਕਮੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਤੱਤਾਂ, ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ, ਖੰਡਾਂ, ਮੰਡਲਾਂ ਨੂੰ ਨੇਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਭੈਅ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਤਾਰਾ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਭੈ ਵਿਚਿ ਪਵਣੁ ਵਹੈ ਸਦਵਾਉ॥ ਭੈ ਵਿਚਿ ਚਲਹਿ ਲਖ ਦਰੀਆਉ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਅਗਨਿ ਕਢੈ ਵੇਗਾਰਿ॥ ਭੈ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਦਬੀ ਭਾਰਿ॥⁵⁴

ਰੱਬ ਸੰਘਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ

ਸਰਬਵਿਆਪੀ ਰੱਬ ਜਗਤ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਆਪ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਮੁਤਾਬਿਕ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਜਣ ਵਾਲਾ, ਸ਼ਿਵ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਕਰਤੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ:

ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ ਤਿਨਿ ਚੇਲੇ ਪਰਵਾਣ॥

ਇਕੁ ਸੰਸਾਰੀ ਇਕੁ ਭੰਡਾਰੀ ਇਕੁ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ॥

ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਫੁਰਮਾਣੁ॥⁵⁵

ਜਗਤ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਹਸਤੀ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਉਸਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਵਰਤ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਆਪ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਾਜ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਇਸਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਭ ਜੀਵ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਹਿ-ਨੁੱਕਰ ਉਸਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਖੁਦ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਹੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਜੀਵ ਉਸਦੀ ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸੰਸਾਰੀ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਭ ਦੇ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਹੀ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਦਾ ਪਾਂਧੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਸਾਚਾ ਸਚੁ ਸੋਈ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ॥ ਜਿਨਿ ਸਿਰਜੀ ਤਿਨ ਹੀ ਫੁਨਿ ਗੋਈ॥

ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਉ ਰਾਖਹੁ ਰਹਣਾ ਤੁਮ ਸਿਉ ਕਿਆ ਮਕਰਾਈ ਹੇ॥

ਆਪਿ ਉਪਾਏ ਆਪਿ ਖਪਾਏ॥ ਆਪੇ ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਪੰਥੈ ਲਾਏ॥

ਆਪੇ ਵੀਚਾਰੀ ਗੁਣ ਕਾਰੀ ਆਪੇ ਮਾਰਗਿ ਲਾਈ ਹੇ॥⁵⁶

ਆਪੇ ਜੋੜਿ ਵਿਛੋੜੇ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਮਾਰਿ ਜੀਵਾਇਦਾ॥⁵⁷

⁵² ਉਹੀ, ਜਪੁ ਜੀ, ਮਃ ੧, ਪੰਨਾ 1.

⁵³ ਉਹੀ, ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ, ਮਃ ੧, ਪੰਨਾ 464

⁵⁴ ਉਹੀ।

⁵⁵ ਉਹੀ, ਜਪੁ ਜੀ, ਮਃ ੧, ਪੰਨਾ 7.

⁵⁶ ਉਹੀ, ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ 1020.

ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਖਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਦੇ ਗੀਤ ਉਚਾਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੱਖਰੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੱਖਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵ ਦੇ ਮਸਤਕੀ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸੰਜੋਗ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਖਰੀ ਕਿਰਤ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਅਕਾਲਪੁਰਖ, ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ:

ਅਖਰੀ ਨਾਮੁ ਅਖਰੀ ਸਾਲਾਹ॥ ਅਖਰੀ ਗਿਆਨੁ ਗੀਤ ਗੁਣ ਗਾਹ॥

ਅਖਰੀ ਲਿਖਣੁ ਬੋਲਣੁ ਬਾਣਿ॥ ਅਖਰਾ ਸਿਰਿ ਸੰਜੋਗੁ ਵਖਾਣਿ॥

ਜਿਨਿ ਏਹਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਨਾਹਿ॥ ਜਿਵ ਫੁਰਮਾਏ ਤਿਵ ਤਿਵ ਪਾਹਿ॥⁵⁸

ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਅਨੁਭਵ ਸਾਨੂੰ ਵਸਤੁ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹਾਣੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਫਲਸਫੇ ਵਿਚ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਟੋਢੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਬਿਬੇਕ ਬੁਧਿ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਪਾਈ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਭ ਕੇਰਾ॥⁵⁹

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਜਿਹੜੇ ਦੋ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਮੰਨੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਹੀ ਅਸਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਜੀਵ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਝਗੜਾਲੂ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਇਨਸਾਨ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਸੇਵਾ ਸੁਰਤਿ ਰਹਸਿ ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਿਆਨੁ ਬੀਚਾਰਾ॥

ਖੋਜੀ ਉਪਜੈ ਬਾਦੀ ਬਿਨਸੈ ਹਉ ਬਲਿ ਬਲਿ ਗੁਰ ਕਰਤਾਰਾ॥⁶⁰

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਐਸੇ ਪਾਖੰਡੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਲਿਬਾਸ ਤੋਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਘਰ ਕੂੜ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਪਟੀ ਲੋਕ ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਇਸਨਾਨ ਵੀ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਮਲੀਨਤਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਸਧਾਰਣ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਕੇ ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਤਨ ਤੇ ਪਹਿਨੇ ਕੱਪੜੇ ਭਾਵੇਂ ਲੀਰੋ-ਲੀਰੋ ਹੋਣ ਪਰ ਹਿਰਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪੀ ਰੇਸ਼ਮ ਵਰਗੀ ਕੋਮਲਤਾ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਭਿੱਜੇ ਜੀਵ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਧਿਆਨ ਧਾਰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੱਗ ਅੰਦਰ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਜਿਨ ਪਟੁ ਅੰਦਰਿ ਬਾਹਰਿ ਗੁਦੜੁ ਤੇ ਭਲੇ ਸੰਸਾਰਿ॥

ਤਿਨ ਨੇਹੁ ਲਗਾ ਰਬ ਸੇਤੀ ਦੇਖਨੇ ਵੀਚਾਰਿ॥⁶¹

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਸਮਝ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਕੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ

⁵⁷ਉਗੀ, ਮਾਰੂ, ਮ: ੧, ਪੰਨਾ 1034.

⁵⁸ਉਗੀ, ਜਪੁ ਜੀ, ਮ: ੧, ਪੰਨਾ 4.

⁵⁹ਉਗੀ, ਰਾਗ ਟੋਢੀ, ਮ: ੪, ਪੰਨਾ 711.

⁶⁰ਉਗੀ, ਮਲਾਰ, ਮ: ੧, ਪੰਨਾ 1255.

⁶¹ਉਗੀ, ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੧, ਪੰਨਾ 473.

ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ਮੋੜ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂ ਕਿ ਉਹ ਜਗਤ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਹਸਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਤੁਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ, ਰਿਜ਼ਕ ਦੇਣ, ਪਾਲਣ ਕਰਨ, ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਅਧਾਰਿਤ ਉਸਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿਆਰੀ ਖੇਡ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਨੇ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਥੇ, ਉਹ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਬਣ ਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਹੋਣ ਤੇ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਨੂੰ ਪੈਸੇ, ਘਮੰਡ, ਬੁੱਧੀ, ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਬਲਕਿ ਉਸਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ, ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ, ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਪਾ ਕੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਪਿਆਰ ਤਾਂ ਮਾਇਕੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿੱਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਦਿਲ ਦੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਖਰ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਣ ਲਈ ਡੂੰਘੀਆਂ ਰਮਜਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝਣੇ ਪੈਣਗੇ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਹ ਤਰਾਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਇਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਨੇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭਟਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਦੇਹਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਜਿਸਦੇ ਤਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਸਥਿਤੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਵਾਗੋਣ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਦਾ ਹਾਣੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਸਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ ਜਵਾਲਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣਾਪਰਮੇਸ਼ਰ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋਈ ਸੀ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭਾਲਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦੀ ਅਸਲ ਸਚਾਈ ਤਕ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਢਾਲਕੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸੌ ਚੰਦਰਮਾ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਦਾ ਚਾਨਣ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵ ਦਾ ਹਿਰਦੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਅਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ:

ਜੇ ਸਉ ਚੰਦਾ ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜਾਰ ॥
 ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਦਿਆਂ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ ॥⁶²

ਖੋਜ-ਵਿਦਿਆਰਥੀ ,
 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ,
 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

⁶²ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 463.

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

ਡਾ. ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਅਮਿਤ ਅਕਥ ਦੀਆਂ ਵਿਸਮਾਦੀ ਤਰਬਾਂ ਤੰਦਾਂ ਨਾਲ ਸੁਤੇ-ਸਿਧ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਸਾਡਾ ਘੜਨਹਾਰਾ ਹੈ, ਪਾਲਣਹਾਰਾ, ਭੰਜਨਹਾਰਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਤੁਰਿਆਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਭੇਦ ਬੁਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਇਕ ਸਚ ਕਰਤੇ ਦਾ ਚਾਨਣ ਕਰਵਾਇਆ, ਜਿਹੜਾ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਨਿਰੰਤਰ ਹੈ। ਉਸ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀਜ ਕੇ ਜੀਵ, ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਬੂੰਦ ਵਾਂਗ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਯੰਤ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਦੇ ਸਚ ਭਰਪੂਰ ਨਿਰਮਲ, ਬੇਖੋਫ ਅਸੂਲਾਂ ਉਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦਾ ਉਹ ਰਾਹ ਦਰਸਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਨਸਾਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗਰੀਬ ਤੋਂ ਗਰੀਬ, ਦਰਮਿਆਨਾ ਜਾਂ ਅਮੀਰ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਹੋਵੇ, ਘਟ ਬੁਧੀ ਵਾਲਾ ਅਨਭੋਲ ਜਾਂ ਚਤੁਰ ਸਿਆਣਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਸਲ ਜਾਂ ਰੰਗ, ਜਾਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇ ਅਪਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਾਪੀ ਪੁੰਨੀਆਂ, ਚੋਰਾਂ ਅਚੋਰਾਂ, ਆਸਤਕਾਂ ਨਾਸਤਕਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਬੁੱਢਿਆਂ, ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਆਦਿ ਸਭ ਭੇਦ ਮਿਟਾ ਕੇ, ਸਭ ਲਈ ਨਾਮ ਰੂਪ ਆਤਮਿਕ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਦਾ ਸਹਿਜਭਾਵੀ ਪ੍ਰੇਮਭਾਵੀ ਮਾਰਗ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਦਮਾਰਗ ਨੇ ਨਿਮਾਣਿਆਂ, ਨਿਤਾਣਿਆਂ, ਦਬਿਆਂ, ਕੁਚਲਿਆਂ, ਰਾਜੇ ਰੰਕ ਸਭ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਨਾਲ ਜਿਉਣ ਨਾਲ ਵਲ ਦਸਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਲ ਜਾਂ ਯੁਗ ਤਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਉਹ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਤੇ ਹੈਭੀ ਹੋਸੀ ਭੀ ਰੂਪ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਚ ਸਰੂਪ ਸਰਬਸਾਂਝੇ ਰੱਬ ਦੀ ਪਰਮਾਰਥਕ ਚਰਚਾ ਹਰ ਧਰਮ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ, ਕਬੀਲੇ, ਮਤ-ਮਤਾਂਤਰ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਛੇੜੀ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਦਿਬਤਾ ਦੇ ਅਸਲ ਪਤੇ ਨਾਲ ਦਿੜ੍ਹ ਹੋਣ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰੰਮਤ ਸਦਕਾ ਰੱਬੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ। ਅੱਜ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਪਾਰਸ ਚਿਣੰਗ ਛੁਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਸੁਹਾਗ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਣਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦਾ ਮਰਕਜ਼ ਕੇਂਦਰ ਧੁਰਾ ਕੇਵਲ ੧੯ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਸਿਧਾਂਤ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕਥਨ-ਮਾਤਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਰਮ ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਰਮ ਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ:

ਇਕਿ ਵਣ ਖੰਡਿ ਬੈਸਹਿ ਜਾਇ ਸਦੁ ਨ ਦੇਵਹੀ ॥
ਇਕਿ ਪਾਲਾ ਕਕਰੁ ਭੰਨਿ ਸੀਤਲੁ ਜਲੁ ਹੋਂਵਹੀ ॥
ਇਕਿ ਭਸਮ ਚੜਾਵਹਿ ਅੰਗਿ ਮੈਲੁ ਨ ਧੋਵਹੀ ॥
ਇਕਿ ਜਟਾ ਬਿਕਟ ਬਿਕਰਾਲ ਕੁਲੁ ਘਰੁ ਖੋਵਹੀ ॥
ਇਕਿ ਨਗਨ ਫਿਰਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ਨੀਂਦ ਨ ਸੋਵਹੀ ॥
ਇਕਿ ਅਗਨਿ ਜਲਾਵਹਿ ਅੰਗੁ ਆਪੁ ਵਿਗੋਵਹੀ ॥
ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਤਨੁ ਛਾਰੁ ਕਿਆ ਕਹਿ ਚੋਵਹੀ ॥
ਸੋਹਨਿ ਖਸਮ ਦੁਆਰਿ ਜਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵਹੀ ॥ (ਵਾਰ-ਮਲਾਰ, ਮ:੧, 1284-85)

ਅਰਥਾਤ ਕਈ ਮਨੁੱਖ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਤਕ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੇ ਭਾਵ ਮੋਨੀ ਬਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਮਨੁੱਖ ਪਾਲੇ, ਅਤਿ ਸਰਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸਹਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਠੰਢੇ ਜਲ ਵਿਚ ਤਨ ਠਾਰਣ ਦਾ ਤਪ ਸਾਧਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਉਪਰ ਭਸਮ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਨ ਦੀ ਮੈਲ ਧੋਂਦੇ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਮਨੁੱਖ ਔਖੀਆਂ ਭਿਅੰਕਰ ਜਟਾਂ ਵਧਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਤੇ ਘਰ ਤੋਂ ਟੁਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਮਨੁੱਖ ਨਿਰਵਸਤਰ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸੌਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਤਨ ਕੋਲ ਅੱਗ ਬਾਲੀ ਰਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਕੇ ਰੋਣਗੇ ਭਾਵ ਪਛਤਾਉਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਇਲਾਵਾ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਮਿੱਟੀ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਉਹ ਲੋਕ ਸੋਭਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ, ਜਿਹੜੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਰਾਹ ਉਪਰ ਚਲ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹਰ ਉਸ ਰੀਤੀਗਤ ਤਰੀਕੇ ਜਾਂ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵਿਥ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਪ੍ਰੀਤ ਧੰਨਤਾਯੋਗ ਦਰਸਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਇੱਜ਼ਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ :

ਜਾਲਉ ਐਸੀ ਰੀਤਿ ਜਿਤੁ ਮੈ ਪਿਆਰਾ ਵੀਸਰੈ ॥

ਨਾਨਕ ਸਾਈ ਭਲੀ ਪਰੀਤਿ ਜਿਤੁ ਸਾਹਿਬ ਸੇਤੀ ਪਤਿ ਰਹੈ ॥

(ਵਾਰ-ਵਡਹੰਸੁ, ਮਃ ੧, 590)

ਬਨਾਵਟੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਢੋਂਗ ਰਚਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਖੁਦ ਹੀ ਠਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਬਹੁ ਭੇਖ ਕੀਆ ਦੇਹੀ ਦੁਖੁ ਦੀਆ ॥

ਸਹੁ ਵੇ ਜੀਆ ਅਪਣਾ ਕੀਆ ॥

ਅੰਨੁ ਨ ਖਾਇਆ ਸਾਦੁ ਗਵਾਇਆ ॥

ਬਹੁ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ਦੂਜਾ ਭਾਇਆ

ਬਸਤ੍ਰੁ ਨ ਪਹਿਰੈ ॥ ਅਹਿਨਿਸਿ ਕਹਰੈ ॥ ਮੋਨਿ ਵਿਗੂਤਾ ॥

ਕਿਉ ਜਾਗੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸੂਤਾ ॥ ਪਗ ਉਪੇਤਾਣਾ ॥

ਅਪਣਾ ਕੀਆ ਕਮਾਣਾ ॥ ਅਲੁ ਮਲੁ ਖਾਈ ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਈ ॥

ਮੂਰਖਿ ਅੰਧੈ ਪਤਿ ਗਵਾਈ ॥ ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਕਿਛੁ ਥਾਇ ਨ ਪਾਈ ॥

(ਵਾਰ-ਆਸਾ, ਮਃ ੧, 467)

ਕਲ ਮਹਿ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਸਾਰੁ ॥

ਅਖੀ ਤ ਮੀਟਹਿ ਨਾਕ ਪਕੜਹਿ ਠਗਣ ਕਉ ਸੰਸਾਰੁ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਆਂਟ ਸੇਤੀ ਨਾਕੁ ਪਕੜਹਿ ਸੂਝਤੇ ਤਿਨਿ ਲੋਅ ॥

ਮਗਰ ਪਾਛੈ ਕਛੁ ਨ ਸੂਝੈ ਏਹੁ ਪਦਮੁ ਅਲੋਅ ॥੨॥...

ਅਸਟ ਸਾਜ ਸਾਜਿ ਪੁਰਾਣ ਸੋਧਹਿ ਕਰਹਿ ਬੇਦ ਅਭਿਆਸੁ ॥

ਬਿਨੁ ਨਾਮ ਹਰਿ ਕੇ ਮੁਕਤਿ ਨਾਹੀ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਦਾਸੁ ॥੪॥

(ਧਨਾਸਰੀ, ਮਃ ੧, 662-63)

ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਲਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਰਬ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਵਿਖਾਵੇ-ਮਾਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰੂਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰੀ ਭੇਖਾਂ ਜਾਂ ਹਠ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਠਗਣ ਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਹਠ ਦਾ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਹ ਤੇ ਜਿਸਮ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਜਿਸਮਾਨੀ ਪ੍ਰੇਮ ਲੋਭ, ਲਾਲਚ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਦਵੈਤ ਵਿਚ ਖੁਆਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ

ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪੰਥ ਪੰਥ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਜੇਕਰ ਤੈਨੂੰ ਸਚਮੁਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਣ ਦਾ ਚਾਅ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਤਲੀ ਉਪਰ ਧਰ ਕੇ ਮੇਰੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਮਾਰਗ ਉਪਰ ਪੈਰ ਧਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸਿਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ:

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ ॥
ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ ॥

(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਮਃ ੧, 1412)

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਦਰਸਾਈ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਸਚ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ, ਸਚਿਆਰਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਮੁਕਤੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਭੇਦ ਦਸਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੂੜ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਤ ਇਨਸਾਨ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ :

ਅਧਿਆਤਮ ਕਰਮ ਕਰੇ ਤਾ ਸਾਚਾ ॥
ਮੁਕਤਿ ਭੇਦੁ ਕਿਆ ਜਾਣੈ ਕਾਚਾ ॥੧

ਐਸਾ ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਬੀਚਾਰੈ ॥

ਪੰਚ ਮਾਰਿ ਸਾਚੁ ਉਰਿ ਧਾਰੈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥...
ਆਪੇ ਮੇਲੇ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਏ ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਪਰਮ ਪਦੁ ਪਾਏ ॥੬॥
ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਹਉਮੈ ਮਾਰੇ ਕਰਣੀ ਸਾਰੁ ॥੭॥ (ਗਉੜੀ, ਮਃ ੧, 223)

ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਵ ਉਚਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਚਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਆਤਮਕ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰਵਾ ਜਾਂ ਧੁਰ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਕਚਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਾਲਾ ਸਚਿਆਰ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹਾ ਢੰਗ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਚ ਸਰੂਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਟਿਕਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਪਰਮਪਦਵੀ ਦਾ ਰਾਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਮਾਰਣਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਕਰਨੀ।

ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਹਉ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਦੇ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਸ਼ਟੀ ਹਉ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਣ ਲਈ ਜਗਿਆਸੂ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਨਾਨੀ ਫਿਤਰਤ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਉ ਦੇ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਵਿਚੋਂ ਸਚ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਉ ਦੀ ਗਿਆਤ 'ਹਮ ਨਹੀ ਚੰਗੇ', 'ਨਾ ਹਉ ਜਤੀ ਸਤੀ', 'ਹਉ ਢਾਢੀ', 'ਹਉ ਠਗਵਾੜਾ', 'ਹਉ ਅਪਰਾਧੀ', 'ਹਉ ਪਾਪੀ', 'ਹਉ ਮੂਰਖੁ ਨੀਚੁ ਅਜਾਣੁ' ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਵਲ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਝੁਕਦੀ ਹੋਈ ਅੰਤਰਝਾਤ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਰਾਹ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁਚੀ ਬਾਣੀ ਹਉ ਦੀ ਬੁਝਾਰਤ ਨੂੰ ਬੁਝਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋਵੇ—“ਹਉਮੈ ਬੂਝੈ ਤਾ ਦਰੁ ਸੂਝੈ”। ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਹਉ ਜੁੜ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬੰਧਨ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—“ਬੰਧਨ ਕਰਮ ਧਰਮ ਹਉ ਕੀਆ”। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਉ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਦੁਬਿਧਾਮਈ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਨਿਵਾਰਣ ਹਿਤ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ, ਬਿਖ ਰੂਪ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਮਾਰਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਲਾਲਚੁ ਛੋਡਹੁ ਅੰਧਿਹੋ ਲਾਲਚਿ ਦੁਖੁ ਭਾਰੀ ॥
ਸਾਚੋ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਹਉਮੈ ਬਿਖੁ ਮਾਰੀ ॥੫॥
ਦੁਬਿਧਾ ਛੋਡਿ ਕੁਵਾਟੜੀ ਮੁਸਹੁਗੇ ਭਾਈ ॥

ਅਹਿਨਿਸਿ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹੀਐ ਸਤਿਗੁਰ ਸਰਣਾਈ ॥੬॥ (ਆਸਾ, ਮਃ ੧, 419)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹਉਮੈ ਦੀ ਅਗਨੀ ਠੰਢੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ- “ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹੀਐ ਹਉਮੈ ਨਿਵਰੀ ਭਾਹਿ”। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵਡੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲ ਮਕਸਦ ਦਾ ਸਾਰ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਹੈ, ਜੋ ਵੇਸ ਦੇ ਭੇਖ, ਚਤੁਰਾਈ ਤੇ ਦੁਬਿਧਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਜਿਸੁ ਜਲ ਨਿਧਿ ਕਾਰਣਿ ਤੁਮ ਜਗਿ ਆਏ ਸੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਪਾਹੀ ਜੀਉ ॥

ਛੋਡਹੁ ਵੇਸੁ ਭੇਖ ਚਤੁਰਾਈ ਦੁਬਿਧਾ ਇਹੁ ਫਲੁ ਨਾਹੀ ਜੀਉ ॥

(ਸੋਰਠਿ, ਮਃ ੧, 598)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ‘ਗੁਰੂ’ ਅਤੇ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ‘ਸਿਖ’ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ- “ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ”। ‘ਦਸ ਗੁਰੂ ਇਕ ਜੋਤਿ’ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਅਨੂਠਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਰਮੇਸਰ ਇਕ ਹਨ। ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖਾਂ ਕਰਮ ਕਮਾ ਲਵੇ, ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਯਤਨ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਟਕਣ ਸਮਾਨ ਹਨ :
ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਸਬਦ ਨ ਛੂਟੀਐ ਦੇਖਹੁ ਵੀਚਾਰਾ ॥

ਜੇ ਲਖ ਕਰਮ ਕਮਾਵਹੀ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਅੰਧਿਆਰਾ ॥ (ਗਉੜੀ, ਮਃ ੧, 229)

ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਅਮਰ ਅਟਲ ਹੈ। ਉਹ ਮੋਇਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਵਾਂਗ ਅਭੁਲ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੰਦਗੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ:

ਹੋਰੁ ਕਿਤੈ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਵਈ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ॥ (ਸਿਰੀਰਾਗੁ, ਮਃ ੧, 22)

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਭਗਤਿ ਨ ਭਾਉ ਹੋਇ ॥ (ਬਸੰਤੁ, ਮਃ ੧, 1170)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਾਮਈ ਭਗਤੀ ਬੰਦਗੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ:

ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਕਰਿ ਨੀਚੁ ਸਦਾਏ ॥ ਤਉ ਨਾਨਕ ਮੋਖੰਤਰੁ ਪਾਏ ॥

(ਵਾਰ-ਆਸਾ, ਮਃ ੧, 470)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਨਿਮਾਣਿਆਂ, ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਦੀ ਢਾਰਸ ਟੇਕ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰ ਤਬਕੇ ਵਰਗ ਦੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਮਰਦ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਬਲ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਜਿਹੜੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰੇ ਤੇ ਨਿਰਾਸ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸੰਗਤ, ਪੰਗਤ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਅਖੰਡ ਪ੍ਰਚੰਡ ਪਿਰਤ ਦੇ ਅਮਲ ਤਹਿਤ ਠੋਸ ਬਾਨਣੂੰ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਥਿਤ ਨੀਵਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਨੀਵਾਂ ਅਖਵਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਸਥਾਨ ਉਪਰ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਨਿਮਾਣੇ ਨਿਤਾਣੇ ਤੇ ਨੀਵਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ

ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ ॥ (ਸਿਰੀਰਾਗੁ, ਮਃ ੧, 15)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਮਤ ਸੰਗਤ ਹਰ ਨਰ ਨਾਰੀ ਦੇ ਉਥਾਨ ਲਈ ਸਾਂਝੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਘਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕ ਸੁਖੀਆ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵੀ ਪੂਰੇ ਸੂਰੇ ਵੀ ਬਣਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਨਾਮ ਜਪੋ, ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ' ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਹਿਣੀ ਦਾ ਅਭਿੰਨ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਭੋਜਨ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣਾ ਸਿਖਾਇਆ ਬਲਕਿ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਣਾ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਅਭਿੰਨ

ਬਣਾਇਆ। ਆਪ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਲ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਅਵਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾਂ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਬਕ:

ਜੇ ਗੁਣ ਹੋਵਨਿ ਸਾਜਨਾ ਮਿਲਿ ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ॥

ਸਾਝ ਕਰੀਜੈ ਗੁਣਹ ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ ਅਵਗਣ ਚਲੀਐ ॥ (ਸੂਹੀ, ਮ: ੧, 765-66)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਸਚ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਚ ਦੇ ਖੰਡੇ ਖਕੜਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਜਾਬਰ ਆਖਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਆਂਹੀਣ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਤੇ ਦੇ ਨਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬੁਰੇ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਭਲਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਕੋਈ ਕਾਲਪਨਿਕ ਜਾਂ ਮੰਤਕੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਤਕ ਮਹਿਦੂਦ ਜਾਂ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਰੂਹਾਨੀ ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਜਾਂ ਲੋਚਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਪਾਰ ਜਸ ਦੈਵੀ ਆਚਾਰ ਪੈਦਾ ਹੈ, ਸੁਰਤਿ ਮਤ ਬੁਧ ਨੂੰ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਬਜ਼ਾ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਅਟਲ ਹੁਕਮ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਜਗ ਵਿਚ ਬਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਰਜ਼ੋਈਆਂ ਦੀ ਪਾਤਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਤੁਧੁ ਬਾਝੁ ਪਿਆਰੇ ਕੇਵ ਰਹਾ ॥

ਸਾ ਵਡਿਆਈ ਦੇਹਿ ਜਿਤੁ ਨਾਮਿ ਤੇਰੇ ਲਾਗਿ ਰਹਾਂ ॥

ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ ਕੋਇ ਜਿਸੁ ਆਗੈ ਪਿਆਰੇ ਜਾਇ ਕਹਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਸੈਵੀ ਸਾਹਿਬੁ ਆਪਣਾ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਚੰਉ ਕੋਇ ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੁ ਹੈ ਬਿੰਦ ਬਿੰਦ ਚੁਖ ਚੁਖ ਹੋਇ ॥੪॥

(ਧਨਾਸਰੀ, ਮ: ੧, 660)

ਤੈ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਬਾਤ ਜਿ ਆਖੈ ਕਹੁ ਨਾਨਕੁ ਕਿਆ ਦੀਜੈ ॥

ਸੀਸੁ ਵਢੇ ਕਰਿ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ ਵਿਣੁ ਸਿਰ ਸੇਵ ਕਰੀਜੈ ॥ (ਵਡਹੰਸੁ, ਮ: ੧, 558)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ,
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਸੰਪਰਕ ਨੰ. 9779738585

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਭਾਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਆਯੂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਸਦਕਾ ਆਪਣੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਬਾਬਤ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਧਰਮ ਅਤੇ ਫਲਸਫੇ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੀ ਹੈ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਸੀ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਕਦੋਂ ਹੋਈ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਿਉਂ ਰਚੀ?, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਕਿਥੇ ਹੈ? ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ ਆਦਿ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਰਹਸਮਈ ਉਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਿਬੇਕਸ਼ੀਲ ਰਮਜਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ। ਹਥਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਗਏ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਾਰ, ਦੁਨੀਆ, ਭਉ ਜਲ, ਭਵਸਾਗਰ, ਜਗਤ, ਆਕਾਰ, ਮਾਇਆ, ਸਰਗੁਣ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ, ਸਿਰਠੀ, ਪਾਸਾਰਾ, ਪਸਾਉ, ਬ੍ਰਹਮੰਡ, ਬਣਤ, ਘਾਤਤ, ਰਚਨਾ, ਜਗ, ਪਰਪੰਚ, ਰੂਪ ਅਤੇ ਵੇਸ ਆਦਿ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੀ ਹੈ?

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜੋ ਸਿਰਜੀ ਗਈ, ਜੋ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ, ਜੋ ਰਚੀ ਗਈ ਇਹ ਸਭ ਭੌਤਿਕ ਪਸਾਰਾ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ, ਸਮਸਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਆਦਿ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ, ਨਿਰਗੁਣ ਦਾ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਫੁਰ ਫੁਰਨਾ ਹੈ। 'ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ 'ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੀ ਹੈ?' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕੁਦਰਤਿ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਸੁਣੀਐ ਕੁਦਰਤਿ ਭਉ ਸੁਖ ਸਾਰੁ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਪਾਤਾਲੀ ਆਕਾਸੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਆਕਾਰੁ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਕਤੇਬਾ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਵੀਚਾਰੁ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪੈਨਣ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਪਿਆਰੁ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਤੀ ਜਿਨਸੀ ਰੰਗੀ ਕੁਦਰਤਿ ਜੀਅ ਜਹਾਨ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਨੇਕੀਆ ਕੁਦਰਤਿ ਬਦੀਆ ਕੁਦਰਤਿ ਮਾਨੁ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮੰਤਰੁ ਕੁਦਰਤਿ ਧਰਤੀ ਖਾਕੁ ॥
 ਸਭ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਤੂੰ ਕਾਦਿਰੁ ਕਰਤਾ ਪਾਕੀ ਨਾਈ ਪਾਕੁ ॥
 ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਵੇਖੈ ਵਰਤੈ ਤਾਕੋ ਤਾਕੁ ॥⁶⁴

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪੂਰਬਲੀ ਸਥਿਤੀ

ਸੰਸਾਰ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਖੰਡ-ਮੰਡਲ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ, ਧਰਤੀਆਂ, ਜੀਵ-ਜੰਤਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਪਸਾਰਾ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸਮੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਬਿਸਮਾਦੁ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ

* ਸੀਨੀਅਰ ਰਿਸਰਚ ਫੈਲੋ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਮੋਬਾਇਲ 8146959408).
⁶⁴ ਵਾਰ ਆਸਾ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 464.

ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਪੂਰਵ ਜਾਂ ਆਦਿ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਅਕਥ ਹੈ, ਉਸ ਅਵਸਥਾਬਾਰੇ ਕੇਵਲ ਅਸਚਰਜ, ਅਸਚਰਜ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕੀਦਾ ਹੈ:

ਆਦਿ ਕਉ ਕਵਨੁ ਬੀਚਾਰੁ ਕਥੀਅਲੇ ਸੁੰਨ ਕਹਾ ਘਰ ਵਾਸੇ ॥....

ਆਦਿ ਕਉ ਬਿਸਮਾਦੁ ਬੀਚਾਰੁ ਕਥੀਅਲੇ ਸੁੰਨ ਨਿਰੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ਲੀਆ ॥⁶⁵

ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਲਈ 'ਪੁੰਧੁਕਾਰਾ' ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਨਾ ਧਰਤੀ ਸੀ, ਨਾ ਆਕਾਸ਼, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਬੇਅੰਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕਿਤੇ ਹੁਕਮ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾ ਦਿਨ ਸੀ, ਨਾ ਰਾਤ, ਨਾ ਚੰਦ, ਨਾ ਸੂਰਜ, ਨਾ ਕੋਈ ਫੁਰਨਾ। ਉਦੋਂ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਸੁੰਨ-ਸਮਾਧਿ ਵਿਚ ਸੀ:

ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਪੁੰਧੁਕਾਰਾ ॥

ਧਰਣਿ ਨ ਗਗਨਾ ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰਾ ॥

ਨਾ ਦਿਨੁ ਰੈਣਿ ਨ ਚੰਦੁ ਨ ਸੂਰਜੁ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇਦਾ ॥⁶⁶

ਕੇਤੇ ਜੁਗ ਵਰਤੇ ਗੁਬਾਰੈ ॥ ਤਾੜੀ ਲਾਈ ਅਪਰ ਅਪਾਰੈ ॥⁶⁷

ਕੇਤੜਿਆ ਜੁਗ ਪੰਧੁਕਾਰੇ ॥ ਤਾੜੀ ਲਾਈ ਸਿਰਜਨਹਾਰੇ ॥⁶⁸

ਇੰਜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਝ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਆਸ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਤੇ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਤਾ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕ੍ਰਿਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਕਦੋਂ ਹੋਈ?

ਦੂਸਰਾ ਅਹਿਮ ਸਵਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਇਹ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਜੀ ਗਈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਸੀਮਾ ਉਥੋਂ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਿਆਸਾਂ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ 'ਜਪੁਜੀ' ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ" ਅਰਥਾਤ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ ਕਰਤਾ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ, ਉਸ ਥਿਤਿ ਜਾਂ ਵਾਰ (ਦਿਨ), ਰੁੱਤ ਜਾਂ ਮਹੀਨੇ ਬਾਰੇ ਕਰਤੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਿਆ। ਜੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਪੰਡਿਤ ਜਾਣ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਕਾਜੀ ਉਸ ਵਕਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਮਜ਼ਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਤਾਬ 'ਕੁਰਾਨ ਸਰੀਫ' ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਵਾਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਇੰਝ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ ਕਵਣੁ ਥਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰੁ ॥....

ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ॥⁶⁹

ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ ਤੇ ਕਿਸਨੇ ਕੀਤੀ?

ਅਗਲਾ ਸੁਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ? ਤੇ ਕਿਸਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਪਲੇਠੀ ਰਚਨਾ 'ਜਪੁਜੀ' ਵਿਚ ਹੀ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਹ ਖੇਡ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਰਚ ਦਿੱਤੀ। ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਨੇ ਇਹ

⁶⁵ਰਾਮਕਲੀ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 940.

⁶⁶ਮਾਰੂ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 1035.

⁶⁷ਮਾਰੂ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 1026

⁶⁸ਮਾਰੂ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 1023

⁶⁹ਜਪੁਜੀ, ਪੰਨਾ 4.

ਪਸਾਉ ਆਪਣੇ ਕਵਾਉ (ਇੱਛਾ, ਭਾਣਾ, ਹੁਕਮ) ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਏਕੰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਪਸਾਰਾ ਆਪ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ:

ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ ॥ ਤਿਸਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰਿਆਉ ॥⁷⁰

ਦੂਸਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੂਖਮ ਤੱਤ ਹਵਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਹਵਾ ਤੋਂ ਜਲ ਉਤਪਨ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਜਲ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਰਚਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ ॥

ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੋਇ ॥⁷¹

ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਸਾਰਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਪਸਰਿਆ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ—"ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਫੁਰਮਾਣੁ"⁷² ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਾਰੂ ਸੋਹਲੇ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਭਾਣੇ ਦੀ ਖੇਡ ਬਾਬਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਣੇ ਨਾਲ ਜਗਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਪਾਸਾਰੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਹਾਰੇ ਦੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਵੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਪਾਸਾਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਝੀ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਘੜਨਹਾਰ, ਪਾਲਣਹਾਰ ਅਤੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਬਸ ਵਿਸਮਾਦਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਏ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ:

ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ॥

ਬਾਝੁ ਕਲਾ ਆਡਾਣੁ ਰਹਾਇਆ ॥

ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਉਪਾਏ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਵਧਾਇਦਾ ॥

ਵਿਰਲੇ ਕਉ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ ॥

ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਹੁਕਮੁ ਸਬਾਇਆ ॥

ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਪਾਤਾਲ ਅਰੰਭੇ ਗੁਪਤਉ ਪਰਗਟੀ ਆਇਦਾ ॥

ਤਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਈ ॥

ਨਾਨਕ ਸਾਚਿ ਰਤੇ ਬਿਸਮਾਦੀ ਬਿਸਮ ਭਏ ਗੁਣ ਗਾਈਦਾ ॥⁷³

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਏਕੰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਧੰਦੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਭਾਵ ਮਾਇਆ ਦੀ ਦੋੜ ਭੱਜ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਦਾ ਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਸਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕੇ:

ਆਪਿ ਉਪਾਇਆ ਜਗਤੁ ਸਬਾਇਆ ॥

ਜਿਨਿ ਸਿਰਿਆ ਤਿਨਿ ਧੰਧੈ ਲਾਇਆ ॥

ਸਚੈ ਊਪਰਿ ਅਵਰ ਨ ਦੀਸੈ ਸਾਚੇ ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ ਹੇ ॥⁷⁴

ਤੁਧ ਸੰਸਾਰੁ ਉਪਾਇਆ ॥ ਸਿਰੇ ਸਿਰਿ ਧੰਧੈ ਲਾਇਆ ॥⁷⁵

⁷⁰ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 3.

⁷¹ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ:੧, ਪੰਨਾ 19.

⁷²ਜਪੁਜੀ, ਪੰਨਾ 7.

⁷³ਮਾਰੂ, ਸੋਹਲੇ, ਮ:੧ ਪੰਨਾ 1036.

⁷⁴ਮਾਰੂ, ਮ:1, ਪੰਨਾ 1022-23.

⁷⁵ਸਿਰੀਰਾਗੁ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 71.

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਸ (ਪ੍ਰਭੂ) ਦੀ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖੁਦ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਪੁਛਿ ਨ ਸਾਜੇ ਪੁਛਿ ਨ ਢਾਹੇ ਪੁਛਿ ਨ ਦੇਵੈ ਲੇਇ ॥
ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤਿ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਕਰਣੁ ਕਰੇਇ ॥⁷⁶

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਿਉਂ ਰਚੀ?

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕਿਉਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ? ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੀ ਮਕਸਦ ਸੀ? ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਗੁਪਤ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਹੱਸਮਈ ਟੁਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਸਾਰਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਚੀ ਖੇਡਸੱਚੀ ਹੈ। ਕਰਤੇ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਇਕ ਅਚੰਭਾ ਹੈ ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬੁਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ:

ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਸੰਸਾਰਾ ॥ ਸਾਚਾ ਖੇਲ ਤੁਮਾਰਾ ॥
ਸਚੁ ਖੇਲੁ ਤੁਮਾਰਾ ਅਗਮ ਅਪਾਰਾ ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਕਉਣ ਬੁਝਾਏ ॥⁷⁷

ਸੋ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਦੀ ਸ੍ਰੈ-ਇਛਾ ਤਹਿਤ ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਈ। ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਉਸਨੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਨੂੰ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਸ੍ਰੈ-ਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ।

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਕਿਥੇ ਹੈ?

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸਭ ਥਾਂਈਂ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਹਰ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਆਪਣੀ ਸਾਜੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਵਿਗਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੌਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਰਾਜ ਮਿਸਤਰੀ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸਗੋਂ ਘਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਆਪ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਨੇ ਸਾਜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਬੂੰਦ ਹੈ ਬੂੰਦ ਵਿਚ ਸਾਗਰ ਹੈ, ਇਸ ਖੇਲ ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਰਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਖੇਡ ਨੂੰ ਬੁਝਦਾ ਤੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ:

ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਮਹਿ ਸਾਗਰੁ ਕਵਣ ਬੁਝੈ ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ,
ਉਤਭੁਜ ਚਲਤ ਆਪਿ ਕਰਿ ਚੀਨੈ ਆਪੇ ਤਤੁ ਪਛਾਣੈ ॥⁷⁸

ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਕਰਤੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਰਗੁਣ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕੁਦਰਤ ਰਚੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਗਿਆ ਭਾਵ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਕਰਤਾ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਅਨੰਦਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ ॥
ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੇ ਚਾਉ ॥
ਦਾਤਾ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਤੂੰ ਤੁਸਿ ਦੇਵਹਿ ਕਰਹਿ ਪਸਾਉ ॥
ਤੂੰ ਜਾਣੇਈ ਸਭਸੈ ਦੇ ਲੈਸਹਿ ਜਿੰਦੁ ਕਵਾਉ ॥

⁷⁶ਸਿਰੀਰਾਗੁ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 52.

⁷⁷ਸੂਹੀ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 764.

⁷⁸ਰਾਮਕਲੀ ਮ:੧, ਪੰਨਾ 879.

ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ ॥⁷⁹

ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਰੂਪਾਂ ਵਾਲਾ ਸੰਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਾਰਜ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਟੱਲ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਟੱਲ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੁਕਮ, ਰਜਾ, ਭਾਣਾ, ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਹੁਕਮ ਸਬਾਇਆ ॥

ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਪਾਤਾਲ ਅਰੰਭੇ ਗੁਪਤਹੁ ਪਰਗਟੀਆਇਦਾ ॥⁸⁰

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਾਜਿਆ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਜਿਵੇਂ, ਜਿਉਣਾ-ਮਰਨਾ, ਖੁਸ਼ੀ-ਗਮੀ ਆਦਿ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ੈਅ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਬੁਝਣਾ ਹੀ ਹਉਮੈ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ:

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮਿ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ ॥

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਅਈ ॥

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ ॥

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ ॥

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ ॥

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ ॥⁸¹

ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਵਿਆਪਿਆ ਹੈ, ਸਭ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪ ਵੇਖ ਰਿਹਾ, ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਉਸਦਾ ਤਾਣਾ ਬਾਣਾ ਹੈ, ਉਤਪਤ-ਪਰਲੋ, ਜਨਮ-ਮਰਣ ਦਾ ਖੇਲ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਭ ਮਹਿ ਜੀਉ ਜੀਉ ਹੈ ਸੋਈ ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥⁸²

ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹਿ ਜਾਣਿਆ ॥⁸³

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ

ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਸਥਾਈ ਹੈ ਜਾਂ ਅਸਥਾਈ? ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਜਗਤ ਸਦਾ ਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ। ਇਥੇ ਜੋ ਵੀ ਵਸਤ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਖਤਮ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਢੂੰਢਿਆ ਹੈ, ਭਾਲਿਆ ਹੈ ਇਹ ਜਗਤ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦਾ ਪਲਸਤਰੀ ਮੰਦਰ ਹੈ ਭਾਵ ਵੇਖਣ ਲਈ ਸੋਹਣਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਧੂੰਏਂ ਸਮਾਨ ਛਿਨ ਭੰਗਰ ਹੈ:

ਢੰਢੋਲਿਮੁ ਢੂੰਢਿਮ ਡਿਠੁ ਮੈ ਨਾਨਕ ਜਗੁ ਧੂਏ ਕਾ ਧਵਲ ਹਰੁ ॥⁸⁴

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਚਾਈ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮਦਾਰੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਰਚਾ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘੜੀ ਪਲ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਦਾ ਉਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜਗਤ ਇਕ ਖੇਡ ਹੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਜੜਦਿਆਂ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ:

⁷⁹ਵਾਰ, ਆਸਾ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 463.

⁸⁰ਮਾਰੂ ਮ:੧, ਪੰਨਾ 1036.

⁸¹ਜਪੁਜੀ, ਪੰਨਾ 1.

⁸²ਮਲਾਰ ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 1273.

⁸³ਆਸਾ ਮ:੧, ਪੰਨਾ 352.

⁸⁴ਵਾਰ ਮਾਝ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 138.

ਨਟੂਐ ਸਾਂਗੁ ਬਣਾਇਆ ਬਾਜੀ ਸੰਸਾਰਾ ॥

ਖਿਨੁ ਪਲੁ ਬਾਜੀ ਦੇਖੀਐ ਉਰਝਤ ਨਹੀਂ ਬਾਰਾ ॥⁸⁵

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਰਚਨਾ ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਇਕ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਬੱਧੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਅਵੱਸ਼ ਇਕ ਦਿਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਮੋੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਵੇਂ ਵਗਦੇ ਖੂਹ ਦੀ ਮਾਹਲ ਨਾਲ ਬੱਧੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ ਭਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜੈਸੇ ਹਰਹਟ ਕੀ ਮਾਲਾ ਟਿੰਡ ਲਗਤ ਹੈ, ਇਕ ਸਖਨੀ ਹੋਰ ਫੇਰ ਭਰੀਅਤ ਹੈ ॥

ਤੈਸੇ ਹੀ ਇਹੁ ਖੇਲੁ ਖਸਮ ਕਾ ਜਿਉ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ॥

ਸਾਚਾ ਸਚੁ ਸੋਈ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ॥

ਜਿਨਿ ਸਿਰਜੀ ਤਿਨ ਹੀ ਫੁਨਿ ਗੋਈ ॥⁸⁶

ਸੋ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਿਕ ਪੰਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਚਿਤ ਪਰਮਾਤਮ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ ਵੀ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵੀ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਸੁਪਨੇ ਸਮਾਨ ਤੇ ਬਾਜੀਗਰ ਦੁਆਰਾ ਥੋੜ੍ਹ-ਚਿਰੀ ਪਾਈ ਬਾਜੀ ਸਮਾਨ ਹੈ:

ਪੰਧਾ ਰੋਵੈ ਮੈਲੁ ਨ ਧੋਵੈ ਸੁਪਨੰਤਰੁ ਸੰਸਾਰੋ ॥

ਜਿਉ ਬਾਜੀਗਰੁ ਭਰਮੈ ਭੂਲੈ ਝੂਠਿ ਮੁਠੀ ਅਹੰਕਾਰੋ ॥⁸⁷

ਵਿਸ਼ਵ-ਰਚਨਾ ਸਬੰਧੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤੇ ਦੀ ਇਸ ਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, "ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਖੰਡ ਸਚੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥ ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਲੋਅ ਸਚੇ ਅਕਾਰ"⁸⁸। ਇਸੇ ਕਥਨ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਇਹੁ ਜਗੁ ਸਚੈ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ ॥⁸⁹

ਪਰ ਇਹ ਰਚਨਾ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਇਸਦਾ ਆਦਿ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵੀ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ-ਪਰਪੰਚ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਦਾ ਵਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਆਪੇ ਦਾ ਪਰਪੰਚ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ।

ਸਾਰੰਸ਼

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਤੇ ਇਹ ਨਤੀਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੁੱਢ, ਸਾਜਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜੋਜਨ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹ ਰਹੱਸਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ, ਬਣਤਰ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਸਾਜੀ ਹੋਈ ਵਾਸਤਵਿਕ ਹੋਂਦ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਕਰਤੇ ਵਾਂਗ ਅਕੱਥ ਤੇ ਅਕਹਿ ਹੈ ਪਰ ਅਨਾਦਿ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸਦੀ ਬਣਤ ਹੈ। ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾਕਰਤਾ ਕਰਤਾਰ ਇਕੱਲਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੁਚਾ ਪਸਾਰਾ ਉਸਦੇ ਆਪੇ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

⁸⁵ਰਾਮਕਲੀ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 940.

⁸⁶ਮਾਰੂ ਸੋਹਲੇ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 1020.

⁸⁷ਵਡਹੰਸ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 581.

⁸⁸ਵਾਰ, ਆਸਾ, ਮ:੧, ਪੰਨਾ 463

⁸⁹ਵਾਰ, ਆਸਾ, ਮ:੨, ਪੰਨਾ 463

ਨਾਮ : ਰਾਜਵਿੰਦਰ ਕੌਰ
 ਈਮੇਲ : ਰਓਜਾਨਿਦਏਰਕਉਰਕਓਟਰੋਨ੍ ਗਮਓਲਿ .ਚੋਮ
 ਵਿਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ : ਐਮ.ਏ. ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ, ਐਮ.ਫਿਲ., ਯੂ.ਜੀ. ਸੀ. ਨੈੱਟ
 ਵਰਤਮਾਨ ਰੁਝੇਵਾਂ : ਸੀਨੀਅਰ ਰੀਸਰਚ ਫੈਲੋ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ,
 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ.
 ਖੋਜ-ਕਾਰਜ : 1. ਸਿੱਖ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ
 ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ (ਸੰਨ 1972 ਤੋਂ 2013 ਈ. ਤਕ) (ਐਮ.ਫਿਲ ਖੋਜ-ਨਿਬੰਧ)
 2. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਤੱਤ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਅਧਿਐਨ
 (ਪੀਐਚ.ਡੀ ਦਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ)
 ਮੋਬਾਇਲ ਨੰ : 8146959408
 ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ : T. F. # 34, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਂਪਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧਰਮ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ

ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ। ਸੰਭਾਵਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ, ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਸੋਚਣ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਚ ਬਦਲਾਉ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਕਰਣ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬੇਸ਼ਕ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਹਕੀਕਤ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਦੇ ਖਿੰਡਾਓ ਪ੍ਰਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਇਜ਼ਾਫਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰੀ ਪਸਾਰ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਾਇਰਿਆਂ ਦੇ ਪਾਰ ਸੋਚਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ ਉਥੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਖੋਖਲਾ ਅਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਤੋਂ ਖੁੰਝਿਆ ਹੋਇਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਵਾਲ ਇਹ ਉਠਦਾ ਹੈ ਆਖਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਖਿੰਡਾਓ ਦਾ ਹੱਲ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ? ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਦਭੁੱਤ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਹਲ ਤਲਾਸ਼ਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਸਕਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ? ਆਖਰ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਬਦਲੇ? ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦਾ ਹੱਲ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ:

ਧਯੈ ਧਰਮੁ ਧਰੇ ਧਰਮਾ ਪੁਰਿ ਗੁਣਕਾਰੀ ਮਨੁ ਧੀਰਾ॥ 1

ਭਾਵ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰਦਿਆਂ, ਦ੍ਰਿੜ ਚਿਤ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖ ਹੀ ਈਮਾਨ ਸਦਕਾ, ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਸਥੂਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਧਰਮ ਕੈਸਾ ਹੋਵੇ? ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵਿਧਾਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਥਿਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਬੂਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕੇ। ਧਰਮ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ 'ਧ੍ਰਿ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਹੋਈ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਧਾਰਣ ਕਰਨਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰਨਾ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਰੂਪ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਪਹਿਰਨ ਹੈ। ਸੰਭਾਵਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਆਤਮ ਤੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪਾਰਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਨਾਲ ਗੰਢਦੀ ਹੈ।

ਮੁਕਾਮ ਤਿਸਨੋ ਆਖੀਐ ਜਿਸੁ ਸਿਸਿ ਨ ਹੋਵੀ ਲੇਖੁ॥

ਅਸਮਾਨੁ ਧਰਤੀ ਚਲਸੀ ਮੁਕਾਮੁ ਓਹੀ ਏਕੁ॥ 2

ਧਰਮ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਆਪਕ ਵਿਧਾਨ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਦਿ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤਕ ਪਸਰਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਚਾਲਨ ਹੀ ਧਰਮ ਆਸਰੇ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵ ਨੂੰ ਦੇਹ, ਆਤਮਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਰਤਾਰੇ ਬਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਸੰਭਵ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਸੱਚਾਈ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਆਪਕ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਾਂਝ ਇਸ ਸੱਚ ਨਾਲ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਮੰਨੈ ਧਰਮ ਸੇਤੀ ਸਨਬੰਧੁ॥ 3

ਅਜਿਹੀ ਸਾਂਝ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭੂਮਿਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਏਕੋ ਧਰਮੁ ਦ੍ਰਿੜੈ ਸਚੁ ਕੋਈ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪੂਰਾ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਸੋਈ॥ 4

ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਧਰਮ ਇਕ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਲੌਕਿਕ ਧਾਰਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪੱਥ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਸਚਿਆਰ ਜੀਵਨ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਪਰ ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸੱਚ ਤੋਂ ਬੇਨਿਆਜ਼ ਹੈ। ਉਂਝ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਕੋਈ ਅਚਾਨਕ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਗਰਦਾਨੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਉਦੋਂ ਪਨਪਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਪਦਾਰਥੀਕਰਣ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਰੁਚਿਤ ਹੋ, ਮਜ਼ਹਬੀ ਕੱਟੜਤਾ ਦੇ ਲਿਬਾਏ ਵਿੱਚ ਗੜ੍ਹਚ ਹੋਇਆ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਰੰਭਦਾ ਹੈ। ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਅਸਤਿਤਵ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਿਫ਼, ਧਾਰਮਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਵੀ ਬੇਯਕੀਨੀ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਫੈਲੇ ਦਲਿਤਰਤਾ ਤੇ ਨੇਸਤੀ ਦੇ ਜਾਲੇ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਬਿਆਨੀ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਇਸ ਪਿਛੇ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਾਖਿਆਤ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸਦਾ ਹੱਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਆਓ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਨਵ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਜਾਚ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮਾਂ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸੱਭਿਆਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਟਕਰਾਓ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਅਸੰਤੋਖਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਾੜੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਬੇ-ਅਸੂਲੇ ਵਰਤਾਰੇ ਰਾਹੀਂ ਦਬੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕੱਟੜਤਾ ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਜੀਵਨ, ਫੋਕੀ ਵਹਿਮਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਸਹਿਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਾਨਸਿਕ ਡਰ ਅਤੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਆਦਮ ਜਿਉੜਾ ਬਹੁਦੇਵਵਾਦ, ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੀਆਂ ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ

ਹੁੰਦਿਆਂ ਧਰਮ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਗਵਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਥ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥

ਕੂੜੁ ਅਸਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ॥

ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ॥ ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ॥

ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਦੁਖੁ ਰੋਈ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਨਿ ਬਿਧਿ ਗਤਿ ਹੋਈ॥ 5

ਡਰ, ਬੇਯਕੀਨੀ, ਤੇ ਸੰਸਿਆਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗ਼ੈਰਤ ਤਾਂ ਮਰ ਹੀ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਹੀਣਾ ਮਨੁੱਖ ਲਗਭਗ ਆਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਥਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਯਕੀਨ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਫਿਕਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਕੀਕਤ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਹਕੀਕਤ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨਾਵਾਕਿਫ਼ ਤੇ ਬੇਲਾਗ ਸੀ। ਉਹ ਸੱਚ ਜੋ ਅਧੂਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਜਿਸਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਭੁਲ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ।

- ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ॥ 6
- ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ॥ 7
- ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ॥ ਤੀਨੇ ਓਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧ॥
- ਧਰਮੀ ਧਰਮੁ ਕਰਹਿ ਗਾਵਾਵਹਿ ਮੰਗਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ॥
- ਜਤੀ ਸਦਾਵਹਿ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣਹਿ ਛਡਿ ਬਹਹਿ ਘਰ ਬਾਰੁ॥ 8

ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਉਹ ਮਜ਼ਹਬੀ ਵਲਗਣਾਂ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਰਬਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਆਤਮਿਕ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਉ ਰਹਿਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ।

- ਫਕੜ ਜਾਤੀ ਫਕੜ ਨਾਉ॥ ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਇਕ ਛਾਉ॥ 9
- ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੁਛਹੁ ਜਾਤੀ ਅਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ॥ 10

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਰੋਂਦ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਉਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮਜ਼ਹਬੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਮਜ਼ਹਬੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਬੇਜਾਨ ਰਸਮਾਂ, ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦਿਆਂ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਿਸ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਸਾਂਝ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ, ਉਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਉਚੇਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਇਖਲਾਕੀ ਗਿਰਾਵਟ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੱਸਿਆ।

- ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੁਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ॥
- ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ॥ 11
- ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ॥ 12

ਅਜਿਹਾ ਕਿਰਦਾਰ ਜਦੋਂ ਸੱਚ ਦੇ ਨਿਕਟ, ਸੱਚ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਨੇਕ-ਨੀਤੀ ਦਾ ਪਾਬੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਸੱਚ ਆਚਾਰ ਵਿਚ ਢਲ ਗਿਆ, ਮਨੁੱਖੀ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਣ ਗਿਆ, ਉਹ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹਰ ਸਿਤਮਜ਼ਰੀਫ਼ੀ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ ਧਾਰਮਿਕ ਅਮਲਾਂ ਵਿਚ ਲੁੱਟ-ਘਸੁੱਟ, ਧੋਖਾਧੜੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜਿਸ ਧਰਮ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਮਜ਼ਹਬੀ ਹੱਦਬੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ।

ਕਰਮੁ ਧਰਮੁ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਕੀ ਜਾਤਿ॥ 13

ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਸੰਤੋਖੁ ਰੁਖੁ ਧਰਮੁ ਫੁਲੁ ਫਲੁ ਗਿਆਨੁ॥ 14

ਇਹ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਤਦ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਮਜ਼ਹਬੀ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਧਰਮ-ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਉਸਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕਬਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਈਮਾਨ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਪੰਜੇ ਵਕਤ ਦੀ ਸਮਾਜ ਅਦਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

- ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵਣੁ ਮੁਸਕਲੁ ਜਾ ਹੋਇ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ॥ 15

- ਪੰਜਿ ਨਿਵਾਜਾ ਵਖਤ ਪੰਜਿ ਪੰਜਾ ਪੰਜੇ ਨਾਉ

ਇਹ ਧਰਮ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਗੜੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਜ਼ਾਮ ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਸਲ ਧਰਮ ਵਲ ਯਕੀਨ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

- ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖੁ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤ ਵਟੁ॥

ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ॥ 17

- ਨਾ ਤਿਸੁ ਗਿਆਨੁ ਨ ਧਿਆਨੁ ਹੈ ਨਾ ਤਿਸ ਧਰਮੁ ਧਿਆਨੁ॥ 18

ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਤਮੀਜ਼ਦਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਰਮੂਲ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਮਲਾਂ ਦਾ ਤਹਿਜ਼ੀਬਪਸੰਦ ਬਾਸ਼ਿੰਦਾ ਬਣਨ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥ 19

ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੇਸ-ਭੂਸ਼ਾ, ਹਦਾਇਤਾਂ, ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਪਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਦੇ ਬੇਲੋੜੇ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਨਿਰੰਤਰ ਭੁੱਲ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ, ਮਘਦੇ-ਭਖਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਤੰਗ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਹਕੀਕਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨੀ ਸੱਚਾਈਆਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜ ਪਵਾਉਂਦਾ, ਧਰਮ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਸਫ਼ਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਤਿਆਗਿਆ ਨਹੀਂ, ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਛੱਡੀ ਨਹੀਂ, ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦ ਰਚਿਆ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰਪਾਟੀਆਂ ਦਾ ਕੜ੍ਹ ਭੰਨਿਆ। ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਰਮਿਆਨ ਦੇ ਪਾਵਨ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ, ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਸਮਰਪਣ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਖ਼ਰੇ ਉਤਰਨ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਜੋਂ ਕਬੂਲਿਆ।

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥

ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥

ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ॥

ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥ 20

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪਕੜ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦਿੰਦਾ ਆਪਣੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕੇਵਲ ਸੱਚ ਦੇ ਸਮੀਪ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਦੇ ਸਮੀਪ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਹੀ ਨਿਰਮਲ ਜਿਉੜਾ ਹੌਂਸਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਆਪੇ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰ ਭਉ ਰਹਿਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੀ ਹੈ: -

ਰਾਮ ਨਾਮ ਰੰਗਿ ਰਤਿਆ ਭਾਰੁ ਨ ਭਰਮੁ ਤਿਨਾਹ ॥

ਹਰਿ ਜਪਿ ਲਾਹਾ ਅਗਲਾ ਨਿਰਭਉ ਹਰਿ ਮਨ ਮਾਹ ॥ 21

- ਭੈ ਬਿਨੁ ਨਿਰਭਉ ਕਿਉ ਥੀਐ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇ ॥ 22

- ਭੈ ਰਚਿ ਰਹੈ ਸੁ ਨਿਰਭਉ ਹੋਇ ॥ 23

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਖੰਡ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦਿਆਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਕਾਨੂੰਨ ਵਜੋਂ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਿਆਂ-ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਰਬਵਿਆਪਕ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਅਮਲ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਵਰਤਾਰਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। 24

ਧਰਮ ਖੰਡ ਦਾ ਏਹੋ ਧਰਮੁ ॥ 25

ਡਰਪੋਕ ਮਾਨਸਿਕ ਅਮਲਾਂ ਨਾਲ ਨਿਡਰ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਨਿਰਭੈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਭੈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਨਿਰਭੈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਸਰਬਸਾਂਝੇ ਵਰਤਾਰੇ, ਏਕੇ ਦੇ ਅਮਲ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਓਅੰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਏਕੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਾਹੀਂ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ‘ੴ’ ਦੇ ਸੰਗਠਿਤ ਵਰਤਾਰੇ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨਿਆ।

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ

ਅਕਾਲਿ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ 26

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਓਅੰਕਾਰ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਤੋਂ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਘੜਦਾ ਹੈ।

ਬੋਲਹੁ ਸਾਚ ਪਛਾਣਹੁ ਅੰਦਰਿ ਦੂਰਿ ਨਾਹੀ ਦੇਖਹੁ ਕਰਿ ਨੰਦਰਿ ॥ 27

ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼

ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਤ੍ਰਾਸਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਦੌਰ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਅਸਲ ਧਰਮ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਕੋਸਾਂ ਦੂਰ ਇਕ ਝੂਠੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਦਾ ਦਰਦ ਹੰਢ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਸਲੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਲਝਦਿਆਂ ਝੂਠੇ ਦਿਖਾਵੇ, ਪ੍ਰਪੰਚ, ਅਫਰਾ-ਤਫਰੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਵਿਸਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਪਾਲ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਲਾਲਸਾ, ਮਾਇਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਦੇ ਫਿਕਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਝੂਠ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਰਮ ਪਾਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੀ ਗਲਾਫ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਝੂਠੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਜਿਉਣ ਦਾ ਦਰਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੋਜਣ ਦੀ ਇਕ ਲਲਕ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧਰਮ ਜੀਵਨ ਲਲਕ ਦੀ ਉਹ ਸਾਧਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਮਨੁੱਖ ਲਗਾਤਾਰ ਪੁਖਤਾ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਸਿਆਦਤ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ ॥

ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ ॥ 28

* ਖੋਜਾਰਥੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

- 1 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 930.
- 2 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 64.
- 3 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 3.
- 4 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1188.
- 5 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 145.
- 6 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1288.
- 7 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 662.
- 8 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 469.
- 9 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 83.
- 10 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 349.
- 11 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 141.
- 12 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 62.
- 13 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 154.
- 14 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 147.
- 15 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 147.
- 16 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 147.
- 17 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 471.
- 18 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 935.
- 19 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 15.
- 20 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1412.
- 21 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 23.
- 22 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 18.
- 23 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 223.
- 24 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 7.
- 25 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1188.
- 26 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1.
- 27 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1026.

ਨਾਮ : ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ ਪੁੱਤਰੀ ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

E-mail ID : harpreetkaurkhalsa2014@gmail.com

ਵਿਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ : ਐਮ.ਏ. ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ
ਐਮ.ਏ. ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ
ਐਮ.ਏ. ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਸਤਰ
ਐਮ.ਫਿਲ. ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ (ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ)
ਪੀਐਚ.ਡੀ. ਖੋਜ ਕਾਰਜ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ)
(ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ)
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ :

ਪਹਿਲੀ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਸ੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ, ਮੌਜੂਦਾ ਸੇਵਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੋ.ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਕਮੇਟੀ 2002 ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਕਾਲ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਮੀਨਾਰ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿਚ ਪਰਚੇ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਵਖਿਆਨ ਦਿੱਤੇ।

ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਟਾਈਮ ਟੀ.ਵੀ. ਅਤੇ ਪੀ.ਟੀ.ਸੀ ਨੈਟਵਰਕ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਿੱਤੇ। ਪੀ.ਟੀ.ਸੀ. ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 'ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ' ਜੋ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੰਪਰਕ ਨੰ : 94171-18619

ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ : ਖਾਲਸਾ ਆਸ਼ਿਆਨਾ, E-145, ਸਤਕਰਤਾਰਨਗਰ, ਗਲੀ ਨੰ: 3 OPPOCM,
S/joNk ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ Pin-143105

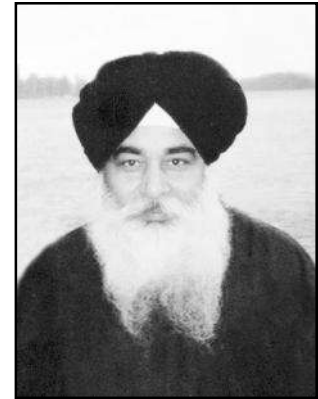
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਫਿਲਾਸਫੀ ਨੂੰ ਮੌਲਿਕ ਦੇਣ

ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ

ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਪੂਰਿਆ ਸੁਆਮੀ ਸਿਰਜਨਹਾਰੁ।

ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਹੋਇ ਪਸਰਿਆ ਨਾਨਕ ਏਕੰਕਾਰੁ। (296)

ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮੁਢ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਤਕ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸਦੇ ਤਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਆਤਮਸਾਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਨੇਮਾਂ ਉਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਨਾ ਉਤਰਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬੜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਮੁੱਚੀ ਵੈਦਿਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਸਗੋਂ ਇਸਲਾਮ ਹਾਗੀ ਪਛਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚਲੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਵੀ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੈਦਿਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਮੁਢ ਤੋਂ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਦੋ ਸੰਕਲਪਾਂ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਅਤੇ 'ਸੰਸਾਰ' ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੋਗੁ ਜਾਨੈ ਇਹੁ ਗੀਤੁ ਹੈ ਇਹੁ ਤਉ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ। (335)

ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਕੌਣ ਹੈ? ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਇਕ ਲਿਖਤ 'ਛੇ ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿਚ ਇਸ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਬਾਰੇ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਤੀ ਹੈ —

“ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਮੁਢ ਤੋਂ, ਆਦੀ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ, ਦੋ ਖਿਆਲ, ਦੋ ਸਿਧਾਂਤ, ਅਜੇਹੇ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਚਿਆਈ ਬਾਰੇ ਕਦੀ ਵੀ ਸੰਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੇ ਸਭ ਫਲਸਫਿਆਂ ਮਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੂਰਣ-ਕਲਪਨਾ (Postulate) ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੀਹਾਂ ਉਤੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਫਲਸਫੇ (ਦਰਸ਼ਨ) ਅਤੇ ਧਰਮ ਉਸਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਖਿਆਲ ਕਦੀ ਵੀ ਪੜਚੋਲ ਜਾਂ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੇ। ਇਹ ਹਰ ਬੁਧੀਵਾਨ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਇਉਂ ਸੁਝ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਚਿਆਈ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕ ਸੰਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਔਖੀ ਦੇਖ ਲਈਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਨ ਲਈਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਨਹੀਂ ਲੋੜੀਂਦਾ। ਇਉਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਥਵਾ ਪੂਰਣ-ਕਲਪਨਾ ਬਾਬਤ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੁਧੀਵਾਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸਬੂਤ ਦੇ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੁਤੇਸਿਧ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ। ਇਹ ਦੋ ਸੁਤੇਸਿਧ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਵਿਚ ਹਨ —

‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਅਤੇ ‘ਸੰਸਾਰ’।”

ਫਿਰ ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਇਸ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਅਤੇ 'ਸੰਸਾਰ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ — “ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਭੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਅਤੇ ਵਖੋ-ਵਖਰੇ ਗੁਣ ਰੂਪ ਦੇ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਹੈ। ਬਾਕੀ ਜੋ ਵਖਰੇਵੇਂ, ਗੁਣ ਰੂਪ, ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਿਸ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਭੁਲੇਖਾ ਅਤੇ ਭਰਮ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਮੁਢਲਾ ਸੁਤੇਸਿਧ ਸਿਧਾਂਤ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਸੰਸਾਰ' ਦੇ ਭਾਵਅਰਥ ਹਨ, ਜੋ ਦਿਸੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ, ਉਂਜ ਅਸਲੀਅਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਅਗਨੀ ਵਿਚੋਂ ਚੰਗਿਆੜੇ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਉਡਦੇ ਦਿਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫੇਰ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। “ਜੈਸੇ ਏਕ

ਆਗ ਤੇ ਕਣਕਾ ਕੋਟ ਆਗ ਉਠੇ”, ਇਉਂ ਹੀ ਮਨੁਖੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ‘ਸੰਸਾਰ’ ਦਾ ਸਬੰਧ ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੇ ਆਵਾਗਵਨ ‘ਸੰਸਾਰ’ ਹੈ। ਅਗ ਦੇ ਚੰਗਿਆੜੇ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਸੋਮੇ ਤੇ ਅਸਲ ਰੂਪ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਜਾਣ।”

ਸਿਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ — “ਬਸ ਇਹੀ ਮਸਲਾ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਫਿਲਾਸਫੀ, ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਮਤਾਂ, ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਦੀ ਭਾਲ ਆਦਿ-ਜੁਗਾਦਿ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਆਤਮਾ ਕਰਦੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਮਤ-ਮਤਾਂਤ੍ਰ ਇਸੇ ਭਾਲ ਦਾ ਸਿਟਾ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਹਨ।”

ਵੈਦਿਕ ਫਿਲਾਸਫੀ (ਵੇਦਾਂਤ) ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਢਾਂਚਾ — ਇਸ ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਅਤੇ ‘ਸੰਸਾਰ’ ਦੇ ਦੋ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਖੜਾ ਹੈ। ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਚਲਦੇ ਆ ਰਹੇ ਇਸ ‘ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਆਖਰੀ’ ਮਸਲੇ ਦਾ ਹੱਲ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਨੁਖੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਸੀਹ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਦੋ ਵਡੀਆਂ ਪੁਲਾਂਘਾਂ ਪੁਟੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁਖੀ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੁਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਵਡੀਆਂ ਪੁਲਾਂਘਾਂ ਦੇ ਤਤ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਹੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਲੇ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਪੁਲਾਂਘ ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਅਤੇ ‘ਸੰਸਾਰ’ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਪੁਲਾਂਘ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ‘ਭਗਤੀ’ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਭਾਵਅਰਥ ਦੇਣੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਤਿ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ‘ਸੰਸਾਰ’ ਮਿਥਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਮਨੁਖ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਸੀਮਤ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਮਰ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ‘ਸੰਸਾਰ’ ਮਾਇਆ ਭਾਵ ਇਕ ਛਲਾਵਾ ਹੈ। ਮਨੁਖੀ ਮਨ ਦੀ ਇਕ ਕੋਰੀ ਕਲਪਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁਖ ਦੀ ਅਸਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਤਿ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨਾਲੋਂ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੋੜਵਿਛੋੜਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ‘ਸੰਸਾਰ’ ਅਤੇ ਅੰਤਹੀਣ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਭਾਵ ਇਹ ਅਸੀਮ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵਿਸਥਾਰ ਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁਖੀ ਮਨ ਦੀ ਕੋਰੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਹਕੀਕਤ ਹੈ। ਇਹੀ ਯਥਾਰਥ (ਹਕੀਕਤ) ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਸਚ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਮਨੁਖੀ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਹੋਂਦ (ਨਾਮ) ਰੂਪੀ ਸਚ।

ਇਹ ਏਕੋ (੧ੳ) ਭਾਵ ਇਕ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਰਤਾਰੀ ਹਸਤੀ ਕਰਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਰਭਓ ਨਿਰਵੈਰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੀਮਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਬੜਣ ਵਾਲਾ ਅਕਾਲ, ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਜੂਨ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲਾ, ਸਵੈ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸਚ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਸਮੂਹ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ ਸਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਨੈਹਾਰ ਅਪਾਰਾ। ਕੀਤੇ ਕਾ ਨਾਹੀ ਕਿਹੁ ਚਾਰਾ।

ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਰਿਜਕ ਦੇ ਆਪੇ ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਹੁਕਮ ਚਲਾਇਆ। (1042)

ਭਾਵ ਇਹ ਅਸੀਮ ਕੁਦਰਤ ਹੀ ਕਰਨ ਕਰਾਵਣਹਾਰ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਦਰਤ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਉਰਵਾਰ-ਪਾਰ ਮਨੁਖੀ ਮਨ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਨੁਖ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਕੁਦਰਤ ਆਪ ਹੀ ਜੀਆ ਜੰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਜਕ ਤਥਾ ਰੋਜ਼ੀ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ

ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਹੁਕਮ ਭਾਵ ਕੁਦਰਤੀ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ ਹੁਕਮ ਕਮਾਵੇ ਹੁਕਮੇ ਕਢਦਾ ਸਾਹਾ ਹੈ। (1054)

ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹਕੀਕੀ ਸੰਸਾਰ ਮਿਥਿਆ ਹੈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਤਿ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਧਾਰਨਾ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਦੇ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਅਨੁਸਾਰ ਅਡ-ਅਡ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਅਵਤਾਰਾਂ, ਮਨ-ਕਲਪਤਿ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਪਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਤਿ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਵੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖੰਡਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕੋ-ਇਕ ਉਕਤ ਹੋਂਦ (ਨਾਮ) ਰੂਪੀ ਸਚ ਨੂੰ ਜਪਣ ਤਥਾ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰੀ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

ਜਪੁ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਆਦਿ ਸਚ ਹੈ। ਜੁਗਾਦਿ ਸਚ ਹੈ। ਹੁਣ ਵੀ ਸਚ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਭਵਿਖ ਵਿਚ ਵੀ ਸਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਪੁ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸਦਾ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਵਸੋਬਾ ਹੈ —

ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਦਾਤਾਰੁ ਸਿਨਾਖਤੁ ਕੁਦਰਤੀ ॥ (ਪੰਨਾ 141)

ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੈ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ 83)

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਮੁੱਚਾ ਅੰਤਹੀਣ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵਿਸਥਾਰ 'ਏਕੋ' (੧ੳ) ਭਾਵ 'ਬ੍ਰਹਮ' — ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ 'ਸੰਸਾਰ' ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਅੰਸ਼ ਹੈ — ਆਪਣੇ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਇਹ ਨੇਮ ਕੁਦਰਤੀ ਦਸਤੂਰ ਭਾਵ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜ ਵਜੋਂ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰੀ ਮਨ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਚ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਉਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣਾ ਤੇ ਇਸ ਸਚ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣਾ ਹੀ ਨਾਮ ਦਾ ਧਿਆਉਣਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਅਹਿਮ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੇਤੰਨ ਸੋਚ (ਬੁਧਿ) ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰੀ ਮਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਾਵਅਰਥ ਸਮਝ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚੇਤੰਨ ਸੋਚ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

'ਬ੍ਰਹਮ' ਅਤੇ 'ਸੰਸਾਰ' ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ 'ਓਮ' ਅਤੇ 'ਹਰਿ' ਸਬਦ ਵਿਚਲੇ ਦੋ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸੰਕਲਪੀ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਕੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ, ਇਸਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਦੋ ਸੰਕਲਪ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਿਚਲੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਅਨੁਭਵੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵੈਦਿਕ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੁੱਚੀ ਸੰਸਾਰ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਜਨਮ ਓਮ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਮਾਨਵ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਪਧਰ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਗਮੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿਚਣ ਲਈ, ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲੀ ਹੁਕ ਕੂਕ ਜਾਂ ਚੀਕ ਮਾਰੀ, ਉਹ 'ਓਮ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਓਮ ਦੀ ਧੁਨੀ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰੀ ਮਨ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਪਹਿਲਾ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਅਖਰੀ ਰੂਪ ਮੁਢਲਾ ਸਬਦ ਸੀ, ਜਿਸ

ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਦਮ ਜਾਤੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੋਂਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ —

ਵਿਰਲੇ ਕਉ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ। ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਹੁਕਮੁ ਸਬਾਇਆ। (1036)

ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਵੈਦਿਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਅਨੁਸਾਰ ਓਮ ਰਬੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ — ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਫਿਲਾਸਫੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦਾ ਮੰਤਵ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਵੇਦ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਜਪ ਤਪ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਸੰਜਮੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਛਾ ਹੈ — ਉਹ ਓਮ ਹੈ।

ਮਾਂਡੂਕਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ — “ਓਂ ਇਹ ਅਖਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭੂਤ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਸਭ ਓਂਕਾਰ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜੋ ਕੁਝ ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਰਾਂ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਓਂਕਾਰ ਹੀ ਹੈ।”

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ — “ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਓ ਅ ਮ ਤਿੰਨ ਅਖਰਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸ਼ਿਵ ਮੰਨ ਕੇ ਓਅੰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦੇਵ ਰੂਪ ਕਲਪਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਓਅੰ ਦੇ ਮੁਢ ਏਕਾ ਅੰਗ ਲਿਖ ਕੇ ਸਿਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਇਕ ਹੈ।

ਏਕਾ ਏਕੰਕਾਰ ਲਿਖਿ ਵੇਖਾਲਿਆ। ਉੜਾ ਓਅੰਕਾਰ ਪਾਸ ਬਹਾਲਿਆ। (ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਓਮ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੂਲ ਧਾਤੂ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਰਖਿਆ ਕਰਨਾ। ਬਚਾਉਣਾ। ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਣਾ। ਫੈਲਣਾ ਆਦਿ। ਓਅੰ ਸ਼ਬਦ ਸਭ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਬੋਧਕ ਹੈ।

ਓਅੰਕਾਰ ਏਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਭੁ ਏਕਸ ਮਾਹਿ ਸਮਾਵੈਗੋ ॥ (1310)

ਓਅੰਕਾਰ ਆਕਾਰ ਕਰਿ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰ ਸਾਜੈ ॥”

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ — “ਓਅੰ-ਓਅੰਕਾਰ : ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ — ਓਮ=ਬ੍ਰਹਮ।

ਯਥਾ — ‘ਓਅੰਕਾਰਿ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਉਪਾਈ’ (1061) ਤਥਾ — ‘ਓਅੰਕਾਰਿ ਉਤਪਾਤੀ’ (1003)

ਭਾਵ ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।”

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਦਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ‘ਓ’ ਦਾ ਜੋ ਉਪਰੋਂ ਮੂੰਹ ਖੁਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਲੀਕ ਲੰਮੇਰੀ ਹੈ, ਇਕ ‘ਕਾਰ’ ਹੈ। ਕਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਕੀਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਅੰਤਹੀਣ ਲਕੀਰ ਤਥਾ ਕਾਰ ਅਸੀਮਤਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਓ’ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਅਮਰ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅਰਥ ਹਨ —

(1) ਵੇਦ ਆਦਿ ਧਰਮ-ਪੁਸ਼ਤਕਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ, ਅਰਦਾਸ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ‘ਓ’ ਪਵਿਤਰ ਅਖਰ ਜਾਣ ਕੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(2) ਕਿਸੇ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਆਦਿਕ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਆਦਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ‘ਜੀ ਹਾਂ’ ਆਖਣਾ।

ਸੋ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਜੀ ਹਾਂ’।

(3) ਓ — ਬ੍ਰਹਮ।”

ਦਰਅਸਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਓਮ+ਆਕਾਰ (ਓਅੰਕਾਰ) ਅਖਰ ਨਾਲ ਅੰਕ ਗਣਿਤ ਦਾ 'ਇਕ' ਲਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ੧ੳ (ਏਕੋ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿੰਨ੍ਹਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਤਹੀਣ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਪਸਾਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦਸ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੁਦਰਤ ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ (ਬ੍ਰਹਮ) ਦੇ ਅੰਤਹੀਣ ਆਕਾਰ (ਵਜੂਦ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਪੂਰਿਆ ਸੁਆਮੀ ਸਿਰਜਨਹਾਰੁ। ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਹੋਇ ਪਸਰਿਆ ਨਾਨਕ ਏਕੰਕਾਰੁ। (296)

ਭਾਵ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਧਰਤੀ ਪਾਣੀ ਆਕਾਸ਼ ਭਾਵ ਹਰ ਥਾਂ ਰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਚਾਰਚੁਫੇਰੇ ਇਹੀ ਇਕ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਨਾ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਦੁਖ ਹਰਤਾ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲੀ ਹਰਿਆਵਲ ਉਪਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ 'ਹਰਿ' ਹੈ। ਹਰਿ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦੁਖ ਹਰਤਾ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਰਮੇ ਹੋਏ ਨਿਰਆਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ —

ਏਹੁ ਵਿਸੁ ਸੰਸਾਰੁ ਤੁਮ ਦੇਖਦੇ ਏਹੁ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪੁ ਹੈ ਹਰਿ ਰੂਪੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ॥ (922)

ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਚਾਰਚੁਫੇਰੇ ਫੈਲਿਆ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਜੋ ਤੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਹਰਿ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹਰਿ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹੀ ਓਮ ਅਤੇ ਹਰਿ ਅਖਰ ਸਾਰੇ ਸੰਕਲਪੀ ਭਾਵ ਸ਼ਬਦੀ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਇਸ ਗਿਆਨ ਦੇ 'ਰਬੀ' ਭਾਵ 'ਦੈਵੀ' ਰੂਪ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਿ ਅਤੇ ਓਮ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਗਲ ਭੌਤਿਕ ਯਥਾਰਥ — 'ਸੰਸਾਰ' ਅਤੇ 'ਬ੍ਰਹਮ' — ਭਾਵ ਅਸੀਮ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਜੋਂ ੧ੳ (ਏਕੋ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿੰਨ੍ਹਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਓਮ ਅਤੇ ਹਰਿ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਵਸੀਹ ਭਾਵਅਰਥ ਦਿਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਏਕੋ ਕਰਤਾ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਸੰਕਲਪ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤਕ ਮਨੁਖੀ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ 'ਰਬ' ਦੇ ਬਣੇ ਆ ਰਹੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹਸਤੀ ਦਾ ਸਚ ਕੀ ਹੈ

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ। ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ ॥

ਦਾਤਾ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਤੂੰ ਤੁਸਿ ਦੇਵਹਿ ਕਰਹਿ ਪਸਾਉ। ਤੂੰ ਜਾਣੋਈ ਸਭਸੈ ਦੇ ਲੈਸਹਿ ਜਿੰਦੁ ਕਵਾਉ।

ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ। ੧। (463)

ਭਾਵ ਉਸ ਸਿਰਜਣਹਾਰ — ਕਰਤਾ ਰਚਣਹਾਰ ਕਰਤਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਰਬ ਅਲਹ ਪ੍ਰਭੂ ਹਰਿ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬੀਠਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਆਮ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਦੇ ਮਨੁਖੀ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਅਣਗਿਣਤ ਨਾਮ ਹਨ — ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਭਾਵ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਸਾਜਿਆ, ਆਪਣੀ 'ਹਸਤੀ' ਦਾ ਆਪ ਹੀ ਨਾਮਕਰਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਵੈਸਾਜੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਸਣ ਜਮਾਅ ਕੇ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਇਹ ਜਗਤ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਲਗ ਪਿਆ।

'ਰਬੀ' ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਇਹ ਪੂਰਨ ਇਕਮਿਕਤਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਕਮਿਕਤਾ ('ਏਕੋ') ਦਾਤਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹਸਤੀ ਦੀ ਇਹੀ ਇਕਤਾ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਕਰਤਾਰੀ ਭਾਵ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਕਤਾ ਤੁਠ ਭਾਵ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਦੀ

ਹੈ। ਇਹ ਹਸਤੀ-ਹੋਂਦ (ਏਕੋ) ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਦੀ ਭੇਤੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੀ ਸਰੀਰ ਸਮੇਤ ਜਿੰਦ ਦੋਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਰਮੀ ਹੋਈ ਇਹ ਰਬੀ ਹਸਤੀ (ਏਕੋ) ਕਰਤਾ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਇਹ ਜਗਤ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਦਿਸਦੇ ਅਣਦਿਸਦੇ ਅੰਤਹੀਣ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਪਸਾਰੇ ਦੀ ਅਸੀਮ ਹਕੀਕਤ (ਜਿਹੜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ) ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਬਣਦੇ ਬਿੰਬ (ਸੰਕਲਪ) ਨੂੰ 'ਏਕੋ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਵਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਏਕੋ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਭਾਵ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਕਰਾਵਣਹਾਰ ਵਜੋਂ ਕਰਤਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤਥਾ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਬੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਰਬੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਹੀ ਹਸਤੀ-ਹੋਂਦ ਦੀ ਇਕਤਾ (ਏਕੋ) ਅਸੀਮ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਪਸਾਰੇ ('ਸੰਸਾਰ' ਅਤੇ 'ਬ੍ਰਹਮ') ਦੇ ਸਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਹਸਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਦੋਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਹਸਤੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਸਮਾਅ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ।

ਸੁਆਲ ਹੈ — ਕੁਦਰਤ ਕਿਸਨੇ ਸਾਜੀ ?

ਜੁਆਬ ਹੈ — ਕਰਤਾ ਨੇ।

ਸੁਆਲ ਹੈ — ਕਰਤਾ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਜੁਆਬ ਹੈ — ਜਿਹੜਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਾਵ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਕਰਤਾ ਇਕ ਹੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਏਕੋ।

ਏਕੋ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਆਪ ॥ (1271)

ਏਕੋ ਕਰਤਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ॥ (1174)

ਏਕੋ ਕਰਤਾ ਜਿਨਿ ਜਗੁ ਕੀਆ ॥ (1188)

ਏਕੋ ਆਪ ਵਰਤਦਾ ਪਿਆਰੇ ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥ (432)

ਏਕੋ ਏਕੁ ਆਪਿ ਇਕੁ ਏਕੈ ਏਕੈ ਹੈ ਸਗਲਾ ਪਾਸਾਰੇ ॥ (379)

ਏਕੋ ਏਕੁ ਵਸੈ ਮਨਿ ਸੁਆਮੀ ਦੂਜਾ ਅਵਰ ਨਾ ਕੋਈ ॥ (1259)

ਏਕੋ ਸਚਾ ਸਭ ਮਹਿ ਵਰਤੈ ਵਿਰਲਾ ਕੋ ਵੀਚਾਰੇ ॥ (754)

ਭਾਵ ਏਕੋ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਸਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨਹੀਂ। ਇਹੀ ਏਕੋ ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਰਬ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਏਕੋ ਕਰਤਾ ਹੀ ਇਸ ਜਗਤ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੈ। ਇਹੀ ਏਕੋ ਸਭ ਥਾਂ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਏਕੋ — ਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਏਕੋ ਦਾ ਸਭ ਥਾਂ ਪਸਾਰਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਏਕੋ ਸਾਰਿਆ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਾਰਿਆ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਇਸ ਏਕੋ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਰਬ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ। ਇਹੀ ਏਕੋ ਸਾਰਿਆ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਏਕੋ ਸਬਦੁ ਏਕੋ ਪ੍ਰਭੁ ਵਰਤੈ ਸਭ ਏਕਸੁ ਤੇ ਉਤਪਤਿ ਚਲੈ ॥ (1334)

ਏਕੋ ਚੇਤਹਿ ਤਾ ਸੁਖੁ ਪਾਵਹਿ ਫਿਰਿ ਦੂਖੁ ਨ ਮੂਲੇ ਹੋਇ ॥ (558)

ਏਕੋ ਚੇਤੈ ਫਿਰਿ ਜੋਨਿ ਨ ਆਵੈ ॥ (1174)

ਭਾਵ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇਹ ਸਗਲ ਪਸਾਰਾ ਇਸ ਏਕੋ (ਬ੍ਰਹਮ) ਸਬਦ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਤਥਾ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਭਾਵ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸਭ ਥਾਂ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਉਤਪਤੀ ਇਸ ਇਕ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਏਕੋ ਨੂੰ ਹੀ ਚਿਤਵਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੁਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਵਿਆਪਦਾ ਤਥਾ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਰਬੀ ਹਸਤੀ ਬਾਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਭਰਮ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚਲੀ ਸਾਰੀ ਦੁਬਿਧਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਏਕੋ ਨੂੰ ਹੀ ਚਿਤਵਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਜੂਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭਰਮਜਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਿੰਦਗੀ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਏਕੋ ਜਪਿ ਏਕੋ ਸਾਲਾਹਿ।(289)

ਏਕੋ ਤਖਤੁ ਏਕੋ ਪਾਤਿਸਾਹੁ।(1188)

ਏਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਭ ਥਾਈ ਏਕੁ ਵਸਿਆ ਮਨ ਮਾਹੀ।(433)

ਏਕੋ ਲੇਵੈ ਏਕੋ ਦੇਵੈ ਅਵਰੁ ਨ ਦੂਜਾ ਮੈ ਸੁਣਿਆ।(433)

ਏਕੋ ਏਕੁ ਰਵਿਆ ਸਭ ਅੰਤਰਿ ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਆਧਾਰੀ ਹੋ।(1051)

ਏਕੋ ਅਮਰੁ ਏਕਾ ਪਤਿਸਾਹੀ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਸਿਰਿ ਕਾਰ ਬਣਾਈ ਹੋ।(1046)

ਗੁਰਮਤਿ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਏਕੋ ਨੂੰ ਜਪ। ਇਸ ਏਕੋ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾ। ਇਹੀ ਏਕੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਏਕੋ ਦਾ ਤਖਤ ਹਰ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਕੁਦਰਤਿ ਤਖਤੁ ਰਚਾਇਆ ਸਚਿ ਨਿਬੇੜਣਹਾਰੋ।(580) ਭਾਵ ਇਸੇ ਏਕੋ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਭ ਥਾਂ ਵਿਆਪਤ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਏਕੋ ਸਭ ਥਾਂ ਰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਏਕੋ ਦਾ ਸਾਰੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਵਾਸਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਏਕੋ ਸਾਰਿਆ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਇਹੀ ਏਕੋ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀਆ ਵਸਤੂਆ ਦੋਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਏਕੋ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੂਜੀ ਰਬੀ ਹਸਤੀ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਇਹੀ ਏਕੋ ਸਾਰਿਆ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਏਕੋ ਸਾਰਿਆ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਏਕੋ ਅਮਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਏਕੋ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਭ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਏਕੋ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪਤ ਹੈ।

ਏਕੋ ਏਕੁ ਕਹੈ ਸਭੁ ਕੋਈ ਹਉਮੈ ਗਰਬੁ ਵਿਆਪੈ। ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੁ ਪਛਾਣੈ ਇਉ ਘਰੁ ਮਹਲੁ ਸਿਵਾਪੈ।

ਪ੍ਰਭੂ ਨੇੜੈ ਹਰਿ ਦੂਰਿ ਨ ਜਾਣਹੁ ਏਕੋ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਬਾਈ। ਏਕੰਕਾਰੁ ਅਵਰੁ ਨਹੀਂ ਦੂਜਾ ਨਾਨਕ ਏਕੁ ਸਮਾਈ।

(ਪੰਨਾ 930)

ਹਰ ਕੋਈ ਏਕੋ ਏਕੁ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰਲੀ ਹਉਮੈ ਤਥਾ ਆਪਣੀ ਮੈਂ ਮੇਰੀ ਦਾ ਨਿਜ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਇਸ ਏਕੋ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਇਕ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਜੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰਲੇ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਇਸ ਏਕੁ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਜਾਏ ਭਾਵ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਏ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਇਸ ਏਕੋ ਦਾਤਾ-ਕਰਤਾ (ਕੁਦਰਤ) ਦਾ ਹੀ ਪਸਾਰਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਇਸ 'ਏਕੋ' ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਅੰਸ਼ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚਲੇ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰੀ ਮਨ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰੀ ਮਨ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਭਾਵ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਚਾਰਚੁਫੇਰੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹਰਿ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਹੀ ਹਰਿ ਏਕੋ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਮ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਲੇਦੁਆਲੇ ਚਾਰਚੁਫੇਰੇ ਪਸਰੇ ਇਸ ਸਰਬਵਿਆਪੀ ਏਕੋ ਦੀ ਹੀ ਹੋਂਦ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ 'ਰਬ' ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਏਕੁ ਹੀ ਸਭ ਥਾਂ ਵਿਆਪ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਏਕੋ ਸੇਵਹੁ ਅਵਰ ਨ ਕੋਇ। ਜਿਤੁ ਸੇਵਿਐ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਹੋਇ।

ਨਾ ਓਹੁ ਮਰੈ ਨ ਆਵੈ ਜਾਇ। ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਸੇਵੀ ਕਿਉ ਮਾਇ। (1174)

ਇਸ ਏਕੋ ਨੂੰ ਸਿਮਰੋ। ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ 'ਰਬ' ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਏਕੋ ਨੂੰ ਸਿਮਰਿਆਂ ਹੀ ਸੁਖ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਏਕੋ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਏਕੋ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਅਟੁਟ ਅਨੁਭਵੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜਾਣ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਨਾਸਵੰਤ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਕਾਰਨ ਚੰਬੜੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਏਕੋ ਨਾ ਮਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਜੰਮਣ ਮਰਣ ਦੇ ਗੋੜ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਏਕੋ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਏ।

ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ —

ਮੇਰੇ ਮਨ ਏਕਸ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਇ। ਏਕਸ ਬਿਨੁ ਸਭ ਧੰਧੁ ਹੈ ਸਭ ਮਿਥਿਆ ਮੋਹੁ ਮਾਇ। (ਪੰਨਾ 44)

ਇਕੁ ਪਛਾਣੂ ਜੀਅ ਕਾ ਇਕੋ ਰਖਣਹਾਰੁ। ਇਕਸ ਕਾ ਮਨਿ ਆਸਰਾ ਇਕੋ ਪ੍ਰਾਣ ਅਧਾਰੁ।

ਤਿਸੁ ਸਰਣਾਈ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਰਤਾਰ। (ਪੰਨਾ 45)

ਮਨ ਮੇਰੇ ਏਕੋ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ। ਸਰਬ ਸੁਖਾ ਸੁਖ ਉਪਜਹਿ ਦਰਗਹ ਪੈਯਾ ਜਾਇ।

ਸਭਨਾ ਦਾਤਾ ਏਕੁ ਹੈ ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ ਕੋਇ। ਤਿਸੁ ਸਰਣਾਈ ਛੂਟੀਐ ਕੀਤਾ ਲੋੜੇ ਸੁ ਹੋਇ। (ਪੰਨਾ 45)

ਗੁਰਮਤਿ ਮਨੁਖੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਨੁਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਏਕੋ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਸਚ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਝੂਠ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਕੋਰੀ ਕਲਪਨਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਕੁ ਮਨੁਖ ਦਾ ਨੇੜਲਾ ਪਛਾਣੂ ਯਥਾ ਮਿਤਰ ਹੈ। ਇਹੀ ਏਕੋ ਮਨੁਖ ਦਾ ਰਾਖਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਮਨੁਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਇਹੀ ਮਨੁਖ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਏਕੋ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪਿਆਂ ਹੀ ਸਦਾ ਸੁਖ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਮਨਾ! ਇਸੇ ਇਕੁ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਯਾਦ ਰਖ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਇਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਬਿਨਸਣਹਾਰ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਮਨੁਖੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕੁ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਪਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਭਟਕਣਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੀਤਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਏਕੋ ਦੀ ਹੋਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਗੁਰਮਤਿ ਹੁਣ ਤਕ ਮਨੁਖੀ ਮਨਾਂ ਵਿਚ 'ਰਬੀ' ਹਸਤੀ ਬਾਰੇ ਬਣੇ ਆ ਰਹੇ ਸਾਰੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਏਕੋ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ —

ਕਾਰਨ ਕਰਨ ਕਰੀਮ। ਸਰਬ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਰਹੀਮ।

ਅਲਹ ਅਲਖ ਅਪਾਰ। ਖੁਦਿ ਖੁਦਾਇ ਵਡ ਬੇਸੁਮਾਰ। ੧ ॥

ਉਂ ਨਮੋ ਭਗਵੰਤ ਗੁਸਾਈ। ਖਾਲਕੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਰਬ ਠਾਈ। ੧। ਰਹਾਉ।

ਜਗੰਨਾਥ ਜਗਜੀਵਨ ਮਾਧੋ। ਭਉ ਭੰਜਨ ਰਿਦ ਮਾਹਿ ਅਰਾਧੋ।

ਰਿਖੀਕੇਸ ਗੋਪਾਲ ਗੁੰਵਿੰਦ। ਪੂਰਨ ਸਰਬੂਤ ਮੁਕੰਦ। ੨।

ਮਿਹਰਵਾਨ ਮਉਲਾ ਤੂਹੀ ਏਕ। ਪੀਰ ਪੈਕਾਂਬਰ ਸੇਖ।

ਦਿਲਾ ਕਾ ਮਾਲਕੁ ਕਰੇ ਹਾਕੁ। ਕੁਰਾਨ ਕਤੇਬ ਤੇ ਪਾਕੁ। ੩।

ਨਾਰਾਇਣ ਨਰਹਰ ਦਇਆਲ। ਰਮਤ ਰਾਮ ਘਟ ਘਟ ਆਧਾਰ।
 ਬਾਸੁਦੇਵ ਬਸਤ ਸਭ ਠਾਇ। ਲੀਲਾ ਕਿਛੁ ਲਖੀ ਨ ਜਾਇ। ੪।
 ਮਿਹਰ ਦਇਆ ਕਰਿ ਕਰਨੈਹਾਰ। ਭਗਤਿ ਬੰਦਗੀ ਦੇਹਿ ਸਿਰਜਣਹਾਰ।
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਖੋਏ ਭਰਮ। ਏਕੋ ਅਲਹੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ। (੪੯੬)

ਭਾਵ ਸਮੁੱਚੀ ਖਲਕਤ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਖਾਲਕ ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਉਹ ਸਭਨੀ ਥਾਂਈਂ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਓਹੀ ਕਾਰਨ ਭਾਵ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਓਹੀ ਬਖਸ਼ਿਦ ਹੈ। ਓਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਰਹਿਮਤਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਲਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਾਲਕ ਹੀ ਆਪ ਖੁਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖੀ ਗਿਣਤੀਆਂ-ਮਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਹ ਖਾਲਕ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਿਚਲਾ ਸਰਬਵਿਆਪੀ ਓਮ ਨਮੋ ਭਗਵੰਤ ਅਤੇ ਗੁਸਾਈਂ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਸਾਈਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਨਾਮ ਵੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਇਹੀ ਖਾਲਕ ਜਗਤ ਦਾ ਪਾਲਕ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਜਗੰਨਾਥ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਦੌਲਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਭਾਵ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਡਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪੂਰਨ ਹੈ, ਸਰਬਵਿਆਪੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀਦਾਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਾਲਕ ਹੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਅਲਹ ਅਤੇ ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਭਾਵ ਹਿੰਦੂ ਫਿਲਾਸਫੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਿਚਲੀ ਰਬੀ ਹਸਤੀ ਇਕੋ (ਏਕੋ) ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਏਕੋ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਕੋਲੋਂ ਮੇਹਰ ਅਤੇ ਦਇਆ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਇਕ ਸਬਦ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਫਲਸਫੇ ਵਿਚ 'ਰਬ' ਬਾਰੇ ਆਮ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਕੁਦਰਤ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦਾਤਾਰ ਭਾਵ ਇਸ 'ਏਕੋ' (ਦਾਤਾ-ਕਰਤਾ) ਦੀ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਅਲਹ ਖੁਦਾ ਮਉਲਾ ਪੈਗੰਬਰ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਕਤੇਬ ਵਿਚਲਾ ਪਵਿਤਰ ਰਬ ਹੈ। ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਮਤਿ ਵਿਚਲਾ ਭਗਵੰਤ ਗੁਸਾਈਂ ਨਾਰਾਇਣ ਨਰਹਰਿ ਓਮ ਨਮੋ ਬਾਸੁਦੇਵ ਰਿਖੀਕੇਸ਼ ਗੋਪਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਮੁਕੰਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜਗੰਨਾਥ ਮਾਧੋ ਜਗਜੀਵਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਲਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸੇ ਮਉਲਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ 'ਸੁਖਮਨੀ' ਵਿਚ ਇਸੇ ਏਕੋ ਨੂੰ ਜਪਣ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ
 ਏਕ ਜਪਿ ਏਕੋ ਸਾਲਾਹਿ। ਏਕੁ ਸਿਮਰਿ ਏਕੋ ਮਨ ਆਹਿ।
 ਏਕਸ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਉ ਅਨੰਤ। ਮਨਿ ਤਨਿ ਜਾਪਿ ਏਕ ਭਗਵੰਤ।
 ਏਕੋ ਏਕੁ ਏਕੁ ਹਰਿ ਆਪਿ। ਪੂਰਨ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਪ੍ਰਭੁ ਬਿਆਪਿ।
 ਅਨਿਕ ਬਿਸਥਾਰ ਏਕ ਤੇ ਭਏ। ਏਕੁ ਅਰਾਧਿ ਪਰਾਛਤ ਗਏ।

ਮਨ ਤਨ ਅੰਤਰਿ ਏਕੁ ਪ੍ਰਭੁ ਰਾਤਾ। ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਾਨਕ ਇਕੁ ਜਾਤਾ। (289)

ਇਸ ਏਕੋ ਨੂੰ ਜਪੋ ਅਤੇ ਇਸ ਏਕੋ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਓ। ਇਸ ਏਕੋ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਰਖੋ। ਇਸ ਏਕੋ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਓ। ਇਸ ਏਕੋ ਦੇ ਅਨੰਤ ਭਾਵ ਅਣਗਿਣਤ ਗੁਣ ਹਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸ

ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਮਨ ਅਤੇ ਤਨ ਨਾਲ ਜਪੋ। ਇਹ ਏਕੋ ਆਪ ਹੀ ਖੁਦ ਹਰਿ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਏਕੋ ਤੋਂ ਹੀ ਅਡ-ਅਡ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਏਕੋ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਸ ਏਕੋ ਦੇ ਸਚ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਪੁੰਨ-ਪਾਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਰਮ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਮਨ ਅਤੇ ਤਨ ਵਿਚ ਰਮ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੋਈ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਇਸ ਏਕੋ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਹੈ।

ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਆਲੇਦੁਆਲੇ ਚਾਰਚੁਫੇਰੇ ਫੈਲਿਆ ਜੋ ਅਸੀਮ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ — ਇਹੀ ਏਕੋ ਹੈ। ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਵਜੋਂ ਦਾਤਾ ਭਾਵ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦਾਤਾਰ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਦਾਤਾਰੁ ਸਿਨਾਖਤੁ ਕੁਦਰਤੀ।(141)

ਅਤੇ ਇਹੀ ਏਕੋ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਵਜੋਂ ਕਰਤਾ ਹੈ।

ਦਾਤਾ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਤੂੰ ਤੁਸਿ ਦੇਵਹਿ ਕਰਹਿ ਪਸਾਉ।(463)

ਜਿਹੜਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪਾਲਕ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਇਸ ਏਕੋ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਦੂਜੇ 'ਰਬ' ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ 'ਰਬ' ਜਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਇਸ ਏਕੋ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹਨ। ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਹਰਿ ਹੈ।

ਏਹੁ ਵਿਸੁ ਸੰਸਾਰੁ ਤੁਮ ਦੇਖਦੇ ਏਹੁ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪੁ ਹੈ ਹਰਿ ਰੂਪੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ॥(922)

ਇਸ ਏਕੋ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ — ਜਿਹੜੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨੇਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ — ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣੀ ਹੀ ਮਨੁਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਹ ਹੋਣੀ ਮਨੁਖ ਨੇ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝ ਕੇ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਸਮਾਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਸਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨਿਭਾਉਣੀ ਹੈ ਤਥਾ ਮਜ਼ਬੂਰੀਵਸ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਝੂਠੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦਿਆ, ਖਿੜਦਿਆ ਤੇ ਕੁੜਦਿਆ ਹੋਇਆਂ ਅਪਣਾਉਣੀ ਹੈ, ਇਹ ਮਨੁਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ।

ਭਾਵਅਰਥ ਬੜਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਹੀ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਤੇ ਕਰਨ ਕਰਾਵਨਹਾਰ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਰਮੀਂ ਹੋਈ ਇਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਏਕੋ ਕਰਤਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਪਾਲਕ ਹੈ। ਹੋਂਦ ਵਜੋਂ ਕੁਦਰਤ ਦਾਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹਸਤੀ ਵਜੋਂ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਇਸ ਏਕੋ ਕਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸਚ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਦਾਤਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਵਾਲੀ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ —

ਦਿਸਟੰਤ ਏਕੋ ਸੁਨੀਅੰਤ ਏਕੋ ਵਰਤੰਤ ਏਕੋ ਨਰਹਰਹ।

ਨਾਮ ਦਾਨੁ ਜਾਚੰਤਿ ਨਾਨਕ ਦਇਆਲ ਪੁਰਖ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਹ।(710)

ਭਾਵ ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਏਕੋ ਹੀ ਸੁਣੀਦਾ ਹੈ। ਏਕੋ ਹੀ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਨਰਹਰਹ ਭਾਵ ਹਰਿ ਦੇ ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਮ ਸਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਸੇ ਏਕੋ ਕੋਲੋਂ ਨਾਮ ਦਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਦਿਆਲ ਪੁਰਖ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਬੜੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ —

ਸਾਹਿਬੁ ਮੇਰਾ ਏਕੋ ਹੈ ॥ ਏਕੋ ਹੈ ਭਾਈ ਏਕੋ ਹੈ।(162)

ਸਾਹਿਬ ਮੇਰਾ ਏਕੁ ਹੈ ਅਵਰੁ ਨਹੀ ਭਾਈ।(896)

ਸਾਹਿਬ ਮੇਰਾ ਨੀਤ ਨਵਾ ਸਦਾ ਸਦਾ ਦਾਤਾਰੁ।(660)

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਭੁ ਏਕੁ ਹੈ ਦੂਸਰ ਨਾਹੀ ਕੋਇ।

ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਬਲਿਹਾਰਣੈ ਜਲਿ ਬਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਸੋਇ।(276)

ਜੀਅ ਜੰਤ ਕੇ ਠਾਕੁਰਾ ਆਪੇ ਵਰਤਣਹਾਰ।

ਨਾਨਕ ਏਕੋ ਪਸਰਿਆ ਦੂਜਾ ਕਹ ਦਿਸਟਾਰ।(292)

ਏਕੈ ਏਕੈ ਏਕ ਤੂਹੀ। ਏਕੈ ਏਕੈ ਤੂ ਰਾਇਆ।(884)

ਭਾਵ ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਮੇਰਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਇਸ ਬਚਨ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਇਹੀ ਏਕੋ ਮੇਰਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਇਹੀ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੇਰਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਮਾਲਕ (ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ) ਨਿਤ ਨਵਾਂ ਹੈ। ਇਹੀ ਮਾਲਕ ਸਦੀਵੀ ਦਾਤਾਰ ਭਾਵ ਸਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕੋ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਆਪ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ ਕਿ ਨਾਨਕ ਉਸ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪਾਣੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਸਮਾਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਗਲ ਜੀਆਂ-ਜੰਤ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਮਾਲਕ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚਾਰਚੁਫੇਰੇ ਇਸੇ ਏਕੋ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਰਬ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਹਨ — ਤੂੰ ਇਕ ਹੈ। ਤੂੰ ਇਕ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੀ ਤੂੰ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਇਸ ਏਕੋ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਂਦੀ ਹੈ —

ਬ੍ਰਹਮੁ ਦੀਸੈ ਬ੍ਰਹਮੁ ਸੁਣੀਐ ਏਕੁ ਏਕੁ ਵਖਾਣੀਐ।(846)

ਬ੍ਰਹਮ ਬਿੰਦ ਤੇ ਸਭ ਓਪਤਿ ਹੋਈ।(1127)

ਭਾਵ ਜਦੋਂ ਏਕੁ ਏਕੁ ਦਾ ਵਖਿਆਨ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਸੁਣੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਉਤਪਤੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਹੀ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਉਤਪਤੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਵ ਏਕੋ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਏਕੋ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇਦੁਆਲੇ ਚਾਰਚੁਫੇਰੇ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਇਹ ਅਸੀਮ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਪਸਾਰਾ ਏਕੋ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਭਾਵ ਇਸ ਏਕੋ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ —

ਮਨਿ ਸਾਚਾ ਮੁਖਿ ਸਾਚਾ ਸੋਇ। ਅਵਰੁ ਨ ਪੇਖੈ ਏਕਸੁ ਬਿਨੁ ਕੋਇ। ਨਾਨਕ ਇਹ ਲਛਣ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੋਇ।(272)

ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਸਚ ਵਸਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਸਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਹਿਣੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਇਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੇਖਦਾ। ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ 'ਰਬ' ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ, ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਇਹੀ ਗੁਣ ਹਨ।

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਲਛਣ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਦਿਤੀ ਹੈ —

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ਕਰਤਾ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਦ ਜੀਵੈ ਨਹੀ ਮਰਤਾ।

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕਾ ਸਗਲ ਅਕਾਰੁ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਆਪਿ ਨਿਰੰਕਾਰੁ।

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕਾ ਭੋਜਨੁ ਗਿਆਨੁ । ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕਾ ਬ੍ਰਹਮ ਧਿਆਨੁ ।

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੈ ਮਨਿ ਹੋਇ ਪ੍ਰਗਾਸੁ । ਜੈਸੇ ਧਰ ਉਪਰਿ ਆਕਾਸੁ ।

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੈ ਗਰੀਬੀ ਸਮਾਹਾ । ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਉਮਾਹਾ । (273)

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਿਤਾ ਬ੍ਰਹਮ ਭਾਵ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਸਦੇ ਆਕਾਰ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਨਿਰ-ਆਕਾਰ ਕਰਤਾ ਬਾਰੇ ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਭੋਜਨ ਵੀ ਗਿਆਨ ਭਾਵ ਜਾਣਨ ਦੀ ਅਮਿਟ ਭੁਖ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਚ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਭਾਵ ਮਨ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗਰੀਬੀ ਵਸੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਪੁੰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਉਪਕਾਰ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ — ਬ੍ਰਹਮੋ ਪਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਸਰਿਆ ਸਭੁ ਬ੍ਰਹਮੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਇਆ । (782)

ਬ੍ਰਹਮ ਪਸਾਰਾ ਪਸਾਰਿਓ ਭੀਤਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਸੋਝੀ ਪਾਈ । (671)

ਬ੍ਰਹਮ ਮਹਿ ਜਨੁ ਜਨ ਮਹਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ । (287)

ਭਾਵ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਸਭ ਥਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਸਗਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਜਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਅਸੀਮ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਲਈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ — ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਭੁ ਏਕ ਹੈ ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ ਕੋਇ । (45)

ਭਾਵ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਪ੍ਰਭੁ ਇਕੋ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ। ਯਥਾ ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੁ ਹੈ।

ਥਾਨ ਥਨੰਤਰਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਇ । (45)

ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਥਾਂ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਚਲੀ ਥਾਂ ਭਾਵ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਓਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਪ੍ਰਭੁ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਏਕੋ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੁ ਭਾਵ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਭੁਤਾ (ਸ਼ਕਤੀ) ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਵਸੇਬਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਦੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਹੋਵੇ।

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸਗਲੇ ਠਾਉ । ਜਿਤੁ ਜਿਤੁ ਘਰਿ ਰਾਖੈ ਤੈਸਾ ਤਿਨ ਠਾਉ ।

ਆਪੇ ਕਰਨ ਕਰਾਵਨ ਜੋਗੁ । ਪ੍ਰਭੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਫੁਨਿ ਹੋਗੁ ।

ਪਸਰਿਓ ਆਪਿ ਹੋਇ ਅਨਤ ਤਰੰਗ । ਲਖੇ ਨ ਜਾਹਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਰੰਗ ।

ਜੈਸੀ ਮਤਿ ਦੇਇ ਤੈਸਾ ਪਰਗਾਸ । ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਕਰਤਾ ਅਬਿਨਾਸ ।

ਸਦਾ ਸਦਾ ਸਦਾ ਦਇਆਲ । ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਨਾਨਕ ਭਏ ਨਿਹਾਲ । (275)

ਭਾਵ ਇਹ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸਭ ਥਾਂ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਜਿਸ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਥਾਂ ਉਹ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਸਾਰੀ ਮਨੁਖੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਇਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਰਨ ਕਰਾਵਣਹਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਭਾਵ ਸਰਬ-ਸਮਰਥ ਨੂੰ ਜੋ ਭਾਂਉਦਾ ਹੈ, ਓਹੀ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨਾਨਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਭ ਥਾਂ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਅਨੇਕ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਬਾਹ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਜਿਹੇ ਜਿਹੀ ਮਤਿ ਭਾਵ ਸੋਝੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਥਾ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਸੂਝ ਭਾਵ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਬਿਨਸਦਾ ਨਹੀਂ। ਭਾਵ ਜਿਸਦਾ ਕਦੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਿਆਲੂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਤਿ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਇਸ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਚਿਤਵ ਕੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮਾ ਰਾਹੀਂ ਹੋਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਰਾਹੀਂ, ਉਹ ਚਾਰ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਭਰਮਜਾਲ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਤਿ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਵਿਚੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਬਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਤਰੀ, ਪਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੂਦਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਮਤਿ ਵਿਚਲੀ ਵਰਣ ਵੰਡ ਦਾ ਜਨਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਕਾਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ —

ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸ ਨ ਕੋਈ। ਅਵਰ ਨ ਦੀਸੈ ਏਕੋ ਸੋਈ। (1035)

ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਮਹੇਸ਼ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਥਾਂ ਇਸ ਏਕੋ ਦਾ ਹੀ ਪਸਾਰਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਤਿ ਵਲੋਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅਖਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਨਿਖੇੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੁਆਲ ਕਰਦੀ ਹੈ —

ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਡਾ ਕਿ ਜਾਸ ਉਪਾਇਆ। (331)

ਬ੍ਰਹਮੈ ਬੇਦ ਬਾਣੀ ਪਰਗਾਸੀ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਪਸਾਰਾ। (559)

ਬ੍ਰਹਮੈ ਵਡਾ ਕਹਾਇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ। (1279)

ਬ੍ਰਹਮੈ ਇੰਦ੍ਰਿ ਮਹੇਸਿ ਨ ਜਾਨੀ। (1032)

ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਡਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਸ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਵਡਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁਰਮਤਿ ਇਹ ਵੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕਥਿਤ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਭਾਵ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਇਹ ਵੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਵਡਾ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਿਆ। ਬ੍ਰਹਮਾ, ਇੰਦਰ ਤੇ ਮਹੇਸ਼ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰਮਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਹਕੀਕੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਸਿਰਜਕ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ।

ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਭਾਵ ਵੇਦਾਂਤ ਖੁਦ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਚਕਾਰ ਸਪਸ਼ਟ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਤਿ ਇਸ ਨਿਖੇੜੇ ਨੂੰ ਖੁੰਧਲਾ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੂ ਸਿਮਰਤੀ ਤਕ ਆ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵੈਦਿਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਬ੍ਰਹਮਾ ਇਸਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਆਰੰਭ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਦੇ ਇਸ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ —

ਕਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਮਨ ਇਹ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰਾਣ ਆਦਿ ਵੀ ਹਰਕਤ ਪਾਵੇ,

ਕਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਬਾਣੀ ਬੋਲੇ, ਕੰਨ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕਿਥੋਂ ਸੁਣਦੇ।

ਸਭ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਕ ਦੇਵ ਕੌਣ ਹੈ, ਸਭ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਜੋ ਹੈ। (ਹਵਾਲਾ — ਕੇਨ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਸਫਾ 29, ਪ੍ਰਧਾਨ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਰਾਮ ਦਾਸ ਨਿਰਾਕਾਰੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ)

‘ਕੇਨ ਉਪਨਿਸ਼ਦ’ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮੂਲ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁਖੀ ਮਨ ਕਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਮਨੁਖੀ ਪ੍ਰਾਣ ਕਿਸ ਤੋਂ ਹਰਕਤ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ? ਕਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁਖ ਬਾਣੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ? ਮਨੁਖ ਦੇ ਕੰਨ ਕਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਕ ਦੇਵ ਕੌਣ ਹੈ? ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਰਿਸ਼ੀ ਕੰਨ ਦਾ ਕੰਨ ਬੋਲਦੇ, ਮਨ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨ ਉਹ ਦਸਦੇ,
ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੀ ਉਹ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣ-ਤਤ ਹੈ,
ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਉਹ ਅੱਖ ਆਪ ਹੈ। ਧੀਰ ਪੁਰਖ ਉਹ ਤਤ ਜਾਣਦੇ,
ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਇਥੋਂ ਜਾਂਦੇ, ਮਰਣੇ ਪਿਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦੇ। (ਕੇਨ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਸਫਾ 29)

ਫਿਰ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਦੋਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਰਿਸ਼ੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕੰਨ ਦਾ ਕੰਨ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਨ ਦਾ ਮਨ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਵੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਭਾਵ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮੂਲ ਤਤ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਧੀਰਜਵਾਨ ਮਨੁਖ ਇਸ ਤਤ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੀ ਅਟਲਤਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਭਰਮਜਾਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅੱਖ ਨਾ ਉਥੇ ਜਾ ਹੀ ਸਕਦੀ, ਬਾਣੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿ ਨਾ ਸਕਦੀ,
ਮਨ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਨਾਹੀਂ, ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਨਾਹੀਂ।
ਉਸ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਕੋਊ ਨ ਪਾਵੇ, ਕੋਈ ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਨ ਪਾਵੇ,
ਗਿਆਤ ਸਤਿ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਉਹ ਹੈ, ਅਗਿਆਤੋਂ ਵੀ ਵਖਰਾ ਉਹ ਹੈ,
ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਸਦਾ ਕਿਹਾ ਇਹੀ ਹੈ॥ (ਕੇਨ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਸਫਾ 31)

ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਬਾਣੀ ਉਸ ਦਾ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਮਨ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮੂਲ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿਖਿਆ ਰਾਹੀਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਗਿਆਤ ਅਤੇ ਅਗਿਆਤ ਸਚ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਨਾ ਸਕਦੀ, ਬਾਣੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣੇ।
ਬ੍ਰਹਮ ਉਸੀ ਨੂੰ ਸਮਝੋ ਭਾਈ, ਨਾ ਇਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਪੂਜਦੇ। (ਕੇਨ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਸਫਾ 31)

ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵੀ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਸਗੋਂ ਬਾਣੀ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਉਸ ਤੋਂ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਲੋਕ (ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ) ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਮ ਮਨੁਖ ਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਗੋਂ ਬਾਣੀ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਉਸ ਤੋਂ ਜਾਣਦੀ ਹੈ।

ਮਨ ਤੋਂ ਜਿਸ ਦਾ ਮਨਨ ਨ ਹੋਈ, ਮਾਨਸ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣੇ।
ਬ੍ਰਹਮ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝੋ ਭਾਈ, ਨਾ ਇਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਪੂਜਦੇ। (ਕੇਨ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਸਫਾ 31)

ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਮਨ ਤੋਂ ਮਨਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਭਾਵ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਦਾ ਅਸੀਮ ਆਕਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ, ਬਲਕਿ ਮਨ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਲੋਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅੱਖ ਨਾ ਉਸਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ, ਉਸੇ ਨਾਲ ਸਭ ਸਦਾ ਵੇਖਦੇ।

ਬ੍ਰਹਮ ਉਸੀ ਨੂੰ ਸਮਝੋ ਭਾਈ, ਨਾ ਇਹ ਜਿਸਨੂੰ ਲੋਕ ਪੂਜਦੇ। (ਕੇਨ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਸਫਾ 31)

ਮਨੁੱਖੀ ਅੱਖ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਅੱਖ ਬ੍ਰਹਮ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਝੋ ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਮ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਅੱਖ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਨਾ ਕਿ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਲੋਕ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਨਾਹੀਂ, ਕੰਨ ਸਦਾ ਹੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੁਣਦੇ।

ਬ੍ਰਹਮ ਉਸੀ ਨੂੰ ਸਮਝੋ ਭਾਈ, ਨਾ ਇਹ ਜਿਸਨੂੰ ਲੋਕ ਪੂਜਦੇ। (ਕੇਨ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਸਫਾ 31)

ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਕੰਨ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਰਾਹੀਂ ਸੁਣਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਜਿਸਦੀ ਲੋਕ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵੇ ਨਾਹੀਂ, ਪ੍ਰਾਣ ਉਸੇ ਤੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ।

ਬ੍ਰਹਮ ਉਸੀ ਨੂੰ ਸਮਝੋ ਭਾਈ, ਨਾ ਇਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਪੂਜਦੇ। (ਕੇਨ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਸਫਾ 31)

ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਮਨੁੱਖ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਾਣ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਲੋਕ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦਾਂਤ ਵਿਚ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਲੋਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਉਹ ਹੈ — ਜਿਹੜਾ ਅਸੀਮ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਅਨੁਭਵੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਜਿਹੜਾ ਅਸੀਮ ਹੈ। ਬੇਅੰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਤਿ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦਿਸਦਾ ਸੰਸਾਰ ਮਾਇਆ ਭਾਵ ਇਕ ਛਲਾਵਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਦਿਸਦਾ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਹਕੀਕਤ ਹੈ, ਸਚ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਸੀਮ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਹਸਤੀ (ਬ੍ਰਹਮ) ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਏਕੋ (੧ੳ) ਹੈ। ਇਹੀ ਏਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹਰਿ ਹੈ। ਇਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਭਾਵ ਕਰਤਾਰੀ ਹਸਤੀ ਤਥਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ 'ਬ੍ਰਹਮਵਾਦ' ਅਤੇ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਆਧਾਰਿਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਵਿਚਕਾਰ ਪੂਰਨ ਨਿਖੇੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸਦੀਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਿਰੰਤਰ ਬਦਲ ਰਹੀ ਨਾਸਵੰਤ ਸਰੀਰੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸਦੀਵੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਭਾਵ ਮੈਂ-ਮੇਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਣਾ — ਮਾਇਆ ਭਾਵ ਛਲਾਵਾ ਤਥਾ ਨਿਰੋਲ ਕਲਪਨਾ ਹੈ, ਕੋਰਾ ਝੂਠ ਹੈ। ਇਸ ਹਉਮੈ ਭਾਵ ਮੈਂ-ਮੇਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਆਪਣੀਆਂ ਤਰਕਸੰਗਤ ਪਦਾਰਥਕ ਤੇ ਜਜਬਾਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਸੁਚੇਤ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਬੇਮੁਹਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ (ਤ੍ਰਿਸਨਾ) ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਭਟਕਣਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਨਿਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਇਕਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ (ਲੋਭ-ਲਾਲਚ) ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਨੇ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਨਿਰੀ ਭਟਕਣਾ ਹੈ।

ਇਹੀ ਭਟਕਣਾ ਅਜੋਕੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਦੋ ਪਖ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਆਤਮਿਕ ਭਾਵ ਮਨੁਖ ਦੀ ਭਰਮਾਉ ਸੋਚ ਵਜੋਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪਖ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਭਾਵ ਬਾਹਰੀ ਪਖ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਪਖ — ਹਉਮੈ-ਗੁਸਤ ਮਨੁਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਤਰਕਸੰਗਤ ਮਨੁਖੀ ਲੋੜਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਦੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ (ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ) ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਭਰਮਾਉ ਸੋਚ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਟਕਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜਾਈਂ ਭਜਾਈ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਨੁਖ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਪਖ — ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ (ਤ੍ਰਿਸਨਾ) ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਨਿਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਜੋਂ ਬੇਲੋੜੀ 'ਪੂੰਜੀ' ਭਾਵ ਧਨ ਦੌਲਤ ਇਕਤਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਯਤਨ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧਨ-ਦੌਲਤ ਇਕਤਰ ਕਰਨ ਦੇ ਇਹ ਬੇਲੋੜੇ ਯਤਨ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁਖ ਦੇ ਆਤਮਿਕ-ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਤ ਮਨੁਖੀ ਲੋੜਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਇਕਤਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਬਾਕੀ ਮਨੁਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਯਤਨ ਮਨੁਖੀ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਯਤਨ ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁਖੀ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਤਿ ਵਿਚਲੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਲੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚਕਾਰ ਸਪਸ਼ਟ ਨਿਖੇੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਚ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਚ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦਾ ਮਨੁਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਠੋਸ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਯਥਾਰਥ (ਹਕੀਕਤ) ਮੁਖੀ ਮਨੁਖੀ ਸਮਾਜ ਭਾਵ ਆਪਣੀਆਂ ਤਰਕਸੰਗਤ ਸੀਮਤ ਮਨੁਖੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਸੁਚੇਤ ਪਛਾਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚੇਤੰਨ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਨਿਰੋਲ ਕਲਪਨਾ ਮੁਖੀ ਸਮਾਜ ਭਾਵ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬੇਲਗਾਮ ਮਨ ਦੀਆਂ ਕਦੇ ਪੂਰੀਆ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਭਟਕਦੇ ਬੇਮੁਹਾਰੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕਾ ਰਾਜਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਇਸੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵਿਗਾਟ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਜਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਭਾਵ ਛਲਾਵਾ ਪਰ ਪੈਸੇ ਨੂੰ 'ਰਬ' ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਵਰਗ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੂਜੀ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਰਬੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਮੂਰਤੀਪੂਜ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਇਕਜੁਟ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਪੈਸੇ ਦੀ ਅੰਤਹੀਣ ਲਾਲਸਾ ਨੇ ਮਨੁਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਏ ਮਨੁਖੀ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਨਾਸਤਿਕਤਾ ਵੀ ਇਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਸਤਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਮਨੁਖ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਆਪਸੀ ਜੀਵੰਤ ਅਨੁਭਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਕਿਸੇ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਰਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਣ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਕਿਆਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਾਸਤਿਕ ਮਨੁਖ ਕੁਦਰਤੀ ਦਸਤੂਰ ਭਾਵ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਇਛਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਅਜੋਕਾ ਰਾਜਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਮਧਵਰਗੀ ਤੇ ਅਮੀਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਮਾਜ ਆਪਣੀ ਜਨਨੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਟਿਚ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤਿ ਦੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕੁਦਰਤੀ ਚੌਗਿਰਦੇ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਉਜਾੜਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪਾਂ ਭਾਵ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਮਨ ਕਲਪਿਤ ਇਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਛਾਵਾਂ (ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ) ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਬੇਹਿਸਾਬਾ ਪੈਸਾ ਇਕਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅੰਤਹੀਣ ਦੌੜ ਨੇ ਅਜੋਕੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਮਨੁਖ ਦੇ ਸਰੀਰੀ ਮਨ ਨੂੰ ਬਿਮਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਰੋਗੀ ਮਨ ਅਜੋਕੇ

ਮਨੁਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚੰਬੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖਤਰਨਾਕ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦਾ ਜਨਕ ਹੈ। ਅੱਜ ਤਰਕਸੰਗਤ ਮਨੁਖੀ ਲੋੜਾਂ ਉਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇਕ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਧਾਰਾ ਅਤੇ ਨਿਰੋਲ ਮਾਨਸਿਕ ਕਲਪਨਾ ਉਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਬੇਲੋੜੀ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੀ ਹਵਾਸ ਦੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਮਨੋਰੋਗੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਧਾਰਾ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਟਕਰਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਨੁਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਚੰਬੜੇ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਮਨੋਰੋਗ ਦਾ ਇਲਾਜ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਮਨੁਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰੀ ਆਤਮਾ (ਬੁਧਿ ਤਥਾ ਚੇਤੰਨ ਸੋਚ) ਬਣ ਕੇ ਮਨੁਖ ਦੇ ਅਪਣੇ ਸਰੀਰੀ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਾਸਵੰਤ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਤਰਕਸੰਗਤ ਸਰੀਰੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਸੁਚੇਤ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਸਤੁੰਲਤ ਸਮਾਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੀ ਜੁਗਤ ਦਸਦਾ ਹੈ।

ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਹੇ ਕਿ ਮਨੁਖ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਅਨੁਭਵੀ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਆਧਾਰ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ (ਫਿਲਾਸਫੀ) ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਆਇਆ ਹੜ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਸਗਲ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਆਤਮਿਕ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਸਮਾਜੀ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਮਨੁਖੀ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਇਕਤਰ ਹੋਈ ਸਗਲ ਮਨੁਖੀ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਤਤ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਆਣਪ ਵਿਚ ਅਟਲ ਕੁਦਰਤੀ ਨੇਮਾਂ ਭਾਵ ਹੁਕਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਭਾਵ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਕੇ ਹੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਸੁਖੀ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਆਣਪ ਹੀ ਮਨੁਖ ਦੇ ਆਤਮਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਜਣਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ, ਮਨੁਖ ਦਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਪਧਰ ਉਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਨੂੰ ਦਾਅ ਉਤੇ ਲਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਰ ਮਨੁਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰੀ ਚੇਤੰਨ ਸੋਚ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰੀ ਮਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ ਮਨੁਖ ਦੀ ਸਮਾਜੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੰਦ ਭਰਪੂਰ ਸਦਾਚਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਹਿੰਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਭੇਦ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁਖ ਆਪਣੀਆਂ ਤਰਕਸੰਗਤ ਮਨੁਖੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਸੁਚੇਤ ਪਛਾਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਜ਼ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆਂ ਹੀ ਸਰਬਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਵਲੋਂ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਹੰਢਾਇਆ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਹੈ — ਸੁਖੀ ਬਸੈ ਮਸਕੀਨੀਆ ਆਪੁ ਨਿਵਾਰਿ ਤਲੇ। ਬਡੇ ਬਡੇ ਅਹੰਕਾਰੀਆ ਨਾਨਕ ਗਰਬਿ ਗਲੇ। ੧। (278)

ਭਾਵ ਸਿਰਫ ਓਹੀ ਲੋਕ ਸੁਖੀ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਲੜ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਨੀਵਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਵਡੇ-ਵਡੇ ਹੰਕਾਰੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗਲ ਸੜ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰਲਾ ਹੰਕਾਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਦਾ ਵਡਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਣ ਲਈ ਉਹ ਸਰਾਪੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਿਸ ਕੈ ਅੰਤਰਿ ਰਾਜ ਅਭਿਮਾਨੁ। ਸੋ ਨਰਕ ਪਾਤੀ ਹੋਵਤ ਸੁਆਨੁ।

ਜੋ ਜਾਨੈ ਮੈ ਜੋਬਨਵੰਤੁ। ਸੋ ਹੋਵਤ ਬਿਸਟਾ ਕਾ ਜੰਤੁ।

ਆਪਸ ਕਉ ਕਰਮਵੰਤੁ ਕਹਾਵੈ। ਜਨਮਿ ਮਰੈ ਬਹੁ ਜੋਨਿ ਭ੍ਰਮਾਵੈ।

ਧਨ ਭੂਮਿ ਕਾ ਜੋ ਕਰੈ ਗੁਮਾਨੁ। ਸੋ ਮੂਰਖੁ ਅੰਧਾ ਅਗਿਆਨੁ। (278)

ਜਿਸ ਮਨੁਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰਾਜ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਮਨੁਖ ਇਕ ਕੁਤੇ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੈ। ਕੁਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਅਕਸਰ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੇ ਖਾਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਸ ਲਈ ਲੜਦੇ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਵਾਂਗ ਰਾਜ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਸੂਆਂ ਦੀ ਪਧਰ ਉਤੇ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਗੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਕੀੜਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਨੁਖੀ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਗੰਦੇ ਕੀੜੇ ਵਾਂਗ ਕੋਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਜੰਮਣ ਮਰਣ ਤੇ ਬਹੁਜੂਨੀ ਦੇ ਚਕਰ ਵਿਚ ਹੀ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਰਤਮਾਨ ਮਨੁਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਦਾ। ਧਨ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਘੁਮੰਡ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਤੋਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਅਤੇ ਸਿਰੇ ਦਾ ਮੂਰਖ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਰੋਲ ਅਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਾਸਵੰਤ ਮਨੁਖੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਧਨਵੰਤਾ ਹੋਇ ਕਰਿ ਗਰਬਾਵੈ। ਤਿਣ ਸਮਾਨਿ ਕਛੁ ਸੰਗਿ ਨ ਜਾਵੈ।

ਬਹੁ ਲਸਕਰ ਮਾਨੁਖ ਊਪਰਿ ਕਰੇ ਆਸ। ਪਲ ਭੀਤਰਿ ਤਾ ਕਾ ਹੋਇ ਬਿਨਾਸ।

ਸਭ ਤੇ ਆਪ ਜਾਨੈ ਬਲਵੰਤੁ। ਖਿਨ ਮਹਿ ਹੋਇ ਜਾਇ ਭਸਮੰਤੁ। (278)

ਧਨ ਦਾ ਘੁਮੰਡ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਤਿਣਕੇ ਜਿੰਨਾ ਧਨ ਵੀ ਮਰਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਉਤੇ ਬੜੀਆਂ ਆਸਾਂ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਲਵਾਨ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਵੀ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਲ ਭਰ ਵਿਚ ਸੁਆਹ ਦੀ ਢੇਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਮਨੁਖ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਵਿਕਸਿਤ ਮਨੁਖੀ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਨ ਤੋਂ ਵਿਹੁਣੇ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਹਸ ਖਟੇ ਲਖ ਕਉ ਉਠਿ ਧਾਵੈ। ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨ ਆਵੈ ਮਾਇਆ ਪਾਛੈ ਪਾਵੈ।

ਅਨਿਕ ਭੋਗ ਬਿਖਿਆ ਕੇ ਕਰੈ। ਨਹ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ ਖਪਿ ਖਪਿ ਮਰੈ।

ਬਿਨਾ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀ ਕੋਊ ਰਾਜੈ। ਸੁਪਨ ਮਨੋਰਥ ਬ੍ਰਿਥੇ ਸਭ ਕਾਜੈ। (278)

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਹੋਰ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਗੋਂ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਮਾਇਆ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਹਵਾਸ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਝੂਠੇ ਭਾਵ ਬੇਲੋੜੇ ਭੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮਨ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਭੋਗਾਂ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿਚ ਖਪ-ਖਪ ਕੇ ਮਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁਖ ਅਸਲੀ ਸੁਖ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮਨ ਵਿਚ ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁਖ ਮਨ ਦਾ ਰਜੇਵਾਂ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਨੋਰਥ ਅਤੇ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜ ਬ੍ਰਿਥਾ ਹਨ। ਭਾਵ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁਖ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਮਨੁਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰੀ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਅਸਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਭੇਦ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰੀ ਮਨ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਲ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਨੁਖ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਕੋਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੇ ਮਨੁਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰੀ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨੁਖ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਅੰਤਹੀਣ ਲਾਲਸਾ, ਸਮਾਜੀ ਹੁਤਬੇ ਦੀ ਬੇਲੋੜੀ ਭੁਖ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਚੌਧਰ ਦੀ ਅੰਨੀ ਹਿਰਸ ਕਦੇ ਵੀ ਮਨੁਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਖੇੜਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਔਕਾਤ ਭਾਵ ਆਪਣੀ ਨਾਸਵੰਤ ਸਰੀਰੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਹੀ

ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਤਰਕਸੰਗਤ ਸਰੀਰੀ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿ ਕੇ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਅਣਮਨੁਖੀ ਵਸਤੂਆਂ ਇਕਠੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਦੌੜ ਤੋਂ ਤੌਬਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧਰਮ ਇਕ ਹੋਰ ਮਜ਼੍ਹਬ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁਖੀ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਵਿਚ ਧੜਕਦਾ ਇਕ ਜਿਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਆਤਮਿਕ ਇਨਕਲਾਬ ਹੈ। ਇਕ ਸਮਾਜੀ ਇਨਕਲਾਬ ਭਾਵ ਨਵੇਂ ਮਨੁਖ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਜਾਏ (Spirit Born People) ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਛੁਟਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਾਰਮਿਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਿਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਵੈਦਿਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਿਚਲੀਆਂ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹੋਂਦਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਅਣਹੋਣੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਨਵੀਂ ਫਿਲਾਸਫੀ ਪੁਰਾਣੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਤਮ ਵਿਚ ਸਮੇਟ ਕੇ ਹੀ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਰਫ ਇਉਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਨੁਖੀ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਕਲਪਿਤ ਬਿੰਬਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦਿਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਨੁਖੀ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਭਰਮਾਉ ਮਿਥ ਬਦਲੇ ਅਤੇ ਤੋੜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਬੇਸ਼ਕ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਹ ਨਿਖੇੜਾ ਨਵੀਂ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਖੇੜਾ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾਪਣ ਮਨੁਖੀ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਵਿਚ ਆਈ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਨੇ ਇਸ ਨਿਵੇਕਲੇਪਣ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਖਰੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਹ ਨਿਵੇਕਲਾਪਣ ਖਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਵੀ ਕਲਪਿਤ ਮਾਨਸਿਕ ਭੋਗਾਂ ਅਤੇ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਭਰਮਾਉ ਸੁਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਜਕੜ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਤਤ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਿਖ ਭੋਖ ਉਤੇ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਰਮਕਾਂਡ ਭਾਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਮਾਨਸਿਕ ਭਟਕਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਆਪਣੀ ਮਨੁਖੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਨੁਖੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਭੌਤਿਕ (ਪਦਾਰਥਕ) ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਜਿਥੇ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਲਈ ਪਦਾਰਥਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਉਥੇ ਮਨੁਖ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਤਰਕਸੰਗਤ ਸਰੀਰੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਨ ਦੀ ਅਨੁਭਵੀ ਸੋਝੀ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਨੁਖੀ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਦਸੀ ਹੈ। ਜਦੋਂਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਲੋਭ ਆਧਾਰਿਤ ਪੰਜੀਵਾਦੀ ਆਰਥਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੇ ਮਨੁਖ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰਕੇ ਸਿਰਫ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਮਨ-ਕਲਪਿਤ ਪਦਾਰਥਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਤੇ ਇਕ ਪਾਸੜ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆਇਆ ਹੈ ਪਰ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਲਈ ਸੰਤੁਲਿਤ ਭੋਜਨ ਦੀ ਘਾਟ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਨੁਖੀ ਚੌਗਿਰਦਾ ਪਲੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਰੋਗ ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪਖੋਂ ਕੰਗਾਲ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨੁਖੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਨਿਘਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁਖ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਉਤੇ ਰੋਗੀ

ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਦੀ ਇਸ ਬਿਮਾਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਤਤਨਿਚੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਣਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਫੈਲਾਉਣਾ ਹਰ ਸਿਖ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ — ਆਪਿ ਮੁਕਤੁ ਮੁਕਤੁ ਕਰੈ ਸੰਸਾਰ। ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਜਨ ਕਉ ਸਦਾ ਨਮਸਕਾਰੁ। (295)

ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ 'ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ' ਤੇ ਜਸਟਿਸ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੈਂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਲੇ ਪੰਜਾਬ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ

ਸੰਪਰਕ 9815698451

ਲੇਖਕ - ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨੀ ਲਹਿਰ, ਸਾਮਰਾਜੀ ਵਹਿਸ਼ੀਅਤ ਬਨਾਮ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ,
ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਨਾਸਤਿਕ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਤੇ ਗਦਰੀ ਬਾਬੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਧਰਮ

ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਡਾ. ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ (ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ) ਕਹਿ ਦਈਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਚਿੰਤਕ (Philosopher) ਇੱਕ ਅਦੁੱਤੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਨੇਤਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਵਿਦਰੋਹੀ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਨਿਰੋਲ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੇ ਸੂਫੀ, ਸੰਚਾਲਕ, ਨਿਰਮਾਤਾ ਅਤੇ ਸੂਤਰਧਾਰ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਪਾਸਿਓਂ ਪਰਿਪੂਰਨ, ਸੰਪੰਨ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਸੀ।

ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਉਤੇ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤਿਮਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਨਿਘਾਰ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਪਾਸੇ ਕੁਰਲਾਹਟ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਬੁਲੰਦ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਭਿੰਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਸਮਾਜ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਲੋਕ ਸਮਾਜਿਕ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੱਟੜ ਬ੍ਰਹਮਵਾਦ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧੰਨ ਸੰਪੱਤੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਹਿਜ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨੈਤਿਕ, ਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਗਿਰਾਵਟ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸੇਧ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਪੁਨਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਨੁਹਾਰ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 19 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਾਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਗ ਹਨ:- ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਛੋਟੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਵਾਰਾਂ, ਫੁਟਕਲ ਪਦੇ। ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ, ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ, ਪੱਟੀ, ਬਾਰਾਂ ਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਅਤੇ ਥਿਤੀ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਅਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਆਰਤੀ, ਪਹਿਰੇ, ਸੇਦਰ, ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ, ਕੁੱਚਨੀ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਆਸਾ, ਮਾਝ ਤੇ ਮਲਾਰ ਤਿੰਨ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਫੁਟਕਲ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਚਉਪਦੇ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ, ਛੰਤ, ਸੇਹਿਲੇ ਤੇ ਸਲੋਕ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਵਿਚਾਲੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਨਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਹ ਨਵਾਂ ਸੰਦੇਸ਼ (ਫਲਸਫ਼ਾ) ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬੋਝ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉਠਾਉਂਦੀ ਇਹ ਨਾਰੀ ਮਾੜੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਜਿਸ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜੇ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰਜੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਨਹੀਂ ਸਿਰ ਦਾ ਤਾਜ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

"ਸੇ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ,

ਜਿਤੁ ਜੰਮਿਹ ਰਾਜਾਨ।" (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 362)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਧਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਇਕ ਆਰਦਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਰਤੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਵੀ ਹੈ, ਭਗਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਗਿਆਨੀ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮੇਰ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਧਾਰਮਿਕ ਭੇਦ-ਭਾਵ, ਅਡੰਬਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕਾਦਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰੇ, ਨਾਮ ਜਪੇ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕੇ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਆਪਣੇ ਵਸੀਲੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਸਾਂ-ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਰਤ ਕੇਵਲ ਧੰਨ ਇਕੱਤਰਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਚਾਹੀਦੀ ਸਗੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਵੰਡ ਛਕੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਤਿਆਗਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭੈੜੀ-ਸੰਗਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਉੱਤਮ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਉਤਮਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਮਰਸ਼ ਕਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੇ-ਵਿਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਜਿਸ ਦੁਆਲੇ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਜਾਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਕਬੂਲਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਲੇ ਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੇ ਆਤਮਿਕ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

"ਉਤਮ ਸੰਗਤਿ ਉਤਮ ਹੋਵੈ।

ਗੁਣ ਕੇ ਧਾਵੈ ਅਵਗੁਣ ਧੋਵੈ।" (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 414)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੱਬੀ-ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ, ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਇਸ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣ, ਹਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਕ ਜੋਤ ਦਾ ਅੰਗ ਮੰਨਣ, ਰੱਬ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਭੈਅ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਹਿਜ ਵਿਵਹਾਰ ਵਜੋਂ ਧਾਰਨ ਕਰਨ, ਕਾਦਰ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਵੱਡਿਆਉਣ, ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਰਾਹੀਂ ਨਿਰਵੈਰ ਰਹਿਣ, ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਾਪ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਬਰੂਹਾਂ ਵਿਚ ਖੜੇ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਘੜਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਨ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਕਥਨੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਢੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਚਰਨ ਵਿਚ ਕਥਨੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

"ਗਲੀ ਅਸੀਂ ਚੰਗੀਆ ਆਚਾਰੀ ਬੁਰੀਆਹ

ਮਨਹੁ ਕੁਸੁਧਾ ਕਾਲੀਆ ਬਾਹਰਿ ਚਿਟਵੀਆਹੁ।" (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 85)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਤੋਂ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਜਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਚੰਗੇ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁੱਖ ਦਾਰੂ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਰੋਗ ਸਮਾਨ ਹਨ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

"ਦੁਖ ਦਾਰੂ ਸੁਖ ਰੋਗੁ ਭਇਆ ਜਾ ਸੁਖ ਤਾਮਿ ਨਾ ਹੋਈ,

ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਕਰਣਾ ਮੈ ਨਾਹੀ ਜਾ ਹਉ ਕਰੀ ਨਾ ਹੋਈ।" (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 469)

ਅਜੇਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਧਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇੰਨੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਮੇਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜਾ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਾਮ : ਡਾ. ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਪੁੱਤਰੀ ਸ. ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ
/ ਪਤਨੀ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਐਡਵੋਕੇਟ)

ਪਤਾ:- : ਅਟਵਾਲ ਕਾਟੋਜ਼, ਜਵਾਹਰ ਮਾਰਕੀਟ, ਨੰਗਲ ਡੈਮ,
ਰੋਪੜ-140125

ਯੋਗਤਾ : ਐਮ.ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ, ਪੋਲ ਸਾਇੰਸ), ਐਮ.ਫਿਲ,
ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ., ਡੀ.ਫਾਰਮੇਸੀ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਖੋਜ ਪੁਸ਼ਪਾ ਦੇਵੀ

ਜਦੋਂ ਸੰਸਾਰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵੱਧ ਜਾਂਦੇ, ਹਨ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਏ ਜਦੋਂ ਸੱਚ, ਧਰਮ ਖੰਭ ਲਾਗ ਕੇ ਉੱਡ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1469 ਨੂੰ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਪਟਵਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਕਲਿਆਣ ਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੱਕ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਤਰਾਅ, ਚੜ੍ਹਾਅ ਸਨ। ਤਲਵੰਡੀ ਤੇਰਾ ਵਾਰ ਉੱਜੜੀ ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਵਾਰ ਬਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰੋਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਧੁੱਪ ਵੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਫਰੋਲ ਜੋ ਕੁਝ ਬਚਦਾ ਬਚਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਘਰ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਰੁੱਤਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਨਵੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਬੀਜਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ। ਰਾਇ-ਭੋਇ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਜਪੂਤ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਿਆ ਭੱਟੀ ਸਰਦਾਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ 15ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਤਲਵੰਡੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਸਾਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਵਾਂ ਨਾਮ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਬਾਲਕ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਪੰਡਿਤ ਹਰਦਿਆਲ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਬਾਲਕ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇਗਾ। ਨਾਨਕ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਨਕਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲਾ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ 'ਸਾਹਿਬ' ਜੁੜ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਾ ਨਵਾਂ ਨਾਮ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪੈ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਸਭ ਪਾਸੇ ਠੱਗੀ-ਠੋਰੀ, ਫਰੇਬ, ਧੋਖਾ-ਧੜੀ ਤੇ ਪਾਪ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਬੱਦਲ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਖਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਐਸ਼ਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨਸਾਫ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੱਡੀ ਲੈ ਕੇ ਸੱਚੇ ਦਾ ਹੱਕ ਝੂਠੇ ਨੂੰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨ੍ਹਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ ॥

ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨ੍ਹਿ ਘਾਉ ॥ ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 1288)

ਜਿਵੇਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖੋਜੀ ਮਾਰਕੋ ਪੋਲੋ- ਵਾਸਕੋਡੀਗਾਮਾ ਕੋਲੀਬਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੀਮਤ ਖੇਤਰ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਕੇ ਅਪਣੀ ਖੋਜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤੁਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਸਬੰਧੀ ਤੱਤ ਲੱਭਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਖੋਜੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ 27 ਸਾਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸੋਧ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ “ਘੜੀਐ ਸ਼ਬਦ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ” ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ, ਤਿੱਬਤੀ ਨਾਨਕ ਲਾਮਾ ਜਾ ਭਦਰਾ ਗੁਰੂ, ਲੰਕਾ ਵਾਸੀ ਨਾਨਕ ਬੁੱਧਾ ਜਾ ਨਾਨਾ ਬੁੱਧਾ, ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਵਲੀ ਹਿੰਦ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ, ਮੰਗੋਲੀਆ, ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਨਾਨਕ ਭੁਸਾ ਅਤੇ ਭੂਟਾਨ ਨੇਪਾਲ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ‘ਰਿਸਪੋਜੇ’ ਆਦਿ ਨਾਮਾ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਖੋਜੀ ਅਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਛਾਣਬੀਣ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ ਲਈ ਨਵੇਂ ਚੇਤਨਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤੱਤ ਲੱਭਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਂ ਦੇ ਸਭਿਅਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਘਾੜਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸੰਸਾਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆਂ। ਨਵੇਂ ਚੇਤਨਾਵਾਦ ਦੇ ਖੋਜਾਰਥੀ ਵਜੋਂ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਖੇਤਰਫਲ ਤੱਕ ਜਾਣਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵਜੋਂ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਮਾਨਵ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਅਣਜਾਣ ਸੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਨਸਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਅਕਾਲ ਨਾਲ

ਪ੍ਰੋ ਦੇਣ ਹਿੱਤ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤੇ ਅਕਾਲ ਦੀ ਸੱਤਾ, ਅਤੇ ਰਜਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਸੀ, ਅਕਾਲੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਤੱਤ ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬੀ ਨੇਮ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਤੋੜੇ ਰੱਬੀ ਨੇਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਉਂਤ ਬੰਦ ਕਰੇ

ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ ॥

ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੇ ਮੰਦੇ ॥¹(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 1349)

ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ, ਧਰਮ ਸੰਕਲਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਆਚਰਣ ਵਾਨ ਗੁਰਮੁਖ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਘਾੜਤ ਘੜਨਾ ਹੈ, ਪਾਖੰਡ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ।

ਏਕੁ ਅਚਰਜੁ ਏਕੋ ਹੈ ਸੋਈ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਿਚਾਰੇ ਵਿਰਲਾ ਕੋਈ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 160)

ਸਾਹਿਬ ਮੇਰਾ ਏਕੋ ਹੈ ॥ ਏਕੋ ਹੈ ਭਾਈ ਏਕੋ ਹੈ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 350)

ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਨਿਮਯਾਂਵਾਲੀਆਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ, ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਇੱਕੋ ਝਟਕੇ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਦਾ ਖੱਤਰੀ, ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਡੂਮ ਮਰਾਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਬਣਾ ਕੇ, ਹਿੰਦੂ ਸੂਦਰ ਤਰਖਾਣ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਪੰਗਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਭੋਜਨ ਕਰੇ, ਇੱਕ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਵੇ ਇਹ ਭੂਕਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਈ ਸੁਨਾਮੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਘਟਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਬਰਾਬਰਤਾ, ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਨਹੂੰਆ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ।

ਮੱਝਾਂ ਚਾਰਦੇ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਬਰੁਮਿੰਗ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਤਰੀਕਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈਕੇ ਆਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕੇ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਲੋਂ ਖਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਉਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਰਨ ਨਾਲ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਝਾੜ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਕਮ ਅਤੇ ਭੂਟਾਨ ਵਰਗੇ ਪਹਾੜੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਧਾਨ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਣਾ ਅਤੇ ਧਾਨ ਦੀ ਫਸਲੀ ਚੱਕਰ ਅਰੰਭਣਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਸਿੱਕਮ ਦੇ ਲਾਚੁਮ ਵਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ” ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਮੀਠੇ ਰੀਠੇ ਦੀ ਬਾਗਬਾਨੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪਿਉਂਧਕਾਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ” ਖੋਜ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਰੀਠੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਸੰਰਚਨਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਸੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਅਕਾਸ਼, ਪਤਾਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ 500 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸੁੰਨਹੁ ਸਪਤ ਪਾਤਾਲ ਉਪਾਏ ॥ ਸੁੰਨਹੁ ਭਵਣ ਰਖੇ ਲਿਵ ਲਾਏ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 1038)

ਹੁਕਮੇ ਸਾਜੇ ਹੁਕਮੇ ਢਾਹੇ ਹੁਕਮੇ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਇਦਾ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 1060)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾਰਾ ਮੰਡਲ ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਕੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਕਰਵਾਈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ “ਹੁਕਮ” ਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਭੌਤਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਮਾਨ ਪਸਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੀ ਰਜਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ।

ਪਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 5)

ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਖਗੋਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਲੱਖ ਪਤਾਲ ਹਨ ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਸ ਦੀ ਖੋਜ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹੁਣ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼ੇਰਮੰਡਲੀ ਰਸਾਇਣਿਕ ਤੱਤ ਗਠਬੰਧਨ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਰਿਸ਼ਤਾ ਦਰਸਾਇਆ, ਜੀਵ ਰਚਨਾਂ ਤੇ ਅੰਤਮ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 544 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਝ ਕਰਵਾਇਆ ਮਾਂ ਦੀ ਰਕਤ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵੀਰਜ ਦੀ ਬੂੰਦ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਹਾਲੇ ਅਜਿਹੀ ਉਚਾਈ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ।

ਰਕਤੁ ਬਿੰਦੁ ਦਾ ਇਹੁ ਤਨੋ ਅਗਨੀ ਪਾਸਿ ਪਿਰਾਣੁ ॥

ਪਵਣੈ ਕੈ ਵਸਿ ਦੇਹੁਰੀ ਮਸਤਕਿ ਸਚੁ ਨੀਸਾਣੁ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 63)

“ਮਾ ਕੀ ਰਕਤੁ ਪਿਤਾ ਬਿਦੁ ਧਾਰਾ ॥ ਮੂਰਤਿ ਸੂਰਤਿ ਕਰਿ ਆਪਾਰਾ ॥
ਜੋਤਿ ਦਾਤਿ ਜੇਤੀ ਸਭ ਤੇਰੀ ਤੂ ਕਰਤਾ ਸਭ ਠਾਈ ਹੇ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 1022)

ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸੰਜੋਗਿ ਉਪਾਏ ਰਕਤੁ ਬਿੰਦੁ ਮਿਲਿ ਪਿੰਡੁ ਕਰੇ ॥

ਅੰਤਰਿ ਗਰਭ ਉਰਧਿ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਸੇ ਪ੍ਰਭੁ ਸਾਰੇ ਦਾਤਿ ਕਰੇ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 1013)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਸੱਚ ਦੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਇੰਨੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਧਰਤੀ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚਲੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਪ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਲਈ ਪੀਣ ਯੋਗ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਣੀ ਦੇ ਝਰਨੇ “ਆਰਟਿਜਨ ਵੈਲ” ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਵੇਂ

ਆਸਣੁ ਲੋਇ ਲੋਇ ਭੰਡਾਰ ॥ ਜੋ ਕਿਛੁ ਪਾਇਆ ਸੁ ਏਕਾ ਵਾਰ ॥

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 7)

ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਜੋ ਧਰਤੀ ਅੰਦਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਪਰਤਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਸਨ। ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਾਨਕ ਝੀਰਾਂ ਇਸੇ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਰੋਗਾਂ, ਚਮੜੀ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਝਰਨੇ, ਗੰਧਕ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ ਕੱਢ ਕੇ ਦੇਣਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ। ਉਹ ਦਿਨਾਂ, ਰੁੱਤਾਂ, ਮਹੀਨਿਆਂ, ਮੌਸਮਾਂ, ਥਿਤਾਂ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ।

ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਥਿਤੀ ਵਾਰ ॥ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ ॥

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮਸਾਲ ॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਸਾਇਣ ਵਿਗਿਆਨੀ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਐਚ₂ ਓ (H₂O) ਫਾਰਮੂਲਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਹੈ।

ਪਵਨੈ ਮਹਿ ਪਵਨੁ ਸਮਾਇਆ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 885)

ਪਵਨ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 7)

ਰਸਾਇਣ ਵਿਗਿਆਨ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਹਾਈਡਰੋਜਨ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਆਕਸੀਜਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਖੋਜ ਕਿ ਹਾਈਡਰੋਜਨ ਜਲਨਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਅਤੇ ਆਕਸੀਜਨ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਲਣਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ

“ਪਉਣੈ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਕਾ ਮੇਲੁ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 152)

ਅਰਥਾਤ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੱਗ ਹੈ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਹਨ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੈਸ਼ਨੋ ਭੋਜਨ ਦੇ ਕੱਟੜ ਹਾਮੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆਹਾਰ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਭ ਰਸ ਮਿਠੇ ਮੰਨਿਐ ਸੁਣਿਐ ਸਾਲੋਣੇ ॥ ਖਟ ਤੁਰਸੀ ਮੁਖਿ ਬੋਲਣਾ ਮਾਰਣ ਨਾਦ ਕੀਏ ॥

ਛਤੀਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਾਉ ਏਕੁ ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ ॥ ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰ ॥

ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 16)

ਖੁਰਕ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਂ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਖੁਰਾਕੀ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਰੱਬੀ ਦਾਤਾਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਨਰੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਹੁ ਨਿੰਮਿਆ ਮਾਸੈ ਅੰਦਰਿ ਵਾਸੁ ॥

ਜੀਉ ਪਾਇ ਮਾਸੁ ਮੁਹਿ ਮਿਲਿਆ ਹਡੁ ਚੰਮੁ ਤਨੁ ਮਾਸੁ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 1289)

ਉਪਰੋਕਤ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਪਹਿਲੇ ਆਗੂ ਉੱਭਰੇ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ੋਰ ਮੰਡਲੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਮਾਨਵੀ

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਵਾਰਨ ਅਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੀ ਭਾਲ ਅੱਜ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪਹੁੰਚ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਜਾਤ, ਕੌਮ, ਫਿਰਕੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹਿਬਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ, ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗੋ, ਹਉ ਹੰਗਤਾ ਦੇ ਤਿਆਗੀ ਬਣੋ, ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਸਮਝ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਈਏ ਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਈਏ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਲਾਹਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ।

ਡਾ. ਪੁਸ਼ਪਾ ਦੇਵੀ
ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਇਤਿਹਾਸ)

ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਕਾਲਜ (ਲੜਕੀਆਂ), ਗੁਰੂ ਕਾ ਖੂਹ, ਮੁੰਨੇ, ਨੂਰਪੁਰ ਬੇਦੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੋਪੜ, ਪੰਜਾਬ। dharampalsingh2072@gmail.com

ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਡਾ. ਪੁਸ਼ਪਾ ਦੇਵੀ ਪਤਨੀ ਧਰਮਪਾਲ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੈਰੀਅਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 1998 ਵਿੱਚ ਬਤੌਰ ਹਿਸਟਰੀ ਲੈਕਚਰਾਰ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਯੋਗਤਾ: ਐਮ.ਏ ਹਿਸਟਰੀ, ਪੁਲਿਟੀਕਲ ਸਾਇੰਸ, ਬੀ.ਐਡ, ਐਮ.ਫਿਲ, ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਐਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਮੁੱਖੀ ਹਿਸਟਰੀ ਵਿਭਾਗ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ (ਲੜਕੀਆਂ) ਗੁਰੂ ਕਾ ਖੂਹ ਮੁੰਨੇ ਰੋਪੜ, ਪੰਜਾਬ

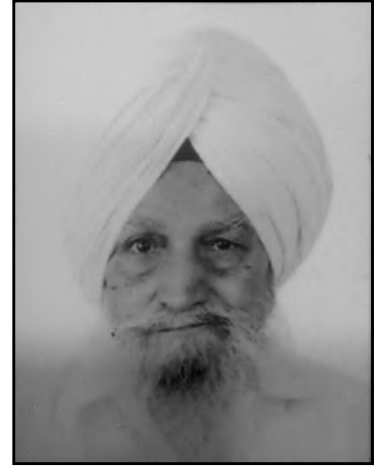
ਮੌਜੂਦਾ ਪਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸ਼੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੋਪੜ, ਪੰਜਾਬ 140118

Sikhism arises

Dr. Bhagwan Singh

Over 500 years ago in sub continental India began Sikhism one of the five major world religions as a unique renaissance and resurgence of the human spirit. The spirit of man, realizing afresh its kinship, its integral bond, with the spirit Divine, liberated itself out of the dogma encrusted existence and came into its own efflorescent, as a dynamic force, a creative impulse. The elan vital of Sikhism has great potential for ushering in a new civilization qualitatively different from the earlier Indic and Hindu civilization, thereby raising humanity to a new level of cultural and civilization progress. In its universal

dimension Sikhism introduced a new concept of man, of society and state and in historical dimension; this religion awakened medieval Indian society out of its collective amnesia, its inertia, and shook it out of its bondage to the dead past.

Sikhism arose from the teachings of Guru Nanak, the first guru or teacher, who is believed to have been divinely inspired. Nanak was followed by nine other Gurus, all of whom are revered as great teachers and leaders. The words of Gurus are preserved in Sikh scripture, the Guru Granth. A Sikh must have love for humanity and he should be ever ready to serve the human being without distinction of any kind.

Guru Nanak prescribed four empirical responsibilities for the spiritual man, namely, to secure the brotherhood of man second, the importance of work for sustenance of life, third, fair distribution of wealth and the bounties of nature, and fourth, justice in society and confrontation with the unjust and the oppressor of the weak. Which is revolutionary.

Guru Nanak declared that for the social welfare it was essential to introduce social equality. First of all, he challenged caste ridden discriminations. In order to contradict this so called divine origin of Varna, Guru Nanak declared that in the court of God caste shall not be recognized. On the other hand, righteous deed of the man shall get credit. (Gurbani)

This leads to two important inferences. First, that in a whole life system like Sikhism, which combines spiritual life with the empirical life of man and accepts the Miri-Piri doctrine, the religious man must, as a religious duty, resist and confront

injustice, but also organize a society that should be in a position to face the challenges of such injustice and oppression.

Sikhism endeavoured for a new dispensation characterized by the values of liberty equality, justice, tolerance and non violence discarding discriminations of all kinds on grounds of creed, caste, class, race region, and sex etc.

“There is no Hindu, no Muslim” Said Guru Nanak which emphasizes the primacy of the innate human spirit partaking of the divine essence with the implication that man’s identity acquired from the variables of time and place, though important, is of secondary significance.

Guru Nanak wished to create a society where Surat, Mati, Mana and Buddhi co-ordinate to make man a beautiful piece of work.

This system is based on the dual aspects of temporal and spiritual concepts called Miri and Piri in the Sikh parlance it integrates the spiritual values with the worldly, for an ideal life rather than considering the world Mithia and entanglement, a place of suffering, and condemning worldly life as a false snare, or renouncing it to become a recluse, shunning social duties and house hold responsibilities.

It is evident from the Bani of Guru Nanak that in his endeavors to promote an egalitarian society, he aspired to raise the social and religious position of women and the lower castes. His endeavors however, were not confined to metaphysical concepts such as the afterlife etc. Guru Nanak was in favour of multi cultural society. Throughout His life, he advocated harmony, peace and truthful living. He preached an ecumenical and universal religion. He broke away from the parochial barriers of caste, creed, color, race, language etc. His mission was to divinize the mankind and to facilitate the liberty of Humanity. He is indeed a true liberator of mankind. His message works like a light house in the present age of confrontations, clashes and conflicts in the name of religions, caste, and class among people belonging to various racial, religious and cultural groups. Mankind sees a ray of hope in cosmopolitan vision of Sikhism and Divine hymns to fight against injustice, exploitation and inequality in the 21st century.

Unchallenged, Capitalism of modern times has opened the whole world to Western domination and hegemony. Therefore in reality, Western Capitalism has become Western cultural imperialism, which is threatening the very existence of other cultures. The other cultures, concerned about their survival have started resisting the dominant western cultural.

Out of this resistance grew the movement for Islamic revival. However, it seems that this movement has been mostly hijacked by Islamic radicals and fundamentalists, who instead of resisting the Western homogeneity, are trying to impose their own Shariat homogeneity. This situation has created the need for a

philosophy which upholds merits and virtues of heterogeneity, and which promotes pluralism and multiculturalism.

World needs a truly universal philosophy today which can be acceptable to the whole mankind.

Sri Guru Granth Sahib has that philosophy which is based upon universal concern and universal welfare. It is all-inclusive and no one is excluded .

In the area of Globalisation, the struggle has become very sharp and can even be called the main struggle in today's world. Sri Guru Granth Sahib has a concept of global community based upon the principles of universal concern and universal welfare. Therefore, in the third alternative model of development, and both the shortcomings the present Globalization can be set right.

SIKHISM A MODREN RELIGION

Religion deals essentially with three subjects, first the nature of reality, second nature of man and the third man's relation to this reality, and with the way to reach this reality. The first two subjects belong to philosophy proper and it is the third subject which brings the other two also into the domain of religion.

Sikh Scripture shows that the religion of Sikhism has three postulates implicit in its teachings. One, that there is no essential duality between the spirit and the matter. Two, that man alone has the capacity to enter into conscious participation in the process of the evolution, which further implicates that the process of evolution as understood by the modern man, has come to a dead-end it, therefore, must be rescued by the conscious effort of man who alone is capable now of furthering this process. Three, that when the man reaches the highest goal of evolution, namely, the vision of God, he must not be absorbed back into God of voidness but must remain earth-conscious so as to transform this mundane world into a higher and spiritual mode of existence.

But by far the most starting postulate of Sikhism is that the true end of man is not such a vision of God which culminates in re-absorption of the individual into the absolute reality, but the emergence of a race of God-conscious men, who remain earth-aware and thus operate in the mundane world of the phenomena, with the object of transforming and spiritualizing it into a higher and more abundant plane of existence. In the age through which humanity is passing now, no other practice but that of the Name is efficacious. Therefore, practice and the discipline of Name is necessary in Sikhism. This message is repeated again and again in the Sikh Scripture. O my soul, there is no help but in the Name; other ways and practices are not so sure for your redemption.

The last adjunct of the discipline of Name, the Sikh Scripture says, is the intuitive understanding of the philosophical truths which the world of phenomena.

Description of the Khalsa

The extraordinary foresight of Guru Gobind Singh is that he created the Khalsa, and bestowed the mantle of Guruship on the Guru Granth Sahib for eternity. The essence of this new system was that no person would be designated as Guru and the Panth. It is commonly believed that Guru Nanak Dev created Sants or Saints while Guru Gobind Singh created Sant-Sipahis and challenged the existing temporal state beset with exploitation. Which is logical end of Guru Nanak thought.

Guru Gobind Singh was the spiritual father of the state established under Singh the aegis of 'Khalsa Raj' of Banda Bahadur and Ranjit Singh raised the Khalsa state to pre-eminence. 'In the eighteenth Century the Khalsa considered itself to be a body of warriors of God (Waheguru ji ka Khalsa)' ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ

Guru Nanak, the founder of Sikhism held high spiritual ideas. He desired to liberate the contemporary society from false and futile religions and social practices. He was mainly concerned with a righteous social order. His denunciation of contemporary society was intimately concerned with his ideas of attaining liberation of soul from transmigration.

That the tenth guru Gobind Singh, founded, Khalsa which should be viewed in the background of these doctrines of Sikhism, as intended to be a body of men who not only practice the essential spiritual discipline of Sikhism in the sense explained above, but who are also pledged to ensure, by every legitimate means, the coming into existence, the expansion, and the preservation of a world Society, vitalized continuously by the affiliation to the truths of religion where religions preach best traditions of mankind and where religion sustains a world culture in which all races of mankind conscious of the spiritual goal of man can participate on equal terms.

Sikhism Linear descendent Buddhism

Gautama, the Buddha, repudiated the claim and validity of the Veda in this particular sense, and he also denied. By implication, the validity, of the shabd, non-human verbal sound, as a true source of knowledge. Buddhi, the enlightened, steadfast, dispassionate reason, was the source of the truths that Gautama, the Buddha, preached.

In this sense, Buddhism was eminently right when it declared that the basic problem, of religion is "sab dukkha" i.e. that all individuated conscious existence entails suffering which means that suffering inheres in the very nature of the human individuality.

After twenty five hundred years, of Buddha Guru Nanak is a milestone in the spiritual life of India, comparable in principle, to the phenomena of the revelations of the Vedic texts and the system of psychological discipline and intellectual ratiocination of Gautama, the Buddha.

Unlike Gautama, the Buddha, Guru Nanak does not repudiate the validity of the shabd testimony. Like Gautama, the Buddha, he denies that the springs of truth have dried up forever to mankind.

Requisite psychosomatic discipline, described in the stair-ਪਾਉੜੀ 38 of the jap (ਜਪੁ) jat paahaaraa dheeraj suniaar(ਜਤਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜ ਸੁਨਿਆਰ(ਜਪੁ)(i), are the quintessential propositions of the jap (u). that not mere 'authority' or 'dogma' but 'reason' and 'experience' are the proper 'stairs' (ਪਾਉੜੀਆਂ) by which man may ascend to the 'higher truth'. To him, social justice includes unity among people of different creeds, gender and absence of untouchability.

Guru Nanak endeavored to create the spirit of social justice through the principles of oneness of God and brotherhood of all men as all the human beings were created by the God.

Dr. Bhagwan Singh (Sr. Vice Chairman)

S/o S. Banta Singh, Mother Gurbaj Kaur

Place of Birth. Lahore (Undevided India)

Education- M..A. Eng.

M.Litt. Religijs Study-Punjabi University Patiala

Reseach. Fellow- Guru Nanak Sikh study chair-Punjabi University Patiala

GURU NANAK HI & PRINCIPLE OF EQUALITY

Dr. Kashmir Singh

The faith founded by Guru Nanak stands for equality, fraternity and brotherhood of mankind. Equality between high and low, rich and poor, men and women is the essence of Guru's teachings. Guru Nanak and his successors outrightly rejected caste or class based distinctions and religion based discrimination which were deeply embedded in the contemporary society. Guru Ji's emphasis on equality between people belonging to different religions is evident from his answer to the people at Mecca that 'neither the followers of Hinduism nor of Islam are superior; both will suffer if they do not live a Truthful life'. (Bhai Gurdas). Besides emphasising the unicity of God and separate identity of Sikhism, the following words of Fifth Nanak amplify equality between different faiths, "Neither I'm a Hindu nor a Muslim. This body and breath belongs to the Almighty Lord, weather call Him Allah or Ram'.

(Na hum Hindu na Musalman. Allah Ram ke pind pran. Guru Granth Sahib, 1136)

Denouncing the caste system, Guru Nanak declared, "Preposterous (nonsense) are castes, nonsense are names. All creatures are under the shelter of same one God" [Fakarh jaateee fakarh naa-o. sabhnaa jee-aa ikaa chhaa-o. GGS, 83]. The Guru further said, Recognize the Divine Light within everyone, do not enquire/consider caste (social class or status); there are no classes or castes in the world beyond. [Jāñhu joṭ na pūchhahu jāṭī āgai jāṭ na he. GGS, 349]. Thus the Guru ordained not to discriminate against the downtrodden and give equal treatment to all.

Guru enjoined his Sikh not only to treat all human beings as equal but also to help the poor, needy and the weaker ones. Guru says, he will side with the lowest of the low class. He has nothing to do with the so-called high or great. God's blessings rain down where the lowly are cared for.

Neechaa a(n)dhar neech jaat neech hoo at neech || naanak tin kai sa(n)g saath vaddiaa siau kias rees || jithai neech samaaleean tithai nadhar teree bakhasees | (Guru Granth Sahib p. 15)

Guru Nanak met Sajjan, Kauda and Bhumia, all of whom belonged to lower classes and were of bad character. With Guru's teachings, they turned out to be good human beings and became his followers. Bhai Mardana, lifelong companion of the Guru, who accompanied the Guru till his last day was also a low caste Muslim. At Eminabad, the Guru preferred to stay and dine with a down-trodden, honest and hard-working person, Bhai Lalo, turning down the invitation of a rich, high caste zamindar, Malik Bhago. Guru ji conveyed that it is better to earn lesser amount with honesty and hard work than to amass huge wealth by devious and crooked means.

The Guru concretized the ideals of equality and fraternity by setting up the twin institutions of Sangat and Pangat which ordain all individuals to sit, pray and dine together without any distinction of caste, creed, colour, gender, etc. Guru Granth Sahib composed by the Fifth Nanak, Guru Arjan Dev ji, enshrines, besides the divine revelations of the Gurus, hymns of Hindu and Muslim saints belonging both to lower and upper sections of society. Guru's principle of equality was given a practical shape when the SGPC was constituted in 1920 in reaction to discrimination with the dalits at Darbar Sahib.

Guru Nanak proclaimed the equality of man and woman which was a radical step in the fifteenth century. Praising the women, who were mostly looked down upon, Guru said,

"We are born of woman; within woman, we are conceived; to woman we are engaged and married. We make friendship with woman and the lineage continues because of woman. When one woman dies, we take another one, we are bound with the world through woman. Why should we condemn or curse her who gives birth to leaders and kings? The woman is also born from woman; there is none without her. Only the One True Lord is without woman"

Bha(n)dd ja(n)meeai bha(n)dd ni(n)meeai bha(n)dd ma(n)gan veeahu ||
 bha(n)ddahu hovai dosatee bha(n)ddahu chalai raahu ||
 bha(n)dd muaa bha(n)dd bhaaleeai bha(n)dd hovai ba(n)dhaan ||
 so kiau ma(n)dhaa aakheeeai jit ja(n)meh raajaan ||
 bha(n)ddahu hee bha(n)dd uoopajai bha(n)ddai baajh na koi ||
 naanak bha(n)ddai baaharaa eko sachaa soi || (*Guru Granth Sahib, 473*).

It was in furtherance of Guru Nanak's philosophy that the Sikhs insisted for adult suffrage in the Sikh Gurdwaras Act 1925. The Act enfranchised all the adult Sikhs when only a microscopic number of Indian males had the voting right to elect the Central and Provincial Legislatures. Thus, enfranchising all the adult Sikhs in the composite Punjab to elect their 'Religious Parliament' was a landmark on the political scene of India. It was unique in the first quarter of the last century, when even the British women were yet to be unconditionally enfranchised, that the Sikh ladies became entitled to be electors and members in the Gurdwara elections. Amendment of the Act in 1996 reserved thirty (out of total of 191) seats for women in the SGPC. Just like enfranchising Sikh men and women in early twentieth century, the Act has taken a lead in reserving seats for women in the 'Sikh Parliament'. The Indian Constitution is yet to provide for such reservation in the Legislatures. It demonstrates the Sikh principles of equality (non-discrimination) and gender justice. We should also remove other snags by allowing women to participate in panj Piaras and allowing them to do keertan at Darbar Sahib.

The egalitarian principle of equality propounded by the founders attracted the low caste people towards Sikhism. Many of those who attained martyrdom alongwith ninth Guru at Chandni Chowk at Delhi were Sikhs belonging to the so-called low castes. None of the Five Beloved who responded to Dashmesh's call at Anandpur Sahib was a high caste Brahmin. In 1936, Dr. Ambedkar had also made up his mind to convert, alongwith his six crore followers, to Sikhism to break away

from the shackles of caste system. However, the move failed mainly because Congress in general and Gandhi in particular disliked it and the Sikhs could not appreciate its importance.

While framing the Indian Constitution, the Constituent Assembly abolished separate electorate and weightage to minorities granted by the Government of India Act 1919 and of 1935. All the 26 members of the East Punjab Legislative Assembly had unanimously proposed that the Sikhs will be prepared to forego the separate electorate if the Sikh backward classes are given the same privileges as those of Hindu harijans and they are lumped together for the purpose. As the Constitution of India 1949 did not provide the facilities and concessions to the Sikh converts from scheduled castes at par with those of Hindu scheduled castes, nearly two lakh Sikhs of Punjab and UP reconverted to Hinduism. Master Tara Singh led Sikh jatha to Delhi on October 1, 1953 to get equal rights for Sikh weaker sections with those of the Hindus. Before the jatha reached Delhi, the Government declared on October 15 that Sikhs are also included in Scheduled castes. It prevented many conversions of Sikhs. While justifying this concession in favour of weaker sections of Sikhs, Master ji had said, "No Sikh disagrees with this demand." But later some Sikhs have termed this concession for depressed classes of Sikhs as violative of Sikh principles as there is no caste based classification in Sikhism and schedule caste Sikh is a misnomer. It is submitted that Sikhism certainly rejects caste system but the term 'schedule caste' was clandestinely used to exclude the Sikhs from those privileges by showing its inconsistency with the Sikh principles. Why it was necessary to perpetuate caste distinction amongst Hindus? Why this discrimination only on ground of religion? Word 'class' could be very well used instead of 'caste' and economic basis could be used for conferring these concessions.

When the reservation for Scheduled Castes was introduced in the Sikh Gurdwara Act in 1945 by amendment, Chief Khalsa Diwan contested its justification saying it "negated the fundamental principles of Sikhism. Guru Nanak and his successors preached against caste but this amendment would condemn the people, for whom the representation was sought to be provided, permanently to confine to the low castes simply for the sake of ten people to be selected to the SGPC implying thereby that the whole community must stick to their old degrading castes. The proposed Bill wants to nullify the whole teachings of Sikhism."¹⁶

On the other hand, MLC' Mula Singh justified it saying:

The Bill was integrative. It envisaged concrete steps to get integrated the Scheduled Castes among the Sikhs to the mainstream. By reserving seats for the Scheduled Castes in the SGPC, the Bill recognised them not only as an inalienable part of the body-social of the Sikhs but also equal partners in the management of Gurdwaras. It could be safely concluded that the Bill in no case tried to introduce the caste system among the Sikhs, rather it made an attempt to elevate the Scheduled Castes to make them equal to other sections of the Sikh society.

Reservation for Scheduled Castes is opposed even now by some Sikhs as being against the fundamental tenet of Sikh faith that denounces caste system and treats all human beings as equal. They plead that all the candidates being Amritdharis, no one can be called as SC or otherwise. The Chief Commissioner, Gurdwara Elections had also recommended for the deletion of this provision.

It is submitted that withdrawing SC status from Sikhs belonging to weaker sections will not be fair because they were included into the list of Scheduled Castes alongwith Hindus after an agitation led by Master Tara Singh in mid fifties of the last century. Due to denial by the Constituent Assembly to treat Hindu and Sikh scheduled castes equally, the Sikh representatives therein refused to sign the draft Constitution in 1949. Sikhism undoubtedly denounces caste system but the various concessions are provided to the Scheduled Castes for the sufferings they or their forefathers have undergone in the past. Those whose forefathers converted to Sikhism after undergoing all the sufferings need not be deprived of the concessions only because they are Sikhs. The moment the reservations for SC's are excluded from the Sikh Gurdwaras Act, it will take little time to exclude the Sikhs from the list of Scheduled Castes for other purposes as well. There is nothing wrong if the weaker sections of the Sikhs continue to enjoy certain concessions to overcome their backwardness. If the weaker sections of the Sikhs are deprived of certain privileges and benefits available to them, their poverty may compel them to denounce Sikhism and get attracted towards religions providing for those benefits. It will be an act of disservice to the community.

Though Sikhism preaches equality but in reality it is not practised in Sikh society. To achieve equality, if certain crutches are provided to the weaker sections, it amounts to promote the Sikh principle of equality. The principle does not mean that discrimination between high and low, rich and poor should persist as it is; reservation is meant to narrow down the difference between the two. Being placed unequally, they cannot be measured with the same yardstick. Equating unequals perpetuates inequality. Protective discrimination is a tool to achieve equality. Therefore, the provision to help the weaker sections by devising some formulae or scheme is very much in consonance with the principle of equality. Such an affirmative action is required to bring about real equality. In the absence of such reservation, it will be difficult for these socially and economically backward sections of the community to get themselves elected to the legislatures, local bodies and Gurdwara bodies. They will not be able to get representation in services and in educational institutions. Reservations should be abolished after bringing about real equality. In case the reservation for Scheduled Castes is abolished at the national level, the Sikhs should not oppose it and also get the provision in the Act deleted.

Reservation for women was introduced by amending the Sikh Gurdwaras Act in 1996. Some sections amongst the Sikhs also called it violation of the Sikh principle of equality. It is submitted that reservations are not anti-thetical to equality; it is a tool to promote equality. If any section has lagged behind, it should be given some extra help to bring it at par. Till the Sikh women are capable of getting elected in open competition, reservation for weaker sections will be in consonance with the Sikh principles. Sikhism emphasizes gender equality and the Sikh Gurdwaras Act which was a pioneer in the world to provide voting rights to women. It has rightly accomplished another feat by reserving seats for them in the Gurdwara management.

No doubt equality is the sine-qua-non of Sikhism. Every kind of discrimination was outrightly rejected by the Sikh Gurus. Sikh traditions certainly consider all the human beings, not

only the Sikhs, as equals. But there is a gap between precept and practice, religious tenant and its observance. Practically complete equality is not there in the Sikh society. Separate Gurdwaras of the weaker section testify this fact. This ideal of equality remains to be achieved.

It is an obligation of all the followers of Guru Nanak to strive for bringing about equality. Reservations is one of the modes to achieve this goal. It is meant to lift the downtrodden up or to push them forward. Equality in a sense implies levelling process which is best achieved by favoured treatment to those who lack resources and are backward to achieve success in term of formal equality. If we do not allow those who are left behind to march along by giving them a helping hand, the gap will further increase. It will be gross violation of Sikh principle of equality. Reservation is not an exception but Explanation of equality. It imbibes the social idea of 'to each according to his necessity.' However it may be cautioned reservation must not be allowed to become vested interest. The advanced segment of the SC's should be excluded from any benefit by applying the means test. The well off people, even though belonging to these castes, should not be allowed any concession.

Bio-Data

The author was born and brought up at village VanCharri in Amritsar district. He got his B.A. & LL.B. degrees from Panjab University, Chandigarh, LL.M. from University of Delhi and Ph.D. from Guru Nanak Dev University, Amritsar. He taught law in Universities of Meerut, Kurukshetra, Shimla and Amritsar for nearly four decades. He has been Professor, Head of Department and Dean of Faculty at Guru Nanak Dev University.

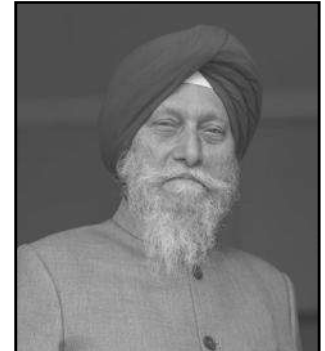
He has authored four books namely, Commentary on the Sikh Gurdwaras Act 1925, Delhi Sikh Gurdwaras - Law and Practice, Sikh Gurdwaras Legislation- All India Perspective and Sikh Gurdwaras Laws in India and contributed nearly 60 articles mostly on law relating to Sikhs. He attended seminars and delivered lectures in India, Canada, Australia and U.S.A. He has participation in framing the All India Sikh Gurdwaras Bill, Pakistan Sikh Marriage Act and some amendments to the Sikh Gurdwaras Act 1925. He has been Executive member of Indian Law Institute and member of Law faculties and Board of Studies of half a dozen Universities in India.

Feminism by Shri Guru Nanak Sahib

Nanak Singh Nishter

Preface:

At the outset I congratulate “Shri Guru Nanak Dev Ji Interreligious Foundation” to organize this seminar to commemorate the 550 birth anniversary of Shri Guru Nanak Sahib in a befitting manner. I am grateful for being asked to present a paper. I will confine my presentation on only one aspect of Feminism to focus on Guru Sahib’s most foresighted vision, which was ignored by today’s most advanced and cultured societies.

Feminism is a doctrine or movement that advocates equal rights for women and for women organized movement for the attainment of such rights. Several movements of feminist ideology have developed over the years. These movements often overlap, and some feminists identify themselves with several types of feminist thought. In modern world first-wave feminism of the 19th and early 20th centuries focuses on overturning legal inequalities, particularly women's suffrage.

The concepts in support of [women's rights](#) have cropped up lately in the society, till the appropriate perspective time and behavior required got evolved and gained. It is an open fact that till 1920 women were denied voting right in USA itself, certain other countries women were given the right to work in offices or drive the vehicles 2017 onwards.

At the time of the Gurus, women were considered very low in society. Both Hindus and Muslims regarded women as inferior and a man's property. Women were treated as mere property whose only use was as a servant or for pleasure. They were considered seducers and distractions from man's spiritual path. Men were allowed polygamy but widows were not allowed to remarry but to burn themselves on their husband’s funeral pyre (sati). Child marriage and female infanticide were prevalent and purdah (veils) was enforced upon women. Women were also not eligible to inherit any property. Many Hindu women were captured and sold by the invaders as slaves in foreign countries.

Indian Perspective

To know what was the change for women in Sikhism of fifteenth century; one has to retrospect the retrospective picture of circumstances from where they were liberated?

It was the custom to give cattle and women in charity. Young girls were made poisonous by exposing them to low intensity [poison](#) called Vish kanya (*Poison girl*) and were used as assassins. Deva Dasi or Jogins was another tradition of marrying and offering to deities for the service of the temples. They were sexually exploited by the priestly class till it was recently banned legally. Women were put to stake at gambling and still sold for various reasons. It was a status symbol to marry more than one wife.

Even today, when several stringent laws have been enacted, richer tribesmen practices polygamy, while their poor counterparts, choose to share a wife (polyandry) among the brothers.

One girl is married to all brothers. In the North West Dehradun to Uttarakashi, Chkarata hills to Har ki doon, Tuni to Jubbal near Shimla and some parts of Himachal too, one girl is married to all brothers. In Muzaffar Nagar area (Western UP) only one son gets married and the bride is shared among brothers.

I cannot find suitable words to describe the disgusting state of affairs about the treatment women were meted out by the Brahmins in Karnataka of south India. People had to go far away from houses to lonely places in the dark before dawn to answer the call of nature. I quote page 20 in the book “Hindu Manners, Customs and Ceremonies” by ABBE. J. A. Dubois – translated from the author’s later French by Henry K. Beauchamp, C.I.E., Fellow of University of Madras, in its third edition by Rupa & Co. “In the interior of Mysore, women are obliged to accompany the male inmates of the house whenever the later retire for the calls’ of nature, and to cleanse them with water afterwards. This practice usually viewed with disgust in other parts of the country, is here regarded as a sign of good breeding and is most carefully observed”.

At Swamy Ayyappan Temple (a bachelor deity) at Sabarimala Mountains, in Kerala state of South India, no woman between the age group the of 10 and 50 (probable age group between puberty to menopause) is permitted to climb even the temple mountain. The ban was upheld by Kerala High Court in 1990. In the year 1995, the same High Court granted permission to 42 year lady District Collector Ms. K. B. Valsala Kumari to coordinate pilgrim services at the shrine, but not to enter the sanctum sanctorum. In spite the court directive to perform her government duties, the temple priests did not allow her to cross the "No-women zone" to climb the mountain to supervise the arrangements from outside.

Indian Supreme Court’s view

On September 28, 1918, a five-judge Constitutional bench of the Supreme Court of India in a case filed by the Indian Young Lawyers Association, has allowed entry of women in the above temple saying that, “menstruation age could not be a ground to create any social and religious barrier for women to enjoy rights to equality and dignity and to exclude them on that basis would be derogatory to equal citizenship”. *It also quoted, “However, in the more recent religion such as Sikhism, a more pragmatic view of menstruation is taken, making it clear that no ritualistic impurity is involved. The Sri Guru Granth Sahib deems menstruation as a natural process – free from impurity and essential to procreation.”*

A Revolt & Rebel

It is a historical blunder and tragedy that Sikhism which was a revolt and rebellion movement has been wrongly labeled as a religion. In fact, it was a movement against the inhuman domination and access of the custodians and controllers of the religions, society, and state. And also it was against all the systems which looked down upon the three fourth of human population, consisting upon women and low castes. This has been sadly belittled and Sikhism confined to just a Bhagti Cult.

Shri Guru Nanak Sahib advocated for *grhastha* - the life of a householder instead of celibacy and renunciation from household responsibilities. He also raised voice against female infanticide. Husband and wife were equal partners and fidelity was enjoined upon both. In sacred verse, domestic happiness was presented as a cherished ideal and marriage provided a running metaphor for the expression of love for the Divine.

The principles of Sikhism state that women have the same [soul](#) as men and thus possess an equal right to cultivate their [spirituality](#) with equal chances of achieving salvation. The Sikh Gurus did much to progress woman rights which were crushed in the 15th century. To ensure new equal status for women, the [Gurus](#) made no distinction between the gender in matters of initiation, expression, propagation, instruction or participation in [sangat](#) (holy fellowship – seating together) and [pangat](#) (eating together), which can be observed in every Gurdwara the Sikh Temple.

Dignity of women

Without the fear of any contradiction it can be said that, religiously and socially, Sikh woman is the most significant and venerated person than in any other religious traditions. Her dignity was not only upheld but praised and venerated by Shri Guru Nanak Sahib in a 8 verses complete Shabad on page No.473 saying that, “The entire human race including Kings and Prophets are indebted to her for coming into being and survival, and God alone is without her favor.” The Shabad starts from the verse:-

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥

Bhand jamiye bhand nimiye bhand mangan viyahu.

She has been accorded equal rights of individual and collective performance of social and religious rites throughout the life without any exemption or interruption for any period and reason whatever it may be. They possess as an esteemed position as their counter parts.

Liberators of Women

Ahmad Shah Abdali Dur-e-Durran invaded India nine times between 1747 and 1769. In April 1761, he was returning triumphant after winning the third battle of Panipat, his booty included 2200 Hindu women being taken to Afghanistan to be sold. The Sikhs were approached by the relatives of the women for help. The Sikhs caught up with the Afghans at the River Sutlej at Goindwal, rescued the women and had them gallantly escorted to their families.

Ahmad Shah succeeded in taking its revenge on 5 February 1762, by carrying out a full-scale massacre. Near the village of Kup, near Malerkotla, an Afghan Army numbering 1,50,000, surrounded Sikh men, women and children, nearly 30,000 Sikhs were killed in a single day's battle, known in Sikh history as Vadda Ghallughara, the Great Holocaust.

In order to break the Sikh power base, in April 1762 he attacked and completely destroyed Shri Harmandir Sahib the golden temple and blew up with gunpowder, the sacred sarovar the tank was filled with debris and animal carcasses. But the Sikhs were by no means crushed. Within four months of the Great Carnage, the humble Sikhs inflicted a severe defeat on his Afghan governor of Sirhind. They started fighting pitched battles although outnumbered numerically and materially superior forces of with Ahmad Shah Abdali. They defeated and forced him to withdraw from Lahore for Afghanistan on 12 December 1762.

Shri Harmandir Sahib has been at the centre of Sikh spiritual & temporal affairs. This is perhaps the reason why successive regimes have sought to interfere with its management and influence. It has been invaded and destroyed several times. However, each time, it has been rescued from the hands of the tyrants and re-built more gloriously than before and gained in influence and importance over the years.

Those regimes who wish to quash the Sikhs should understand that the KHALSA is destined to be free and sovereign. History has proved that if you befriend the Sikhs they can be the greatest

of friends. However, if you attempt to confront them, they can become the most dangerous of enemies.

Reforms for women

Since inception of humanity, women were subjugated by men dominated society. Women were presumed as “Narak Dwari that is door to hell”, but Sikhism gave them the status of “Mokh Dwari” that is door to heaven. And at the same time Celibacy that is abstention from sexual relations is denounced. The house holders’ life is regarded as the best way of living. Sikhism has brought drastic reforms to bring them equal to men :-

I- Keeping women under veils was prohibited. Bhagat Sheikh Kabir ji says on page 484 of Shri Guru Granth Sahib:-

ਰਹੁ ਰਹੁ ਰੀ ਬਹੁਰੀਆ, ਘੁੰਘਟੁ ਜਿਨਿ ਕਾਢੈ॥

ਅੰਤ ਕੀ ਬਾਰ ਲਹੈਗੀ ਨ ਆਢੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

Rah, raho ri bahuria, ghoonghat jin kaadhey.

Ant ki baar, lahegi na aadhya.1-Rehavo.

This means, “O’ daughter-in-law, do not cover your face with veil. At the end it is not worth of even half a shell. (In those days shell was used as medium of currency). (Pause-central theme of the hymn)

II-Women and men were made to sit together equally in religious assembles and cook, serve and dine with males in a single row.

III-Mata Khivi ji, wife of 2nd Guru Shri Guru Angad sahib was the overall in charge of Langar, supervising and looking after the entire management.

IV-Women were encouraged to fight battles shoulder to shoulder with men.

V-Women can take part in all religious rituals throughout the year without break of any particular days of falsely presumed impurity.

VI-Practice of polygamy having more than one living wife and polyandry having more than one living husband was prohibited.

VII-Widows and divorced are permitted to remarry at par with men if so desired by them.

VIII-Sati system of the widows burning on the pyres of their husband was prohibited. On Page 787 of Shri Guru Granth Sahib, Shri Guru Amar Das ji says

ਸਤੀਆ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨ, ਜੋ ਮੜਿਆ ਲਗ ਜਲੰਨਿ॥

ਨਾਨਕ, ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ, ਜਿ ਬਿਰਹੇ ਚੋਟ ਮਰੰਨਿ॥

This mean, “the 3rd Nanak says, do not call them 'sati', who burn themselves along with their husbands' corpses. The real Sati is who lives her life in burning herself in the fire of separation.”

Manji System & Ladies

This was an innovative system of chairs of authority established by the 3rd Guru, Shri [Guru Amar Das](#) Ji to spread the message across Punjab, India and Afghanistan, under a logical and well planned method of administration. Twenty two devoted Gur Sikhs, all noble, devout men and women were appointed. Among them two ladies were Bibi Matho and **Bibi Sachan Sach**.

Champion of Equality

The most famous teachings attributed to Shri Guru Nanak Sahib are that there is only one God, and that all human beings can have direct access to God with [no need of rituals](#) or any

middleman such as priests etc.. His most radical social teachings denounced that everyone is equal, regardless of caste or gender.

At the age of 11 he refused to put on Janevoo (Sacred Thread) which is denied to the Lower Castes and Women, as such creating disparity among the people. Shri Guru Nanak Sahib is such a unique personality which has no parallel in the history. Though he declared that he does not profess any religion, but both Hindus and Muslims claimed him to be one among them. He is the only non Hindu who visited Jaggan Nath Dwara Temple at Puri in Odhisa-India, where non-Hindus are not permitted to enter. Even Indian prime ministers Smt. Indira Gandhi and her son Rajiv Gandhi, who claimed themselves not only to be Hindus but much more as saviors of Hindus and Hindustan were not permitted to enter. At the same time Guru Sahib also visited “Kabatul Allah” at Mecca, where non-Muslims are not permitted to enter.

The strange thing is that at both the places Guru Sahib was welcomed, heard with patience and respected for his views. Though, he was critical at both the places, for the futility of their rituals performed, instead of true worship of the Lone Creator. Finally in 1699, his 9th successor Shri Guru Gobind Singh ji transformed the misunderstood status of Sikhs into “Wahguru ji ka Khalsa” that means “Sovereign People of the Wondrous God”, putting an end to all speculations of belonging and dividing into any religion.

Marks of Equality

Generally all married Hindu women and most of the Muslim women also alike wear black beads called “Mangal Sutra”. In addition the Hindu women put Bindi on their foreheads to show their marital status. But Sikh women do not put any sign of these marks equally to the males.

Holy Scripture

All other new religions declared and condemned the previous religions saying that their spiritual practices as out dated and were liable to be changed. That is why God has revealed this new religion for the welfare of the humanity. As by passing of a new Act, any government repeals the previous and prevailing Act and Laws. All of them also claimed the new concept of their religion has been revealed to them by GOD HIMSELF, hence should be adopted by every human being. There is a unique peculiarity of Sikhism that it endorses all the existing religions and their holy books. It condemns the people who do not understand the text and are influenced by the false rituals.

In India under prevalence of these age old circumstances, Shri Guru Nanak Sahib (1469-1539) the founder followed by his nine successor Gurus during their Guru-ship period of 239 years from 1469 to 1608 have jointly established Sikhism and lead a movement. The unique beauty is that for continuance of this movement eternally, the Guru-ship was conferred to the holy Granth (means book) Sahib, which is a digest of 36 contributors in local communicative spoken dialects across the Indian sub-continent. It contains 1 Sikh, 2 untouchables, 6 Gurus, 7 Muslims and remaining from different denominations of Hindus. All lived householders’ life, earned their livelihood through honest means, preaching of oneness of God and oneness of humanity. They included Bhagat Sadhna ji a Muslim butcher from Sind-now in Pakistan, Bhagat Sain ji (1390-1440) a barber from Madhya Pradesh, 2 untouchables Bhagat Nam Dev ji (1270-1350) from Maharashtra and Bhagat Ravi Das ji (approximately 1500- and left 1597) a cobbler from Uttar Pradesh. In addition to it, upper castes such as Brahmins and Bhagat Pipa ji (born 1426) a

Chauhan king from Rajasthan, were also included. This multi religious holy book containing 1430 pages, seated in every Gurdwara right from Shri Harmandir Sahib (Golden temple) to any local Gurdwara.

Why no woman is in this Holy Scripture?

India is a land of spiritual gurus and is known for [spirituality](#). There are many women spiritual gurus too who have amassed unprecedented followings in India as well as globally. They promoted spirituality, meditation, love, peace, brotherhood, serving others and other such humanitarian values to people in India and the rest of the world. The bhagti movement witnessed emergence of women saints, and almost all of them were conformists and were married but renounced householder's life. None of them stood on the parameter of the contributors leading the natural married life. So none of their verses or bhajans were included in this Holy Scripture.

Woman in Preparation of Amrit?

I would like to remind you the Baisakhi of 1699, when Shri Guru Gobind Singh Ji had associated his better half Mata Ajito Ji in the preparation of the Amrit for administering the Khalsa. He asked her to put the batase (sugar puffs) in the vessel (Bata) filled with water in which he was stirring with Khanda (double edged sword) reciting Gurbani (holy hymns). It is unbelievable to expect her to do so without asking for by the Guru Sahib as depicted by some historians. She was married in 1677, a pet name Sundari (beautiful) was given to her after marriage, as per the custom in Punjabi families. She became Mata Ajit Kaur Ji after taking Amrit, but the name of Mata Sundari Ji continued. Mata Sundari Ji was not the second wife of Shri Guru Gobind Singh Ji Sahib.

In the year 1700, after one year of Amrit Sanchar episode of 1699, Sahib Devan's father wished her daughter to marry Shri Guru Gobind Singh Ji due to her deep dedication. When Guru Sahib refused as already married, he asked permission for her to live in the Guru's house as Sikh and serve the Guru and his family. She was named as Sahib Kaur Ji after receiving Amrit. There is no reason to believe that she was ever married and never had physical relationship with the Guru Sahib. As a consequence of Mata Sahib Kaur Ji did not have child. In view of her dedication of services and desire to have child, Guru Sahib declared her the "Mother (spiritual) of the Khalsa" and Guru Sahib as their (spiritual) Father. Due to the grant of this status, she is mistakenly understood of having married and shared in preparation of Amrit by putting the batase.

Protection of women

Now a day, due to the increase of attacks on women, the police ask them to equip themselves with martial arts, keep knives or pepper sprayers etc., with them. But a Sikh girl is already equipped with "Kirpan" that is a weapon as compulsory article of faith, to protect herself and also to protect others. If even the last corner of the sheath of the Kirpan is noticed peeping out of her clothes, no person dares to tease a Sikh woman. A true Sikh woman is a boon for protecting the society from the eve teasers.

Respect for Muslim Women

In the book "Freedom at Midnight", authors Dominique Lapierre and Larry Collins, on page 424 of the fourth reprint 2000 quote that: "The Sikhs' tenth *guru* has specifically enjoined his followers against sexual intercourse with Moslem women". As a mark of respect for women and ethical standards for disciples, adultery is strictly prohibited in Sikhism. The particular mention

about Muslim women shows deep regard for the people against whom Sikhs were fighting with tyranny of the then Muslim rulers in most of the battles. Another reason appears to be effectively dissuading most Hindus who had been persecuted and had embraced Sikhism to settle scores and seek revenge on Muslim women folk, which used to be the general trend after a battle.

It is not out of place to mention one incident of Maharaja Ranjit Singh the Lion of Punjab, whose kingdom was much larger than present day Pakistan. In 1802, he was summoned to appear before Shri Akal Takhat Sahib, (the highest Sikh religious seat of authority) at Golden Temple, Amritsar for marrying a Muslim Dancing Girl Moran. He was awarded Tankhwah (religious punishment), to be tied publicly to the tamarind tree baring his back to receive the whips. After getting himself tied, the remaining punishment was waived. According to page 302, of “Tareekh Lahore” by Syed Mohammad Lateef (who served as a senior bureaucrat for long time in Punjab), published in 1997 from Lahore and available at Delhi Public Library, “Begum Moran remained as Muslim, and in the year 1809, the Maharaja constructed a mosque “Masjid Moran” in her name in Papad Mandi, Lahore.”

Role of Woman in Sikhism

It is nothing but character assassination, to say that, Shri Guru Gobind Singh Ji committed polygamy (having more than one wife) and having 3 wives. The misunderstanding arises in separation of Mata Sundari Ji and Mata Ajito Ji (Mata Ajit Kaur Ji after Amrit) as being 2 different people, and of Mata Sahib Kaur Ji being married. Such mischief has also done with Shri Guru Hargobind Sahib Ji. This fact could be conveniently substantiated in the light of Sikh Code of Conduct that is Sikh Rehat Maryada, wherein it is forbidden to have more than one spouse at a time. And in view of several quotations from Shri Guru Granth Sahib and Vaaran Bhai Gurdas Ji, regarding the sanctity and reverence of married life and relations between husband and wife.

On page No.788 of Shri Guru Granth Sahib, Shri Guru Amar Das Ji says:-

ਧਨ ਪਿਰੁ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਬਹਨਿ ਇਕਠੇ ਹੋਏ॥

ਏਕ ਜੋਤਿ ਦੁਇ ਮੁਰਤੀ ਧਨ ਪਿਰੁ ਕਹੀਐ ਸੋਇ॥

Dhan, pir yeh na aakhiyan behan ekatha hoiye.

Ek jot doye murti, dhan pir kahiye soye.

It means, “Dhan (wife) and pir (husband) are not those who sit together. Husband and wife are those who live like one soul in two bodies.”

In Pouri No.8, Vaar No.6, Bhai Gurdas ji says:-

ਏਕਾ ਨਾਰੀ ਜਤੀ ਹੋਏ ਪਰ ਨਾਰੀ ਧੀ, ਭੈਣ ਵਖਾਣੈ।

ਪਰ ਧਨ, ਸੁਅਰ ਗਾਇ ਜਿਉ ਮਕਰੂਹ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਣੈ।

Eka naari jathi hoey par naari dheer bhain vakhanai.

Par dhan soor, gaaye jiv makrooh Hindu Muslamanai.

It means, “The person living with one wife is a Jathi (Sanyasi-denouncer of the world-bachelor) and treats other women as daughters and sisters. Other than the spouse all women are Makrooh (Arabic word – forbidden) as flesh of cow and pig for the Hindus and Muslims”.

Sikh Women

There is dire necessity of Sikh Missionaries with a different task of retaining the Sikhs in their Khalsa fold. We have Gurdwaras as our religious centers and financial resources. But, they are confined to their traditional activities of celebrations and constructions. Most of the persons controlling these institutions do not have the vision to see beyond that or do not want to come out of their webs for retaining their office and are compelled to withhold these ongoing traditions.

Unfortunately they are drifted from the very purpose of Gurdwaras which were meant for learning and economical uplift of the masses much above the prayer assemblies. So instead of following them or wasting our energies in convincing them for adopting the new vision, we should come out with a dedication to take the task upon our self collectively or individually in some way or the other. I appreciate the role of Sikh women for performing kirtan, forming Dhadi Jathas, Sukhmani Sahib Groups and Istari Sat Sang Groups for kirtan and celebrating Gurpurabs, so on and so forth.

In Canada at Halifax, Nova Scotia, a Gurdwara is run by the Maritime Sikh Society which elected an all women team of office bearers to manage its affairs by all women president and executive to run the Gurdwara from 1992-93 onwards. In fact, all the elected members of her executive are women. This is the first time that a women executive was elected to run a Gurdwara in North America, or perhaps in the entire Sikh world. In fact a woman has become President of MSS four times. In other way, they have become a powerful group next to Gurdwara committees. It is hoped that they could plan and perform something new, innovative, productive and revolutionary for revival of the values of Sikhism and uplift of the Sikh masses?

They are treated at par with the men in holding positions or performing ceremonies in the Gurdwara. The Ardas prayer at the culmination of the ceremonies is also performed by ladies. S. Gurdial Singh Dhillon, Indian [High Commissioner to Canada](#) (1980–82), when saw a woman leading the Ardas ceremony in this Gurdwara, offered the compliment, "This is the first time I have seen a woman performing an Ardas in a Gurdwara. You have given them the equal rights they deserve".

My humble submission is that they should get recognized the worth of their gender with a stepping stone to march forward to meet the present day challenges of the community. This is appropriate time for them to follow the footsteps of Mata Bhag Kaur Ji as a Role Model to initiate a crusade for reforms in religious traditions and economic uplift of the Guru Panth.

Sikh Code of Conduct for Women

Any person male or female could not claim to be a Sikh by birth. In Sikh Code of Conduct it is defined as any person, who faithfully believes in the baptism ([Amrit Sanchar](#)), as promoted by the tenth Guru and does not owe allegiance to any other religion.

Advance and completed form of Sikh is "Khalsa". No person can become Khalsa, unless partakes initiation by taking "Amrit that is Sikh way of baptism", introduced in 1699 by the 10th Guru Shri Guru Gobind Singh ji. It is mandatory to follow one common code of conduct equally by men and women that is "Sikh Rehat Maryada". No difference is made among them. Both have to keep "Kirpan" that is a sword irrespective of the size on the person. They are permitted to carry in the most restricted security zones, even where the personnel of Defense Services are not allowed unless on duty. Sikhs are permitted to carry on person in Domestic Flights restricting it to

the size of six inches of blade for security reasons. Due to the Universal Terrorist Threats, in International Flights they are asked to keep it in booked baggage and take back at the destination.

The only difference between male and female members is in putting the suffix after the name. The male members have to put the word “Singh that is lion” and the female members have to put the word “Kaur that is princess”, after their names. All other clauses apply equally.

(Paper presented in an International Seminar on 18th April 2019 at Chandigadh-India)

Nanak Singh Nishter

E-mail: nanaknishter84@gmail.com

Mob: 98 48 35 31 05

Biodata

Son of the Soil, Sardar Nanak Singh Nishter is the descendant of the Sikh Army sent around 1830 by Maharaja Ranjit Singh to help the Nizam of Hyderabad for maintaining his administration. He was born in July 1937 at Hanumkonda, Warangal of Telangana Pradesh. He is an Urdu poet. Nishter is his “takhallus” – pen name. He is 4th descendent of one of the 12 Risaldars of Sikh Contingent of 1200 personnel sent as Peace Corps to help the Muslim ruler Nizam of Hyderabad. He is the icon of the peculiar Ganga-Jamuni Tehzib of Hyderabad

He has done M. A. in 1959 from Osmania University, Hyderabad. In zeal of serving the people independently, he did not join any service and opted agriculture as profession. He is a social scientist, public activist, interfaith promoter, poet, orator and writer on religious and social issues. He has presented papers on Sikhism and Interfaith Relations in various National and International Seminars, conferences and Universities within the country and abroad at U.K., U.S.A., Pakistan and Bangladesh. He is published all over the world through print and electronic media. He writes in Urdu, Hindi, English and Punjabi. He knows Persian, Arabic and Telugu. His book “Selections from Guru Granth Sahib–A scripture of Mankind” has been translated in Telugu and Marathi.

He has authored 20 books, several pocket size booklets for free distribution and about 250 articles, His poetry collection “Safed Lahoo” was awarded 1st prize in the year 2005 by the Urdu Academy Andhra Pradesh.

Bhai Bala Ji : Sri Guru Nanak Dev Ji's Life Long Companion

Bhai Bala Ji (1466-1544) son of Chandar Bhan Ji, born three years before Sri Guru Nanak Dev Ji (1469-1539), the first Guru (prophet-teacher) of the Sikhs had the privilege of not only being his life-time companion but also serving as one of the major and most authentic sources of information about the life events of Sri Guru Nanak Dev Ji. The account he gave of the life and travels of Sri Guru Nanak Dev Ji, which he compiled in the form of *Janam Sakhi* (Life Sketch Book) has been a rich source of information about the great Guru. Bhai Bala Ji was born at the same place as Sri Guru Nanak Dev Ji i.e. Rai Bhoie Ki Talwandi, in Sheikhpura District, 65 kilometers south-west of Lahore which is now in Pakistan. Being the birth place of Sri Guru Nanak Dev Ji, this place is now known as *Nankana Sahib*. Born in a Sandhu Jatt family, Bhai Bala Ji was three years senior in age to Sri Guru Nanak Dev Ji and was his childhood playmate. The families of Sri Guru Nanak Dev Ji and of Bhai Bala Ji were in close contact with one another. When Sri Guru Nanak Dev Ji's father Mahita Kalu Ji sent him on a business tour for the first time, he sent Bhai Bala Ji along with him. For this business trip Mahita Kalu Ji gave some money to Sri Guru Nanak Dev Ji and instructed him to go to Chuharkana, a place about 20 kilometers north-east of Rai Bhoie Ki Talwandi and purchase some grocery items for business. But a little distance short of Chuharkana Sri Guru Nanak Dev Ji and Bhai Bala Ji met a group of *sadhus* who were hungry. Sri Guru Nanak Dev Ji promptly decided to spend the money given by his father to

feed them. Bhai Bala Ji reminded him of his father's instructions, but Guru Ji bought provisions from Chuharkana and gave these to the Saint Rein Ji to be distributed among the hungry *sadhus*. When Guru Ji and Bhai Bala Ji returned home empty handed Mahita Kalu Ji got very angry. Guru Ji told him that he had been asked by him to do some *sacha sauda* (real bargain) and that is what he had done. At this place now stands **Gurdwara Sachcha Sauda**(Real Bargain) to commemorate this incident.

After this, Mahita Kalu Ji sent Guru Ji to Sultanpur Lodhi, now in District Kapurthala of Punjab to work as a keeper of a Government storehouse. Bhai Bala Ji accompanied him to this place, stayed there for some time and then returned to Rai Bhoie Ki Talwandi. During his stay at Sultanpur, one time Sri Guru Nanak Dev Ji was found missing from work for three days. It is stated that during this period he had an intimate communion with the Divine who directed him to go forth into the wider world and preach the message envisioned by him. Guru Ji left Sultanpur for preaching his vision. The five persons he chose to take along with him included Bhai Bala Ji, Bhai Mardana Ji, Bhai Saido Gheo, Bhai Seeha and Bhai Hassu. Thus, Bhai Bala Ji accompanied Guru Ji in all the four *udasis* (preaching tours) i.e. east, south, north and west. During these tours which were spread over a period of twenty years, in addition to several places in Punjab they visited (i) Eminabad which is 15 kms south of Gujranwala, Saikot and Lahore all of them now in Pakistan (ii) Delhi (iii) Jind, Sirsa, Kurukshetra, Panipat and Karnal in Haryana (iv) Nanak Matta, Varanasi, Mathura, Lucknow, Bindraban, Agra, Kanpur, Lucknow, Ayodhya, Allahabad and Mirzapur in U.P. (v) Jaipur, Jaisalmer, Ajmer and Bikaner in Rajasthan (vi) Gaya and Patna Sahib in Bihar (vii) Calcutta, Burdwan, Malda and Murshidabad in West Bengal (viii) Dhubri in Assam (ix) Bhopal and Jabalpur in Madhya Pradesh (x) Jammu, Anantnag, Mattan and Sri Nagar in Jammu and Kashmir (xi) Jagan Nath Puri in Orissa (xii) Haridwar and Srinagar in Uttrakhand (xiii) Manipur (xiv) Mal Tekri near Nanded in Maharashtra (xv) Kaniyakumari and Cochin in Kerala (xvi). Outside of India, the travels covered Sri Lanka in the South; Dacca in Bangladesh in the east; Mecca, Madina, Egypt, Sudan and Turkey in the west and China and Tibet in the north.

During all these journeys Bhai Bala Ji was a constant companion of Sri Guru Nanak Dev Ji. The various anecdotes reported by the historians mention the presence of Bhai Bala Ji during all these preaching tours. For example, while going from Cochin to Madhya

Pradesh, in the southern forests of Vindhya Bhai Mardana Ji was picked up by a man-eater giant named Kauda Rakash. Guru Ji and Bhai Bala Ji reached the spot to save him. This place now falls in Jabalpur. In the sacred memory of Sri Guru Nanak Dev Ji at this place **Gurdwara Mada Tal** has been established. After these travels Sri Guru Nanak Dev Ji along with Bhai Bala Ji and Bhai Mardana Ji returned to Punjab. Sri Guru Nanak Dev Ji settled in Kartarpur, a small town on the right bank of river Ravi now in Pakistan and Bhai Bala Ji returned to his native place.

A very unique contribution of Bhai Bala Ji for which all Sikhs and all historians for all times to come will remain indebted to him is that he has proved to be one of the major authentic sources about the life events of Sri Guru Nanak Dev Ji. After Sri Guru Nanak Dev Ji left for his heavenly abode in 1539 Sri Guru Angad Dev Ji became his successor Guru. As per historical evidence, soon after assuming Guruship Sri Guru Angad Dev Ji one day spoke to Bhai Buddha Ji to 'seek the disciple who accompanied the Master, Guru Nanak Dev, on his journeys far and wide, who heard his preaching and reflected on it, who witnessed the many strange events that occurred, secure from him all circumstances and have transcribed a volume which may please the hearts of those who should apply themselves to it.

Thus Bhai Bala Ji was invited to come from his native village Talwandi to Khadur Sahib which now falls in District Tarn Tarn of Punjab and narrate the events from the life of Sri Guru Nanak Dev Ji. The anecdotes narrated by him were recorded in *Gurmukhi* characters in Sri Guru Angad Dev Ji's presence by Paira Mokha, a Khatri of Sultanpur, Distt. Kapurthala. The whole recording of the dictation by Bhai Bala Ji was completed in 2 months and 17 days and thus was prepared the manuscript known as *Bhai Bale Vali Janam Sakhi* (Janam Sakhi by Bhai Bala). Since Bhai Bala Ji was born and had grown up in the same village as Sri Guru Nana Dev Ji, had accompanied him to Sultanpur Lodhi and the four *udasis*, his narrative supposedly provides an essentially trust-worthy account of the early, as well as, later life of his Master. At the place which **Bala Janam Sakhi** was compiled now stands **Gurdwara Tapiana Sahib**. It may be added that the other disciple who had accompanied Sri Guru Nanak Dev Ji during all the journeys i.e. Bhai Mardana ji had left for his heavenly abode during the life time of Sri Guru Nanak Dev Ji. After completing the assignment Bhai Bala Ji remained in Khadur Sahib for the rest of his life. He left for his heavenly abode at this place. At the site of his cremation

which falls within the complex of **Gurdwara Tapiana Sahib** a platform has been constructed in his memory.

Gurdwara Sachcha Sauda, Farooqabad, (Pakistan)

Gurdwara Tapiana Sahib, Khadur Sahib, Distt. Tarn Taran, Punjab

Dr. Amrit Kaur
Retd. Professor
Punjabi University
Patiala, Punjab, INDIA

BHAI MARDANA JI: SRI GURU NANK DEV JI'S MUSLIM COMPANION

Bhai Mardana Ji (1459 – 1534) had the privilege of spending all his life with Sri Guru Nanak Dev Ji (1469 – 1539), the first Guru of the Sikhs. He was born in 1459 in Rai Bhoi Ki Talwandi, in Sheikhpura District which is now in Pakistan i.e. the same place which is the birth place of Sri Guru Nanak Dev Ji. Being the birth place of Sri Guru Nanak Dev Ji, this place is now known as **Nankana Sahib**. Thus, Bhai Mardana Ji had also the privilege of having been born at the same place as Sri Guru Nanak Dev Ji and growing up with him, though ten years senior to him in age. The parents of Bhai Mardana Ji, Badra and Lakkho were *'Mirasi'* by caste which is the caste of hereditary minstrels who by tradition sing songs in praise of kings, rich men, brave men and other high-ups in society to please them and thus earn their livelihood. He was the seventh child of his parents, the first six had died in early childhood. Thus, his mother Lakkho called him 'Marjana' (means he will die) although his name was Dana. The name 'Mardana' was given to him by Sri Guru Nanak Dev Ji, the word *mardana* implies manliness and bravery. As reported by Rattan Singh Bhangoo in his *Prachin Panth Prakash*, Sri Guru Nanak Dev Ji as a small boy gave Mardana Ji a string instrument improvised from reeds called *rabab* to play on while he sang the hymns and Mardana Ji started singing songs of Bhagats (saints) including Bhagat Kabir Ji, Bhagat Trilochan Ji, Bhagat Ravidas Ji, Bhagat Dhanna Ji and Bhagat Beni Ji.

Sri Guru Nanak Dev Ji used the *rabab* for inducing meditation and for musical accomplishment. At that time nobody, could have imagined that this naïve child singer would grow up to become a very famous rebeck player and accompany Sri Guru Nanak Dev Ji during his extensive travels across India and to Mecca, Madina, Egypt, Sudan, Turkey and Baghdad in the west, Ceylon in the south and China and Tibet in the north.

He was the first '*Mirasi*' who started singing the praises of God rather than he praises of kings, rich men, brave men and other high-ups in society which was the traditional occupation of '*Mirasees*' for earning their livelihood. It is worth mentioning that '*mirasee*' cult i.e. singing in praise of high-ups in society may be traced to the time of Hazrat Mohammad Sahib, the founder of Islam. The anecdote is that at one time, for some reason, Hazrat Mohammad Sahib had beaten his cousin Hazrat Ukasa with a whip who was the son of his father's elder brother Hazrat Amin. During the last days of his life when Hazrat Mohammad Sahib moved to Madina, he asked the people at large that if someone thought that he had been wronged by him in any way he could come forward and take his revenge. In response to this announcement Hazrat Ukasa came forward and said that he wanted to take revenge for having been beaten by him. Hazrat Mohammad Sahib immediately uncovered his back to get beaten by him. But Hazrat Ukasa, realizing how much justice lover Hazrat Mohammad Sahib was, kissed his back and started singing in a very loud and clear voice his praises. Thus originated the tradition of minstrel singing and Hazrat Ukasa was the one who initiated it. The descendents of Hazrat Ukasa continued this tradition of glorifying through singing the good deeds of kings, rich persons, brave persons and other high-ups in society. With the passage of time some descendants of Hazrat Ukasa migrated from Arabia to Iran and then with Khaja Chisti to Ajmer in Rajasthan (India). Including the descendents of Hazrat Ukasa, the sect of Muslims who adopted this occupation came to be called *mirasees*. In India, the tradition of '*mirasi*' is found mainly in Rajasthan and Punjab and there is no part of these two states where '*mirasees*' are not found.

The history of *rabab* (rebeck), i.e. the instrument played by Bhai Mardana Ji may be traced back to Sufi Saints of Arabia and Iran. The word *rabab* comes from the Arabic language which has been adopted in Urdu, Hindi and Punjabi languages. A book written in 1959 in Punjab narrates a very interesting anecdote about this instrument which took place in Bukhna city about one thousand years ago. In this city Hakim Abu Nasir Pharsi a top musician of his time played an instrument in a huge gathering of people which had been organized by a rich man. On listening to this instrument, the whole of the audience first laughed, then started weeping, then became lost into its sound and finally went into a trance. This instrument was nothing else but *rabab*.

When Sri Guru Nanak Dev Ji left Rai Bhoi Ki Talvandi and went to Sultanpur, now in District Kapurthala of Punjab to join as a keeper of a government storehouse, he got separated from Bhai Mardana Ji. However, several years later Bhai Mardana Ji joined him at Sultanpur. By this time Bhai Mardana Ji was a married person, having two sons and a daughter.

At Sultanpur Lodhi Sri Guru Nanak Dev Ji and Bhai Mardana Ji organized singing of hymns and urged people to live a life of simplicity and righteousness. During this period, once Sri Guru Nanak Dev Ji was found missing from work for three days during which he had an intimate communion with the Divine. He was directed by the Divine to go forth into the world and preach. The first words he uttered on reappearance were, "there is no Hindu, there is no Musalman", i.e. no

one is a Hindu or a Mohammadan. All people are the children of God. He announced to the world that God is beyond religious divisions. He set on his mission with his Muslim *mirasee* companion Bhai Mardana Ji and four other companions - (i) Bhai Bala Ji (a Sandhu Jat) (ii) Bhai Saido Gheo (iii) Seeha (*Chcheemba* by caste) and (iv) Hassu, a black-smith.

Before leaving Sultanpur Lodhi for the four *udasis* Sri Guru Nanak Dev Ji sent Bhai Mardana Ji to the nearby which is a small village Bharoana 16 km southwest of Sultanpur Lodhi, Distt. Kapurthala, Punjab to purchase a *rabab* from Bhai Phiranda who was a disciple of Sri Guru Nanak Dev Ji. He refused to charge any price for the *rabab*. To commemorate this event a Gurdwara named as **Gurdwara Rababsar Sahib** stands at this place.

During the twenty years of extensive travelling Bhai Mardana Ji played *rabab* to the accompaniment of hymns uttered by Sri Guru Nanak Dev Ji. The *udasis* (journeys) of Sri Guru Nanak Dev Ji are grouped into four parts - east, south, north, and west. During these journeys, Guru Ji uttered hymns and Bhai Mardana Ji sang them. During these journeys Bhai Mardana Ji had to undergo many physical hardships. Many anecdotes depict how from time to time he had to bear the pangs of hunger and thirst and requested Sri Guru Nanak Dev Ji to arrange food and water. Bhai Mardana Ji also at times was attracted to worldly pleasures and comforts.

During the journey through Punjab, Guru Ji and Mardana Ji had not gone a long distance from Sultanpur Lodhi that he complained of hunger. Guru Ji asked him to go to the nearby village and get some food from the Uppal Khatri living in that village. The village people treated Bhai Mardana Ji to rich foods and also gave him many precious gifts. When he showed these to Guru Ji he was told that those things were of no use to them and asked him to throw them away which he did willingly.

During the first journey, which was east-ward, having travelled through Delhi, then Haridwar and Varanasi in U.P. and Patna Sahib in Bihar, Guru Ji and Bhai Mardana Ji reached Dhaka (Bengal) a place known for jugglery. Bhai Mardana Ji was warned by Guru Ji of the evil designs of jugglers. But since he was hungry he went to them for food. Instead, the jugglers turned him into a hog and tied him to a pillar. Guru Ji along with Bhai Bala Ji went there to release him.

In the dense forests of Andhra Pradesh, tired of journeys and pangs of hunger, Bhai Mardana Ji decided to return to Punjab. After having walked some distance he was picked up by a man-eater giant, Kauda Rakash. Just when Kauda Rakash was to put him into a caldron of boiling oil, Guru Ji and Bhai Bala Ji reached the spot and saved him. This place now falls in Jabalpur and at this site **Gurdwara Mada Tal** has been established.

Sometimes going through dark and dense forests, hilly areas and awe-inspiring environment Bhai Mardana Ji would complain that some lion or other wild animal would eat them

and that he would have been well off at home singing the praises of people to earn food. Guru Ji would always console him that no such thing would happen to him.

Gurdwara Panja Sahib, Hasan Abdal, in Attock district in Pakistan reminds us of Bhai Mardana Ji. When at the end of their tour of West Asia Guru Ji and Bhai Mardana Ji arrived here, Bhai Mardana Ji complained of thirst. Guru Ji sent him three times to the top of the hill where Wali Kandhari a Muslim saint lived. Wali Kandhari refused to give water to a Muslim who was following a Hindu Guru. Guru Ji asked Bhai Mardana Ji to remove a nearby stone which he promptly did and from this place water came gushing. Simultaneously, Wali Kandhari's reservoir started ebbing and finally became empty. Wali Kandhari, in anger rolled down a stone towards them, which Guru Ji, stopped with his right hand which imprinted his palm on that stone. Impressed by the miraculous power of Guru Ji, Wali Kandhari came down and bowed to Guru Ji. To commemorate the memory of this incident **Gurdwara Panja (Palm) Sahib** has since been established at this place.

Toward the end of the 20-year travels Sri Guru Nanak Dev Ji and Bhai Mardana Ji were taken prisoners by the Mughal Chief of Saidpur, now in Pakistan. Here Guru Ji was asked to carry a huge bundle on his head and Bhai Mardana Ji was asked to lead a horse holding its rein. The Mughal Commander Mir Khan saw that Guru Ji's bundle was floating much above his head and Bhai Mardana Ji's horse was following him without the reins. The matter was reported to Emperor Babar and they were released.

During the extensive journeys of Guru Nanak Dev Ji, Bhai Mardana Ji was his constant companion who would sing the hymns uttered by Guru Ji. In 1534 after completing the four preaching tours Sri Guru Nanak Dev Ji and Bhai Mardana Ji came to Kartarpur now in Pakistan. Here Bhai Mardana Ji fell ill. He told Guru Ji that his remains after death should be disposed off as per Guru Ji's wishes. Guru Ji asked him whether he should construct a tomb in his memory to bring fame to him. Bhai Mardana Ji replied that when Guru Ji was releasing him from the bodily sepulcher why should he be entombed in stone. Thus, after Bhai Mardana Ji left for his heavenly abode, Sri Guru Nanak Dev Ji consigned his body to the river Ravi in the accompaniment of singing of hymn.

Bhai Mardana Ji is remembered as a deeply spiritual man, an ever-time top musician who bravely faced the oddities and risks during travels with Sri Guru Nanak Dev Ji. One of the *slokas* of Bhai Mardana Ji appears in Sri Guru Granth Sahib (SGGS, page 553). Sri Guru Angad Dev Ji, the second Guru of the Sikhs invited his son Shahzada to play *rabab* in Sikh congregations.

Gurdwara Panja Sahib, Hasan Abdal, Pakistan

(A hand mark of Sri Guru Nanak Dev Ji on a big stone in Gurdwara Sahib)

Dr. Amrit Kaur
Retd. Professor
Punjabi University
Patiala, Punjab, INDI

GURU NANAK DEV JI MET THE POPE IN EUROPE! (EVIDENCE)

DAILY SIKH UPDATES

| 19 NOVEMBER, 2014 AT 20:17

Dr. Martin Luther(1483-1546) who had met Guru Nanak DevJi in Europe says this about him before meeting the pope.: in the following work:

Evidence 4

The Roman Conclave(meeting of the Cardinals) confirms that “Nanac” (Nanak) went Rome and other Nations.This confirms the Papal Brief of 1518. Leo-X and all the cardinals have a clave(Religious meetings of cardinals). In that clave Leo-X, instructed all the christians to follow the footsteps of Nanac, ” Common Father of our race”. He instructed all the christians to thank Nanac for his practical help in Italy and elsewhere in the world.The Catholic Pope underlined Nanac’s starting Liberty of human slavery in Rome.This conclave was printed in 1609. Earlier it was a Roman manuscript

Evidence 3

Guru Nanak DevJi’s visit to Rome, Italy in the year 1520.

The Vatican FINALLY confirms the visit of Il Prima Guru Dei Sikhs, the first Guru of the Sikhs.

Ufficio Papa (office of the Pope) confirms about Satguru Nanak Sahib visit to Rome and other towns of Italy (by courtesy of Pope Benedict-12 and his Arch-Bishop, Dom Jose Ronaldo Rebeiro dated Feb 27, 2013).

Arch-Bishop Dom Jose Ronaldo of Pope Benedict-XII, speaks about Satguru Nanak Sahib visit to Rome with a musician, in 1518 AD, and Satguru stayed in Mussoleum-F of Old St.Peter’sBasillica. Satguru advocated to Leo-X, (the Pope) “Liberty of Slavery”.

He told the Pope that nobody has the right to enslave others.

Almighty Satguru told the worthy Pope that every human being has the same blood in his or her veins. Satguru discussed in detail the “MissionarioHumantario (Universal Human Mission). [by courtesy of UfficioScavi, Vatican, Rome, dated March 2, 2013]

“Sanctus Nanacus Di Indi, Prima Gorium Di Secta, Avec Musei”,

Meaning thereby, Saint Satguru Nanak Sahib, the First Guru of the Sikhs, with a musician, came to Rome and others towns of Italy in the last week of May, 1520 [by courtesy of the office of Scavi (UfficioScavi) Saturday (Sabato), dated March 2, 2013].

Thomas Nelson, US Ambassador to Italy, (1913-19), confirms from Vatican records that Satguru Nanak visited Florence, Gobbio etc. [by courtesy of “Nelson’s Encyclopaedia, 1913]

East India Company of U.K, confirms Ek-Oankar in Gurmukhi Script, on the dome of St. Peter’s Basillica, Vatican. This Co. got this information from “Papel Briefs of June 1518. (ref ” House of Commons Papers, published in 1841, PP 190 & “Christian Disciple”, 1814). Ek-Oankar in Gurmukhi Script and Inscription of Satguru Nanak Sahib’s arrival in Rome and other towns of Italy with a musician. This inscription is in old Italian (by courtesy of Vatican Museum and Fabrica of Vatican (UfficioScavi).

Ek-Oankar in Gurmukhi Script on the encircled portion, at Vatican Gardens (south side of St.Peters Basillica, Vatican, Rome).

Vatican authorities confirms that this image on Ek-Oankar is on the south side of St. Peter's Basillica, Vatican. This part of Sikh Doctrine is painted near Navas Grande and also the south wall of Basillica facing Vatican Gardens.

Udasis of

Guru Nanak

Guru Nanak in the Himalayas
Painting by Ravi Bhangu

[Guru Nanak](#) was moved by the plight of the people of world and wanted to tell them about the "real message of God". The peoples of the world were confused by the conflicting message given by priests, pundits, qazis, mullahs, etc. He was determined to bring his message to the masses; so in 1499, he decided to set out on his sacred mission to spread the holy message of peace and compassion to all of mankind.

It is believed that [Guru Nanak](#) is the the second most travelled person in the world; most of his journeys were made on foot with his companion [BhaiMardana](#). He travelled in all four directions - North, East, West and South. The founder [Sikh Guru](#) is believed to have travelled more than 28,000 Kms in five major tours of the world during the period from 1500 to 1524. The record for the most travelled person is held by [Ibn Battuta](#) of Morocco.

[Guru Nanak](#) saw the world suffering out of hatred, fanaticism, falsehood and hypocrisy. The world had sunk in wickedness and sin. So he decided that he had to travel and educate and press home the message of Almighty Lord. So he set out in 1499 on his mission for the regeneration of humanity on this earth. He carried the torch of truth, heavenly love, peace and joy for mankind. For 1 year he spread his message of peace, compassion, righteousness and truth to the people in and around his home.

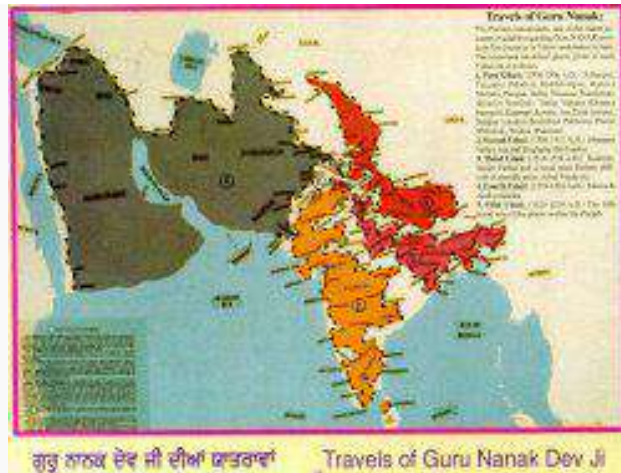
Guru Nanak's Divine Journeys

Then in 1500, he embarked on his Divine Mission and went towards east, west, north and south and visited various centers of Hindus, Muslims, Buddhists, Jainis, Sufis, Yogis and Sidhas. He met people of different religions, tribes, cultures and races. He travelled on foot with his Muslim companion named [BhaiMardana](#), a minstrel. His travels are called Udasis. In his first Udasi (travel), Guru Nanak covered east of India and returned home after spending about 6 years. He started from Sultanpur in 1500 and went to his village Talwandi to meet and inform his parents about his long journey. His parents wanted their young son to provide comfort and protection for them in their old age and so they told him they would prefer it if he did not go. But he told them that the world was burning in the fire of Kalyug and that thousands and thousands were waiting for the Divine message of the Almighty for comfort, love and salvation. The Guru, therefore, told his parents,

"There is a call from Heaven, I must go whither He directs me to go." Upon hearing these words, his parents agreed and gave their blessings. So Guru Nanak started his mission and the roots of Sikhism were laid down first towards the east of India.

According to the PuratanJanamsakhi, which is one of the oldest accounts of the life history of [Guru Nanak](#), Guru Ji undertook five missionary journeys (udasiya) to the far away places of Ceylon (Sri Lanka), Mecca, Baghdad, Kamroop (Assam), Tashkand and many more. Guru ji travelled far and wide to spread the word of [Gurbani](#) and covered most of India, present day Bangladesh, Pakistan, Tibet, Nepal, Bhutan, South West China, Afganistan, Iran, Iraq, Saudi Arabia, Egypt, Israel, Jordan, Syria, Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Tajikistan, and Kyrgyzstan.

thumb

The five journeys

Below is a brief summary of the confirmed places where Guru Nanak visited:

- **First Udasi:** (1500-1506 AD) Lasted about **7 years** and covered the following towns and regions: Sultanpur, Tulamba (modern Makhdumpur, zila Multan), Panipat, Delhi, Banaras (Varanasi), Nanakmata (zilaNainital, U.P.), TandaVanjara (zila Rampur), Kamrup (Assam), AsaDesh (Assam), Saidpur (modern Eminabad, Pakistan), Pasrur (Pakistan), Sialkot (Pakistan). Guru Nanak was of the age of 31-37.
- **Second Udasi:** (1506-1513 AD) Lasted about **7 years** and covered the following towns and regions: Dhanasri Valley, Sangladip (Ceylon). Guru Nanak was of the age of 37-44
- **Third Udasi:** (1514-1518 AD) Lasted about **5 years** and covered the following towns and regions: Kashmir, Sumer Parbat, Nepal, Tashkand, Sikkim, Tibet. Guru Nanak was of the age of 45-49
- **Fourth Udasi:** (1519-1521 AD) Lasted about **3 years** and covered the following towns and regions: Mecca and the Arab countries.
Guru Nanak was of the age of 50-52
- **Fifth Udasi:** (1523-1524 AD) Lasted about **2 years** and covered the following towns and regions: Places within the Punjab.

Guru Nanak was of the age of 54-56

After which he settled to Kartarpur before leaving his physical form (1525-1539 AD). Guru Nanak was of the age of 56-70. Baba ji spent 24 years on the 5 udasis.

Alternative Account:

The following is an account by: Harbhajan Singh S.E. (retd.) 2/1 Sanjay Nagar Jammu-1800-10.

To spread his gospel, Gur Nanak ji traveled widely throughout Asia . To this end he undertook four Udasis (Tours). The first udasi (1500-1505) was to the central and eastern parts of India. Second udasi (1506-1509) took him to important towns and religious centers of south India, including Sri Lanka. During the third Udasi (1514-1516) Guru Nanak traveled to the Gangetic plains, Bihar, Nepal, Lahsa, Leh, as far as Tashkand and then back to Punjab via the Kashmir valley. The fourth Udasi (1518-1521) took him to various Arab countries.

Quotes

Guru Nanak in Shikarpur?

Read full article at: [Sindi Society and Culture](#)

"A significant factor in the survival of the Hindu religion in Sindh during the Muslim period, in reasonably good shape, was the rise of the Sikh religion in the Punjab. With Sanatan Dharma having gone, more or less, moribund under prolonged Muslim rule, Sikhism came as a fresh breeze in the stale Sindhi atmosphere. The fact that the two provinces were neighbours, their people, kin and their languages allied, made Sikhism tick very well in Sindh.

It is believed that Guru Nanak Dev visited Shikarpur in his wide-ranging travels. One Kanayalal of Sindh joined Guru Govind Singh, who made it his duty to serve water to the wounded on the battlefield. Kanayalal gave water not only to the Hindu wounded but also to the Muslim wounded. Some Sikhs thought it wrong to revive enemy soldiers. They took Kanayalal to the Guru, who appreciated his action and asked him to go and preach Sikh Dharma in Sindh. He came to be known as ``KhatWaroBao (*KhaatwalaBawa*) because he gave his sermon while sitting on a cot."

How Does Faith Travel? Thinking about Sikhi through Guru Nanak's Travels & My Own

Harleen Kaur

The origins of Sikhi are very much based in notions of exploration, discovery, and curiosity. Guru Nanak DevJi, the founder of the Sikh faith, spent most of his life traveling by foot throughout Asia and surrounding areas to have conversations about life, creation, and purpose with anyone who was willing to engage with him. Writing about some of these encounters in *SidhGosht*, Guru Nanak DevJi demonstrates for Sikhs how we must constantly question and challenge the ways in which we have been taught to seek piety or a higher consciousness. Can this actually be found through secluding ourselves in meditation? Removing ourselves from all worldly interaction and practicing supernatural powers? Guru Nanak DevJi, and the remainder of the Sikh Gurus, said no, instead preaching that we must pursue the Truth—our universal Creator—by freeing ourselves from the evils of this world (attachment, greed, anger, ego, lust) while living in it.

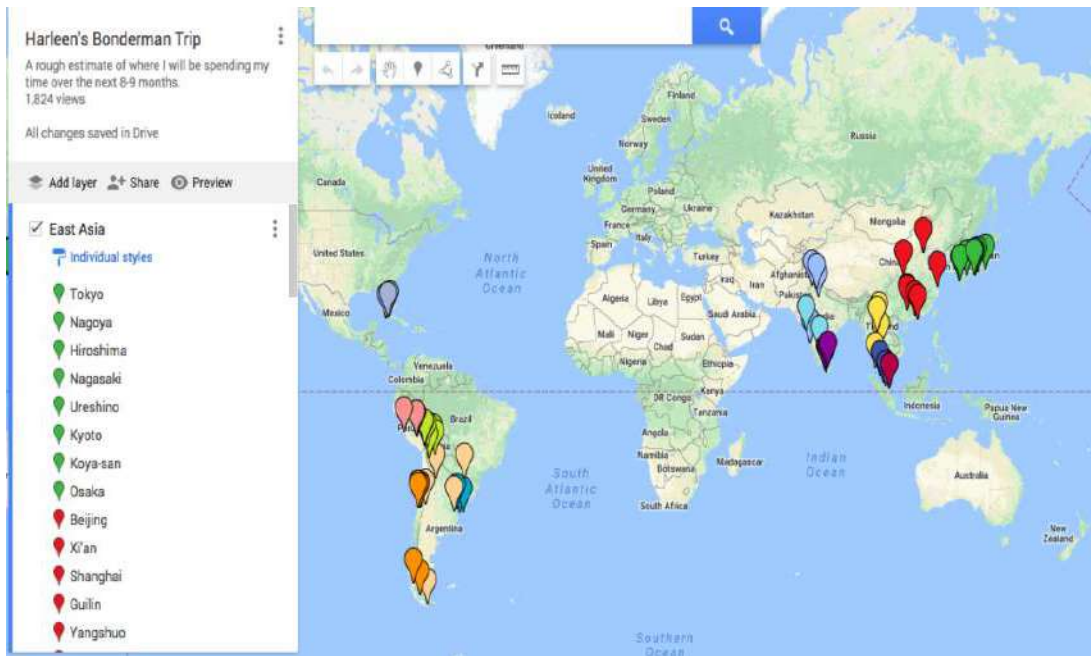
As a child, I was perhaps more taken by Guru Nanak DevJi's travels than the ideas he discusses in *SidhGosht*. I heard countless bedtime stories about the people, good and bad, that Guru Nanak DevJi would meet, the ways in which he impacted them through his wisdom, and all the markers he left behind in these lessons. I heard about BhaiMardana, Guru Nanak DevJi's travel companion, a rababi born to a Muslim family who would accompany Guru Nanak DevJi as they shared poetry and Gurbani (Sikh scripture) with those they encountered. Tracing beautiful portraits of these two enjoying the shade of a tree while reciting the praise of the Creator, I felt transported to another time when one could just walk and walk, find someone new, and share ideas over tea and food. As a young girl, I was learning from his travels nearly 500 years later.

But I know the inspiration of his travels did not stop with me nor in my youth. This past summer, I spent about a month in India with my family, taking the opportunity before I started graduate school to visit historical and religious sites together. Upon arriving at one gurdwara, we noticed this large, extensive map on the wall of Guru Nanak DevJi's travels. The four of us stood in front of the map for some time, commenting on the variations in nations that existed then versus now, the great distances that Guru Nanak DevJi traveled to have these conversations, and all the iterations of his travels (known to Sikhs as *udaasis*) that occurred. We were enchanted with the idea of Sikhi being the guiding light that took Guru Nanak DevJi across the world and allowed him to share his wisdom, which then allowed Sikhi to be framed by the practices of those around him.

Map of Guru Nanak Dev Ji's travels that my family and I found at a gurdwara in Punjab.

As I looked at the map, I couldn't help but remember my own travels and how they developed my own ideas of Sikhi and religion. In addition to growing up in a Sikh household, I was raised by parents who took a Sikh approach to every aspect of life. Whether it was in small interactions at school or large life choices, my parents modeled and taught me to put Sikh ideology at the forefront of each and every decision. So, as I traveled, Sikhi was at the forefront. It guided my approaches to new environments and new interactions, it encouraged me when I ran into inevitable travel snafus, and it strengthened me when I felt that my path—whether literal or metaphorical—during my travels was unclear. Looking back, I feel that Guru Nanak Dev Ji's spirit and his udaasis were actively guiding me as I partook in my own travels and months of self-discovery.

Map of my own travels as a Bonderman Fellow.

If I had to pick the one aspect of my travels that I feel nostalgic for in this moment, I would choose the ability to have intellectual conversations that challenged worldviews. When I re-read *SidhGosht* recently, I was struck by the ways in which Guru Nanak Dev Ji so eloquently and sharply answers the Siddhas questions about his faith and way of life by asking a question of his own. Through question and answer, back and forth, he brought this group to an understanding with him—a strange, unheard-of, enlightened individual. While my journey is miniscule compared to that of the great Guru Nanak Dev Ji, I feel a nostalgia for the ways in which travel facilitates engagement with complete strangers whose worldviews and experiences are completely different than our own. Now, in the US, I find myself screaming into the abyss of sociopolitical dialogue, hoping for some change or response from all the people who agree with me. With no chance to engage with anyone from a different perspective, I feel as though we've lost any chance to salvage ourselves from the growing divide. As a young woman of color, I also think about the ways in which I shield myself from conversations or interactions that could lead to something harmful—either emotional, or even physical. Yet, as I reflect on Guru Nanak Dev Ji's sudaasis and my own travels, I think about the courage that Sikhi gave me to pursue new paths and people, ideas and communities, all in order to challenge that which already exists inside of me. If I expect any sort of movement in the outside world, I have to be the first ripple.

As I move towards the summer holidays, journeying to spaces and places both new and old, I'll be thinking about how Sikhi travels with me and encourages me to have difficult conversations and to challenge my existing knowledge. How can I open myself up to brave conversations? How can I protect the Divine within me while searching for it in others? I will look to Guru Nanak Dev Ji and my Sikh faith to guide the way on this long and exciting path.

'Thus Spake Guru Nanak'

By Simran Singh

"Truth is above everything but higher still is the living of truth"

The advent of Guru Nanak is a landmark in the history of mankind and development of the religious thoughts. The study of his life and teaching is fascinating and has always attracted the attention and interest of scholars. The Guru became a legend in his own lifetime, and few contemporary accounts to his life are available. His life and teachings have always been an inspiration in fact after much research he has emerged as a **great thinker, a spiritual sage and a prophet.**

Many writers and thinkers have attempted to dive deep into the nectar like teachings of Lama Nanak, to throw fresh light on his life and philosophy. This piece of writing is an attempt to divert attention of the masses who are drifting away from the true meaning and teachings of religion. The mythology, the accounts of miracles and stress on meaningless rituals gain takes us back to the dark ages from which Baba Nanak had tried to save the masses. His life and what we learn from it is based on a truly humanist and morally sound value system. Nanak was and is a perfect Role Model for the youth.

Guru Nanak is the only prophet whose original writings are available. In his composition he has explained the religious philosophy and worldview unambiguously. Guru Nanak provided us with some basic tenets which if we follow with heart can do great good and bring peace and harmony in these troubled times.

Practice genuine love, not hollow rituals:

This is one of my personal favorite teaching of Nanak where he does away with the hollow rituals which were dominant in other religions of those times. Guru Nanak went to many Hindu religious places, met pandits, Sidhs, and Yogis to tell them that the mindless and empty rituals done for pomp and show have no value to god. They were like a counterfeit coin which looked genuine but were rejected as it does not contain the specified good metals like gold or silver. These rituals lacked true love and compassion for the mankind and fellow human beings. There was no benefit to the soul from undergoing self-inflicted tortures such as abstaining from food, dipping in ice cold water, being surrounded by fire, keeping silent for a long time etc. He did not approve of the belief that our ancestors already dead can be helped by giving alms to the Brahmins (the high caste) here on earth. This was means of the priestly class to have supremacy over the others thus dividing the society strongly and staunchly based on caste. He believed that god was inside everyone and knew our hearts. We can cheat people but never god. Nanak, therefore, stated that having sincere love for human beings was the best deed we could perform.

Deeds alone are valued:

Guru Nanak was also one of the only gurus who traveled far and wide even to Mecca, Madina, Baghdad and other Muslim religious shrines. Whenever he visited those people wanted to know which religion he thought was superior and Nanak in his simple and lovable ways replied, "Everybody without

good deeds will repent". He could not be challenged or criticized by anyone. By this he meant that god did not identify people by religion but by the deeds. And not their beliefs. The guru greatly emphasized this fact and made it clear that neither he nor any other prophet would be able to intercede at the time of our final judgement. It would all be based on our actions. Whether one was a king or pauper, a high caste or one from the lower one, a Hindu or Muslim would make no difference to our final assessment.

Challenged Gender Bias:

He was strictly against the discrimination based on sex. Women in those times were regarded as inferior to men and given a low status in society. A Hindu woman was not permitted to wear aJaneyau – a religious thread worn by the men. She was considered an obstacle in the path to reach god. In fact, some mystics who acclaimed to devote life to god did not marry and remained celibates.

He reasoned out on this point that women could not be rated inferior. The fact is that they give birth to all men, even to kings to whom people bow their heads. Nanak showed equal respect to men and women. He encouraged women to participate in 'sangat' and 'pangat'.

Feeding the hungry:

Once Nanak's father gave him some money to strike a deal at a profit he was sent to another village mandi for this matter. Nanak obeyed on the way he came across a group of holy men who had been hungry for several days. Moved by innate compassion he spent all the money he had to feed the poor. Nanak believed it to be the best deal or "Sacha Sauda". He wanted to teach everyone that no investment can match the one done by feeding the hungry.

Life and beyond:

Guru Nanak travelled far and wide, once when he went to Lahore he met a very rich man who was very proud of his wealth and displayed it through flags and flag posts near the entrance of his house. He used to invite sadhus and offered them meals and likewise he invited Baba Nanak also. After the meal Guru ji asked him for a favor. Which the merchant agreed but hesitantly. 'Here is a needle that I have. Keep it in safe custody and give it to me in the next world.' The merchant was taken aback, by this he wanted to teach a simple lesson that the wealth no matter how much gathered by a human being stays in this transient world. Amassing wealth for its own sake is not a worthy goal rather it should be spent on noble causes.

Nanak's views on drugs and other forms of intoxication:

During one of his udasis Guru Nanak visited a centre of Nath Yogis who were followers of Gorakhnath. The yogis lived deep inside the heart of the jungle. They believed that one could undergo mystical experience by two things one is by penance other by use of narcotic drugs. They sat in groups meditating on the lord their bare bodies smeared with ashes, they wore large earrings and logs of wood burnt bright before them. The guru had a lengthy discussion with them and explained to them the uselessness of drugs and intoxication. Union with god was only possible through *Naam*.

The concept of God:

Guru Nanak Dev ji believed in the credal system of the 'Mool Mantra'. The mantra is in the opening paras of Japji Sahib, it highlights some of the major attributes of god like "the sole one", "without fear, without hate", "the creator incarnated" etc. Guru ji was mono-theistic, he strongly believed and preached that there is only one god. He rejected and condemned the theory of incarnation.

God has attributes:

He described god as the ocean of attributes, values and virtues. In the bani, god has been addressed as father, mother, brother, protector, enlightener, with all the love and benevolence attending these relations. He is the helper of the poor and the weak and the destroyer of evil.

God's Will:

It is also referred to as the Hukam, or raza in guru's bani. Everything that happens is already ordained by god. His will is altruistic and is exercised to give the world an aim, so that it moves in an orderly manner.

God's grace is limitless:

In the gurbani god has been called gracious. It is repeatedly mentioned that all final approval of man is an act of god's grace. "O, Nanak intellect alone is of no avail; one is approved only by his grace". His grace is limitless, and he is ever willing to shower it on those who aspire to it.

Thus, in the words of Guru Nanak there is only one god who has created the universe, which, like him is infinite and real and not an illusion. He is a benevolent loving father of all human beings, who are all equal. He preached against discrimination of any kind. The goal of life for him is to become a Gurumukh who is linked spiritually to god. Liberation according to him must be attained in this life time and not in another birth. This can be achieved through noble deeds and service of mankind. In practice it means life as a householder following the trinity of Kirt Karo, VandChhako, and Naam Japo.

Miss. Simran Singh

She is a Qualified Lawyer from Guru Nanak Dev University holds a bachelor's degree in Business Management along with a PG Diploma in TESOL. A prolific speaker has also taught English as a Second Language. Possesses excellent communication and analytical skills. Inquisitive by nature, avid reader and keen observer. Holds Punjabi culture in High Esteem. Brought up in a family where Guru's teachings are imbibed in her since her birth. Presently living in Canada as a Permanent Resident she works in a Law Firm in Surrey.

Sri Guru Nanak Dev Ji : A Great Social Reformer

Sri Guru Nanak Dev Ji was a great social reformer. He has forbidden observance of *Saradhs* and *Sootak Paatak*. The tradition of holding *saradhs* among the Hindus has been in existence since times immemorial which are held in the memory of the deceased *pitters* (ancestors) every year in the month of *Asu*, the seventh *desi* month which corresponds to the month of September. In this month, during the first half of the lunar month i.e. the darkness *pakh* which starts with the full moon day and ends on the no moon day. During these fifteen days Hindus hold *saradhs* wherein they serve sumptuous mid-day meal to a *purohit*(*pandit*) with the belief that this food will reach their deceased ancestors. Their belief is that their deceased ancestors reside in *pittar puri* i.e. the place of residence of the deceased ancestors. *Pittar* means ancestors and *puri* means place of residence. They believe that during these fifteen days their deceased ancestors come to the world and partake off the food served by their children and grand children. Alongwith sumptuous food sometimes the *purohit* is given money and clothes.

The Smrities the holy religious Granths of Hindus which the ascetics have written on the basis of their memories about the preachings of their ancestorshave given details about the holding of *saradhs*. These Holy Granths date back to several thousand years. They are numerous but out of these the main 31 Smrities include Manusmriti, Laghusmriti, Atrey, Vridh Atrey, Vishnu, Laghuhareet and Vridh Hareet.

The *saradh* for the deceased person is held on the same *tith* (day of the lunar month) on which he/she died. It is believed that the *pitters are appeased* through the *saradhs* held in their memory. In *Attrey Sanhita*, one of the holy books of Hindus it is stated that during these fifteen days the *pittar puri* becomes vacant, the *pittars* rush to the world to eat the food served in the *saradh* held in their memory. If they are not fed they curse their children and grand children and go back to the *pitter puri*. Even if a person has committed sins as huge as the *Sumer parbat* (a very high mountain), when he/she holds *saradhs* for his/her *pitters* they are nullified. Through holding *saradhs* only a person can go to heaven.

Manu and *Vishnu Smriti* have included instructions about the holding of *saradhs*. According to *Manu* and *VishnuSmriti* if in *saradh* sesame, rice, barley, black beans and vegetables are served the *pittars* remain satiated for 1 month, with fish meat they remain satiated for 2 months, with antelope meat they remain satiated for 3 months, with sheep meat for 4 month, with birds' meat for 5 months, with goat meat for 6 months, with tiger meat for 7 months, with gazzelle meat for 8 months, with red deer meat for 9 months, with buffalow and pig meat for 10 months, with tortoise and hare meat the ancestors remain satiated for 11 months.

In *Varidh Hareet Sanhita*, another holy book of the Hindus it is stated that if the *pandit* who eats the food in the *saradh* is not vegetarian, the ancestors of the person holding the *saradh*, will have to eat faeces and drink urine.

According to Sikh religion after death the soul of the saintly persons merges into the God. The soul becomes *mukat* i.e. it is released from the circle of re-births. In the case of all

other persons after death the soul immediately enters the circle of 84 lakh species. The number of species through which the person passes before being re-born as a human being depends on the type of deeds he has done during this life. Those who have done more good deeds have to pass through lesser number of species and those who have committed sins have to pass through a larger number of species. Thus, if the soul either merges into the God Almighty or enters into another body immediately after death where is the possibility of its residing in the *pittar puri*?

Sri Guru Nanak Dev Ji during his preaching tours gave practical reasons as to why *saradhs* should not be observed. He clarified as to why no food should be served to the *purohits* with the belief that it will reach one's ancestors. At Haridwar, Utter Pradesh the city situated on the shore of the Ganges river, Sri Guru Nanak Dev Ji saw that the *pandits* were splashing water towards the sun i.e. the east with the belief that this water will reach their gods and *pittars*. Sri Guru Nanak Dev Ji started splashing water towards the west. The *pandits* told him that he should splash water towards the east because the water splashed towards the west will neither reach the gods nor the *pitters*. Sri Guru Nanak Dev Ji told them that he was splashing water towards the west to irrigate his fields in Kartarpur which is on the right bank of the river Ravi and which now falls in Pakistan. The *pandits* asked him as to how this water can reach his crops which are at a distance of hundreds of kilometers away. He told the *Pandits* that if his water cannot reach a place which is at a distance of about 500 kms, how can their water reach their *pittars* or the sun which is more than a million kilometres away.

When Sri Guru Nanak Dev Ji visited Gaya, Bihar he saw that the *pandits* were misleading the folk. The *pandits* asked him to redeem his ancestors. He said that he has redeemed himself, his ancestors, his followers and their ancestors and that he has done such actions, through which he has dispelled the darkness of ignorance.

Sri Guru Nanak Dev Ji has clarified that in his/her next life the human being gets what he has given as alms out of his own income in this life. He will not get anything given by another person as alms in his/her name. Thus, it is clear that he forbade observance of *saradhs*.

Sri Guru Nanak Dev Ji has forbidden the observance of *sootak* and *paatak*. The roots of the word *sootak* are 'soot' and 'parsoot' which means being born or being delivered. The root of the word *paatak* is '*paat*' which means to overthrow or end.

According to the Hindu *Shastrassootak* implies the defilement or ritual impurity caused by the birth of a child and *paatak* means the defilement or ritual impurity caused by the death of a person. According to these holy Granths, the duration of '*sootak*' depends on the caste of the person. The duration of this defilement for the Brahmans, Kshatriyas, Vaishhs and Shudras is 11 days, 13 days, 17 days and 30 days consecutively.

According to *Manusmriti* the defilement caused by the death of a person affects all the persons in direct lineality on the paternal side upto seven generations above and seven generations below. In other words when a persons dies, on one hand, this defilement affects his (i) father (ii) grand-father (iii) father's grand-father (iv) grand-father of his grand-father (v) great grand-father of his grand-father (vi) great grand-father of his great grand-

father and (vii) great great grand-father of his great grand-father. On the other hand, this defilement clings to his (i) son (ii) grand-son (iii) grandson of his son (iv) grand-son of his grand-son (v) great grand-son of his grand-son (vi) great grand-son of his great grand-son and (vii) great great grand-son of his great grand-son. Manusmriti has also directed that those persons who want to remain absolutely pure from the defilement caused to these fourteen generations should also apply this principle on the birth of a child.

According to Atrey Smriti *Shastar* the duration of *paatak* i.e. the impurity which is caused by a death in the family is like this : Brahman 10 days, Kshatriya 12 days, Vaish 15 days and Shudra 30 days. Some Smritis mention the duration of defilement for these castes as 12 days, 13 days, 17 days and 30 days respectively.

In the Hindu religion one of the main death rituals is shaving off the head, wherein the son of the deceased shaves off his head. Without this the other death rituals cannot be initiated. It is believed that shaving off the head clarifies the way through which the soul of the deceased has to travel. But currently office going persons do not observe this ritual.

In Chapter 5 of Manusmriti, several principles of *sootak* and *paatak* have been enlisted. These include :

A Brahmana shall be pure after ten days, a Kshatriya after twelve, a Vaisya after fifteen, and a Sudra is purified after a month. (Ch. 5, Sh. 83)

Sri Guru Nanak Dev Ji has discarded belief in '*sootak*' and '*paatak*' and considers them as pure superstitions and has clarified that imagining that birth and death cause any defilement is purely based on superstition. He has proclaimed that :

Je kar sutak manniai sabh tai sutak hoe.

Gohe atai lakri andar kira hoe.

Jete dane ann ke jia bajh na koe.

Pahila pani jio hai jit haria sabh koi.

Sutak kio kar rakhiai sutak pavai rasoe.

Nanak sutak ev na utrai gian utare dhoe ||1||

(Sri Guru Granth Sahib, page 472)

This means that if one accepts the concept of defilement then there is defilement everywhere. In cow-dung and in wood there are worms. All the grains of corn, contain life. First, there is life in the water itself by which everything else is made green. How can purity be maintained? It touches our kitchen. Impurity cannot be removed in this way i.e. by indulging in superstitious thoughts. Only spiritual wisdom can wash it away.

Sri Guru Nanak Dev Ji has also proclaimed that :

Man ka sutak lobh hai jihva sutak kur.

Akhi sutak vekhna par taria par dhan rup.

Kanni sutak kann pai laitbari khahi.

Nanak hansa admi badhe jam pur jahi ||2||

(Sri Guru Granth Sahib, page 472)

This means that mind is defiled by greed, tongue is defiled by falsehood, eyes are defiled by staring at another man's wife and his wealth, ears are defiled by listening to

slander of others and those persons who are defiled through all these acts go to hell, bound and gagged to the City of Death even if they are as beautiful as the swans.

Sri Guru Nanak Dev Ji has proclaimed that all types of impurities originate from superstition and duality. Birth and death occur as per the command of God. It is through His Will we come to this world and go from here. The items of drinking and eating are pure since the Lord gives nourishment to all. The defilement does not cling to the *gurumukhs* i.e. guru-oriented persons because they understand these facts.

***Sabho sutak bharam hai dujai lagai jae
Jaman marna hukam hai bhanai avai jae
Khaana pina pavittar hai diton rijak sambahi
Nanak jinhi gurmukh bujhia tinha sutak nahi ||3||***

(Sri Guru Granth Sahib, page 472)

Sri Guru Nanak Dev Ji after the cremation of Bhai Mardana Ji, his life-time follower distributed *karah prashad* i.e. the consecrated *parshad* to the *sangat*. As of now there is a tradition among the Sikhs that after cremation of a person all the people go to a Gurdwara where after *ardaas* (prayer) *karah prashad* is distributed.

The Sikhs who observe *sootak* and *paatak* are ignorant. The above discussion makes it clear that Sikh religion commands us to stay away from all types of superstitions. Sikh religion in itself is a unique and modern religion which is different from all the other religions.

Dr.Amrit Kaur
Retd. Professor

Resolution Regarding Formation of Sri Nankana Sahib as a Vatican City State.

To-day on the eve of celebration of 550th Birth Anniversary of Sri Guru Nanak Dev Ji under the name as; 'JAGAT GURU BABA SYMPOSIUM' on 21st April, 2019 by Sri Guru Nanak Dev Ji Inter Religious Foundation, Chandigarh it has passed unanimously as under:-
That an urgent request should be made to the Government of Pakistan to Develop Sri Nankana Sahib, the birth place of Sri Guru Nanak Dev Ji as a centre for Humanity in all respects by designating it a Unique Vatican City State, say a Multi Religious Independent ^{city} State, on the basis of the ever-lasting philosophy of Sri Guru Nanak Dev Ji as 'JAGAT GURU' under the Doctrine of Sri Guru Granth Sahib Ji.

The Foundation, through its chairman, authorised for further relevant and necessary correspondance with the competent authority in due course of time to complete this noble cause for Humanity sake.

Gurcharan Singh
Chairman 21/4/19

Dr. Bhagwan Singh
v. vice chairman

Col. Chand Singh Dhumé
General Secy.

Gurram Singh
vice chairman

DTD